

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ
ДО ДЕРЖАВНОГО ЕКЗАМЕНУ
З ДИСЦИПЛІН
«КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС»,
«КРИМІНАЛІСТИКА»**

Дніпро
2024

УДК 343.1(98)
Н 15

*Затверджено Науково-методичною радою
Дніпровського державного університету внутрішніх справ,
протокол № 2 від 23.10.2024*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор **Олена Бабікова** –
директор Приватної установи «Науково-дослідний інститут
проблем досудового розслідування»;

доктор юридичних наук, професор **Олена Рябчинська** –
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту економіки та права Класичного приватного університету.

**Н 15 Навчальний посібник для підготовки до державного
екзамену з дисциплін «Кримінальний процес»,
«Криміналістика» / В. В. Шаблистий, А. Ф. Волобуєв,
Г. Л. Д'яковський та ін. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр.
справ, 2024. 332 с.**

ISBN 978-617-560-041-2

Навчальний посібник підготовлено з урахуванням основних концепцій та сучасного рівня розвитку криміналістики, останніх змін кримінального процесуального законодавства. Вміщено перелік питань, що виносяться на державний комплексний екзамен, та методичні вказівки й рекомендації щодо підготовки до комплексного державного екзамену.

Для здобувачів вищої освіти першого (багалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність.

АВТОРИ

доктор юридичних наук, професор **В. В. Шаблистий**;

доктор юридичних наук, професор **А. Ф. Волобуєв**;

кандидат юридичних наук **Г. Л. Д'яковський**;

кандидат юридичних наук **В. Є. Іняхін**;

кандидат юридичних наук **В. В. Сисолятин**;

кандидат юридичних наук **С. В. Смаглюк**;

кандидат юридичних наук **В. М. Шевців**;

С. М. Ісланкін, Т. О. Жеглінська, Т. В. Шевченко, І. В. Шило.

ISBN 978-617-560-041-2

© Автори, 2024

© ДДУВС, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ЕКЗАМЕНУ	6
2. НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС»	7
2.1. Перелік теоретичних питань з кримінального процесу	7
2.1.1. Поняття, суть і завдання кримінального процесу	7
2.1.2. Засади кримінального процесу	16
2.1.3. Учасники кримінального процесу	17
2.1.4. Докази і доказування у кримінальному процесі	19
2.1.5. Заходи забезпечення кримінального провадження	30
2.1.6. Загальні положення досудового розслідування	36
2.1.7. Провадження слідчих (розшукових) дій	41
2.1.8. Повідомлення про підозру	80
2.1.9. Зупинення і закінчення досудового розслідування	91
2.1.10. Особливості кримінальних проваджень в умовах воєнного стану	109
2.1.11. Підсудність і підготовче судове провадження	118
2.1.12. Судовий розгляд	139
2.1.13. Провадження з перегляду судових рішень	147
2.1.14. Особливі порядки кримінального провадження	154
2.1.15. Виконання судових рішень	188
2.1.16. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження	192
2.2. Перелік практичних завдань до комплексного атестаційного екзамену	194
2.3. Рекомендовані джерела інформації	197
3. НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «КРИМІНАЛІСТИКА»	202
3.1. Перелік теоретичних питань з криміналістики	202
3.1.1. Предмет, система і завдання криміналістики	202
3.1.2. Концептуальні положення криміналістичної техніки	207
3.1.3. Криміналістична фотографія та відеозапис	211
3.1.4. Криміналістична габітологія	217
3.1.5. Криміналістична трасологія	222
3.1.6. Криміналістичне дослідження документів	227
3.1.7. Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухівок та слідів їх застосування	232
3.1.8. Концептуальні положення криміналістичної тактики	237

3.1.9. Криміналістична версія. Планування та організація розслідування кримінальних правопорушень	242
3.1.10. Тактика огляду та освідування	246
3.1.11. Тактика обшуку	257
3.1.12. Тактика допиту	264
3.1.13. Тактика пред'явлення для впізнання	273
3.1.14. Тактика слідчого експерименту.....	280
3.1.15. Використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз ...	284
3.1.16. Взаємодія учасників розкриття і розслідування кримінальних правопорушень	290
3.1.17. Концептуальні положення криміналістичної методики	296
3.1.18. Розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи	299
3.1.19. Розслідування кримінальних правопорушень проти власності	306
3.1.20. Особливості розслідування кримінальних правопорушень «за гарячими слідами»	313
3.2. Методичні рекомендації з підготовки до теоретичних питань	317
3.3. Перелік практичних завдань з криміналістики	319
3.4. Методичні рекомендації з підготовки до практичних завдань	323
3.5. Перелік джерел для підготовки для державного екзамену	324
4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО ДЕРЖАВНОГО ЕКЗАМЕНУ	325
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	328

ВСТУП

Комплексний атестаційний екзамен є складовою атестації здобувачів вищої освіти (далі – здобувачів) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 262 Правоохоронна діяльність та проводиться екзаменаційною комісією після завершення теоретичної і практичної частини навчання за освітньо-професійною програмою «Правоохоронна діяльність» з метою комплексної перевірки знань здобувачів, досягнення ними запланованих результатів навчання і встановлення фактичної відповідності рівня набутих здобувачами компетентностей її вимогам.

Метою комплексного екзамену є вимірювання та оцінювання результатів навчання, досягнутих здобувачем освіти за підсумками опанування освітньої програми. Організація і проведення кваліфікаційного іспиту базуються на таких принципах:

- академічна доброчесність;
- об'єктивність;
- прозорість і публічність;
- нетерпимість до корупційних та пов'язаних із корупцією діянь.

Завданнями комплексного екзамену є:

- оцінка теоретичної підготовки здобувачів з дисциплін, передбачених програмою: «Кримінальний процес», «Криміналістика»;
- виявлення рівня і глибини практичних умінь і навичок;
- визначення здатності застосування набутих знань.

Комплексний екзамен охоплює зміст обов'язкових освітніх компонент за освітньо-професійною програмою «Правоохоронна діяльність» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та базується на Стандарті вищої освіти за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки України від 28.05.2024 № 769 (зі змінами).

Навчальний посібник створено колективом авторів з метою якісної підготовки здобувачів вищої освіти до державного комплексного екзамену та самостійного опанування теоретичних питань у межах тем робочої навчальної програми та тренування щодо розв'язання практичних завдань. Із різноманіття наявної інформації навчальний посібник покликаний зменшити час на пошуки необхідної інформації у межах навчальної дисципліни та збільшує якість підготовки до комплексного державного екзамену.

1. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ДЕРЖАВНОГО ЕКЗАМЕНУ

Атестація здобувачів вищої освіти, які здобувають освітній ступінь молодшого бакалавра, бакалавра, магістра (далі – атестація) – це встановлення відповідності засвоєних здобувачами рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей вимогам стандарту вищої освіти за спеціальністю та відповідної освітньої програми.

Комплексний екзамен здобувачів спеціальності 262 Правоохоронна діяльність галузі знань 26 Цивільна безпека включає перевірку загальних і фахових компетентностей та програмних результатів навчання з обов'язкових компонентів освітньо-професійної програми. Атестацію проходить кожен здобувач вищої освіти після повного виконання ним навчального плану за відповідною освітньою програмою.

Форма проведення атестації проводиться як стандартизований (усний, письмовий, тестовий) екзамен. Стандартизований екзамен запроваджується як нормативна форма атестації випускників ЗВО. Стандартизований (усний, письмовий, тестовий) екзамен – це предметний екзамен, що проводиться відповідно до Положення про організацію освітнього процесу ЗВО, що визначає показники якості загальної підготовки, фахової компоненти вищої освіти й рівень професійної компетентності, необхідний для присвоєння кваліфікації фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Для усної форми проведення комплексного атестаційного екзамену екзаменаційна робота для здобувачів вищої освіти, які навчаються на освітньо-професійній програмі Правоохоронна діяльність першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність галузі знань 26 Цивільна безпека і складатимуть комплексний екзамен, формується з 30-ти білетів з трьох дисциплін за єдиним принципом: кожен білет містить теоретичну та практичну частини. Теоретична частина містить два питання; практична частина – одне практичне завдання (задача). Максимальний час для підготовки до екзамену – 30 хвилин, після чого здобувачу вищої освіти дає усну відповідь на запитання зазначені в білеті. Кожне питання оцінюється членами екзаменаційної комісії окремо за 100-бальною системою та виводиться середньозважене, що складає загальну оцінку за 100-бальною системою.

Якщо хоча б одне із питань не розкрито взагалі (незадовільна оцінка), загальна оцінка – незадовільна.

Комплексний екзамен проводиться відкрито і публічно.

2. НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС»

2.1. ПЕРЕЛІК ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ З КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

2.1.1. Поняття, суть і завдання кримінального процесу

Слово «процес» походить від латинського «processus» – рух, діяльність, просування вперед. Кримінальний процес належить до різновидів юридичного процесу, що забезпечують реалізацію галузей матеріального права. Кримінальний процес забезпечує реалізацію норм кримінального права.

Як синоніми у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) вживаються поняття «кримінальне судочинство» або «кримінальне провадження», що включають у себе два види провадження – досудове провадження і судове провадження.

Термін «кримінальний процес» розглядають у кількох значеннях:

1) кримінальний процес як специфічний, особливий вид діяльності – це врегульована кримінальним процесуальним законом діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду за участю інших фізичних та юридичних осіб, спрямована на виявлення й розслідування кримінальних правопорушень, встановлення осіб, винуватих у їх вчиненні та здійснення правосуддя у кримінальному провадженні, а також діяльність з виконання судових рішень у такому провадженні;

2) кримінальний процес як галузь права – сукупність правових норм, що регулюють діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також інших фізичних та юридичних осіб, які залучаються у сферу кримінального судочинства;

3) кримінальний процес як галузь юридичної науки, предметом дослідження якої є кримінальна процесуальна діяльність та кримінальне процесуальне право, спрямована на вдосконалення кримінального процесуального законодавства й практики його застосування.

Науку кримінального процесу іменують ще й теорією кримінального процесу;

4) кримінальний процес як навчальна дисципліна – це нормативна дисципліна, предметом вивчення якої є кримінальна процесуальна діяльність, кримінальне процесуальне законодавство, а також наука кримінального процесу.

В Україні існує кримінальний процес змішаної форми із наявністю змагальних елементів у досудовому провадженні, тобто другого виду змішаної форми.

Для сучасного вітчизняного кримінального судочинства характерними є змагальна побудова судового провадження з наданням сторонам обвинувачення та захисту рівних прав і можливостей у судовому засіданні.

До того ж досудове розслідування є суто формалізованим з наявністю деяких ознак розшукового кримінального процесу. Так, у органів досудового розслідування і прокурора поєднуються функції обвинувачення та певні властивості судової влади. Зокрема, органи досудового розслідування і прокурор без участі суду у передбачених законом випадках можуть застосувати деякі заходи примусу, повідомляють особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; збирають фактичні дані, що одразу набувають сили доказів; можуть закрити кримінальне провадження за наявності передбачених законом підстав. Усі ці повноваження у процесуальних системах, що будуються виключно на основі змагальності, традиційно належать судовим органам.

Отже, загалом, кримінальний процес України за типом є змішаним процесом з наявними під час досудового провадження змагальних рис.

Відповідно до ст. 2 КПК завданням кримінального провадження є:

1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Перелічені завдання кримінального провадження є загальними для всіх його стадій. Водночас кожна стадія має і свої спеціальні

безпосередні завдання. Виконання всіх цих завдань покладено на державні органи та посадових осіб, які ведуть процес.

Розглянемо завдання кримінального процесу більш детально.

1. Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Потреба особи, суспільства та держави у захисті від суспільно небезпечних посягань (зокрема, кримінальних правопорушень) обумовлюють необхідність створення регулятора суспільних відносин, який буде здатний виконувати цю функцію. Таким є кримінальне право. Однак саме по собі, без механізму реалізації кримінально-правових норм, воно не буде спроможним захистити ні окрему особу, ні суспільство, ні державу загалом. Роль такого механізму, як відомо, виконує кримінальний процес.

Виконання загального завдання кримінального процесу щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень реалізується у функціональних завданнях суб'єктів правозастосування – органів і посадових осіб, що реалізують норми кримінально-процесуального права. Функціональні ролі цих органів і посадових осіб різні, як різними є і безпосередні завдання, що покладаються на них. Так, органи досудового розслідування покликані встановити обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, доказати винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, підтримує державне обвинувачення в суді. Роль суду як соціального інституту полягає у здійсненні правосуддя.

2. Охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Проголошення Конституцією України людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 КПК), визначення правами і свободами людини та їх гарантіями змісту і спрямованості діяльності держави (ч. 2 ст. 3 КПК) підвищують відповідальність компетентних органів за виконання постановлених перед ними завдань.

У кримінальному судочинстві основні права та свободи людини визначають характер і зміст кримінального процесуального закону, а відповідно і всієї кримінально-процесуальної діяльності. Саме у сфері кримінального судочинства, де має місце застосування різних заходів державного примусу і де особливо обмежуються права та свободи осіб, залучених у сферу кримінального процесу, питання охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення.

Кримінальне судочинство може і має бути ефективним інструментом державної охорони прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб – установ, підприємств, організацій тощо. Жодне порушення законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб не може бути виправдане посиланням на необхідність боротьби зі злочинністю.

Під охороною прав та законних інтересів учасників кримінального провадження (фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь) слід розуміти встановлення процесуальних гарантій створення належних умов для повної і безперешкодної реалізації учасниками кримінального провадження їхніх суб'єктивних прав і законних інтересів, у тому числі і спеціальних прав, як учасників кримінального провадження. Особи, які порушують вказані права та інтереси, повинні бути притягнені до юридичної відповідальності.

Як зазначається у настанові Міжнародної амністії по справедливому судочинству, кожен кримінальний процес є перевіркою поваги держави до прав людини.

Можна виділити такі напрями діяльності в межах забезпечення (гарантування) охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження:

1) створення умов, необхідних для реалізації прав та здійснення законних інтересів. Так, згідно з ч. 1 ст. 11 КПК під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника;

2) обмеження прав виключно уповноваженими на те суб'єктами, за наявності до того підстав і умов, у передбаченому законом порядку. Так, ч. 1 ст. 132 КПК визначає, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються виключно на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом;

3) відшкодування шкоди, завданої порушенням прав та законних інтересів учасників провадження. Частина 3 ст. 11 КПК встановлює, що кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження. До того ж, відповідно до ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за

рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Зазначеним напрямом відповідають різні види кримінально-процесуальних гарантій, про які йтиметься далі.

3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Передумовою притягнення особи до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення є здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення – завдання складне і багатогранне. Його виконання пов'язане з ретельною та кропіткою роботою, спрямованою на виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення, на викриття та розшук особи (осіб), що його вчинила, тощо. У результаті проведених під час досудового розслідування дій встановлюються та досліджуються більшість доказів, формується підозра та обвинувачення, що надалі стає предметом судового розгляду та визначає його обсяг і межі.

Забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, можливе лише за умови швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Наведені вимоги характеризують способи дослідження обставин кримінального правопорушення та зібраних доказів. Швидкість, повнота та неупередженість (об'єктивність) мають свій конкретний зміст, однак при цьому вони взаємопов'язані.

Вимога *швидкості* у кримінальному провадженні означає, що строки проведення досудового розслідування та судового розгляду повинні максимально наближатися до моменту вчинення кримінального правопорушення (початку кримінального провадження). Ідея швидкості кримінального провадження виражена правилом «швидкого суду». Правом на «швидкий суд» повинні володіти усі зацікавлені у цьому особи, насамперед, потерпілий та обвинувачений. Вимога швидкості є

необхідною складовою справедливої процедури, на яку вказують основоположні міжнародні документи. Так, у Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод зазначено, що «кожен має право при визначенні його громадянських прав і обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що йому пред'явлене, на справедливий, публічний розгляд справи у розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону» (п. 1 ст. 6). У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права право обвинуваченого на розгляд його справи судом без невинуватої затримки перераховано в ряду мінімальних гарантій справедливого правосуддя.

Вимога швидкості впливає на побудову кримінального процесу, визначення повноважень його суб'єктів.

Так, для забезпечення швидкості кримінального провадження запроваджуються спрощені порядки кримінального провадження (досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, судове провадження щодо кримінальних проступків).

Серед засад (принципів) кримінального провадження визначено засаду *розумності строків* (ст. 28 КПК), відповідно до якої під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Повноваження державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, також обумовлені процесуальними строками, встановленими законом. Наприклад, в силу вимог ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Стаття 219 КПК встановлює, що досудове розслідування повинно бути закінчено протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку і протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. Згідно ст. 220 КПК клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких

процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання.

Відповідно до ч. 2 ст. 113 КПК будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватого затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням цього Кодексу. Таким чином, порушення встановленого законом процесуального строку в діях посадових осіб, які ведуть процес, є порушенням закону і означає незаконність проведеної процесуальної дії.

Зазначимо, що швидкість як нормативна вимога до здійснення кримінального провадження може бути виражена шляхом використання у тексті закону таких слів, як: строк, період, момент, одночасно, невідкладно, не пізніше, протягом та ін.

Повнота проведеного досудового розслідування та судового розгляду означає, що встановлено всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК): подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Це означає, що зібрано докази, які дозволяють стверджувати про існування цих обставин.

Повнота, зокрема, досудового розслідування також означає перевірку даних про вчинення обвинуваченим або іншими особами інших кримінальних правопорушень та прийняття за цими фактами відповідних законних і обґрунтованих рішень.

Повнота досудового розслідування та судового розгляду забезпечується також їх всебічністю – ретельною перевіркою усіх можливих версій, пояснень, оцінкою доказів, що надходять як від сторони обвинувачення, так і від сторони захисту. Тому однобічність, неповнота – це недостатнє з'ясування чи не з'ясування будь-якої істотної обставини кримінального провадження, залишення без уваги тієї чи іншої обставини, що викриває чи виправдовує обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Неупередженість досудового розслідування та судового розгляду означає об'єктивне, безстороннє дослідження обставин кримінального провадження, збирання як обвинувальних, так і виправдувальних доказів, встановлення усіх даних, що характеризують особу обвинуваченого. Неупередженість дослідження також передбачає уважне ставлення як до показань потерпілого, так і до показань підозрюваного, обвинуваченого, їх клопотань і скарг. Усі показання цих осіб повинні ретельно перевірятись, а клопотання, якщо вони обґрунтовані, задовольнятись.

Відповідно, упереджене (необ'єктивне) провадження – це провадження здійснене зацікавлено, як правило, з «обвинувальним ухилом».

Особливе значення вимога неупередженості має стосовно судового розгляду. Неупередженість передбачає, що суддя під час розгляду матеріалів конкретного кримінального провадження є суб'єктивно вільним від особистих переконань відносно учасників судового провадження, його дії повинні виключати будь-які обґрунтовані сумніви у цьому, тобто суддя повинен бути об'єктивно безстороннім. Суддя не повинен мати будь-якого інтересу у провадженні за винятком одного – правильного застосування закону.

Під час судового розгляду суддя повинен однаково ретельно аналізувати доводи обвинувачення та захисту, керуючись виключно інтересами правосуддя.

Неупередженість – категорія, з одного боку, суб'єктивна, що залежить від суб'єктивних факторів, а з іншого – об'єктивна, що формується під впливом об'єктивних умов, що забезпечують її прояв.

До об'єктивних умов забезпечення неупередженості суддів слід віднести побудову судової системи, особливий порядок фінансування судів, порядок призначення і звільнення суддів, їх матеріальне та

соціальне забезпечення, незалежність, недоторканність і незмінюваність суддів.

Оскільки неупередженість і об'єктивність суддів є важливими передумовами дотримання вимог закону при здійсненні правосуддя, постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку, закон зобов'язав суддю при виконанні своїх повноважень, а також у позаслужбових відносинах уникати всього того, що може применшити авторитет судової влади, викликати сумнів в його об'єктивності, неупередженості та справедливості. Суддя не вправі, перебуваючи на посаді судді обіймати посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не має права поєднувати свою діяльність із підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках.

Неупередженість – категорія, зокрема, суб'єктивна, що залежить не лише від об'єктивних умов, а й від вольових настанов суб'єкта. Неупередженість передбачає, що суддя прямо чи опосередковано не заінтересований у вирішенні кримінального провадження, що надійшло йому для розгляду.

Під прямою особистою заінтересованістю слід розуміти таку заінтересованість у даному кримінальному провадженні, коли суддя має матеріальний чи інший інтерес, якого може стосуватися судовий розгляд.

Під непрямою особистою заінтересованістю слід розуміти таку заінтересованість, коли суддя, хоча безпосередньо й не заінтересований у результаті судового розгляду, однак заінтересовані іншими є особи, інтереси яких не байдужі судді в силу родинних та дружніх зв'язків, близьких відносин тощо.

Для забезпечення неупередженості та об'єктивності суддів у кримінальному процесуальному законі встановлено перелік обставин, що перешкоджають участі судді у розгляді матеріалів конкретного кримінального провадження (статті 75, 76 КПК).

2.1.2. Засади кримінального процесу

Засади (принципи) кримінального провадження – це закріплені в законі панівні в державі політичні та правові ідеї щодо завдань і порядку здійснення кримінального провадження, що визначають спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів.

Кримінальний процесуальний кодекс України закріпив у Гл. 2 засади кримінального провадження. Така позиція законодавця показує, наскільки він надає велике значення основним положенням кримінального процесу. Проте КПК не визначив чітко саме поняття «засади кримінального провадження».

Наразі доктор юридичних наук, професор М.М. Михаєнко визначає засади кримінального процесу як закріплені в законі та такі, що є панівними у державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково призводить до скасування вироку та інших рішень у кримінальних провадженнях.

Відповідно до ст. 7 КПК України до загальних засад кримінального провадження відносять:

1. Верховенство права – закон є найвищою владою.
2. Законність – всі дії повинні відповідати закону.
3. Рівність перед законом і судом – усі мають рівні права в суді.
4. Повага до людської гідності – захист гідності кожної особи.
5. Право на свободу та особисту недоторканність – захист від незаконного затримання.
6. Недоторканність житла – захист житла від незаконного вторгнення.
7. Таємниця спілкування – захист приватності листування та розмов.
8. Невтручання у приватне життя – захист особистого життя від незаконного втручання.
9. Недоторканність права власності – захист власності від незаконного посягання.
10. Презумпція невинуватості – особа вважається невинуватою, доки її вина не буде доведена.
11. Свобода від самовикриття – право не свідчити проти себе та близьких.

12. Заборона двічі притягувати до відповідальності – *неможливість повторного притягнення за одне і те саме кримінальне правопорушення.*
13. Право на захист – *право на адвоката.*
14. Доступ до правосуддя – *право на справедливий судовий розгляд.*
15. Змагальність сторін – *рівні можливості для сторін у суді.*
16. Безпосередність дослідження доказів – *пряме дослідження доказів у суді.*
17. Право на оскарження – *можливість оскаржити рішення суду.*
18. Публічність – *відкритість судових засідань.*
19. Диспозитивність – *сторони мають право розпоряджатися своїми правами.*
20. Гласність і відкритість – *відкритість судового процесу для громадськості.*
21. Розумність строків – *справедливі строки розгляду справ.*
22. Мова провадження – *провадження ведеться державною мовою.*

Відповідно до ч. 2 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом.

Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*).

2.1.3. Учасники кримінального процесу

Учасники кримінального провадження – це всі суб'єкти, які під час кримінального провадження вступають між собою у правовідносини, здійснюючи певну процесуальну функцію.

Згідно з п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК визначено перелік учасників кримінального провадження, а саме: *сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна*

якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу до іноземної держави (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Класифікація суб'єктів (учасників) кримінального процесу:

1) державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальний процес і залучають до його сфери всіх інших суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, до них належать: суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, оперативні підрозділи.

2) особи, які захищають свої права або представлені інтереси у кримінальному процесі: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача та відповідача.

3) особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі: свідок, спеціаліст, експерт, перекладач, понятий, секретар судового засідання, представник персоналу органу пробації тощо. Вони не мають у справі самотійного інтересу і після виконання своїх функцій вибувають із процесу.

Учасники кримінального провадження – особи, які беруть у ньому участь і володіють передбаченими законом процесуальними правами та обов'язками. Ними є:

- сторони кримінального провадження:
 - з боку обвинувачення:
 - слідчий,
 - керівник органу досудового розслідування,
 - прокурор, *а також*
 - потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК;
 - з боку захисту:
 - підозрюваний,
 - обвинувачений (підсудний),
 - засуджений,
 - виправданий,
 - особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування,

- їх захисники та законні представники;
- потерпілий, його представник і законний представник,
- цивільний позивач, його представник і законний представник,
- цивільний відповідач та його представник,
- особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію),
 - заявник,
 - свідок та його адвокат,
 - понятий,
 - заставодавець,
 - перекладач,
 - експерт,
 - спеціаліст,
 - секретар судового засідання,
 - судовий розпорядник.

2.1.4. Докази і доказування у кримінальному процесі

Поняття та характеристика загальних положень досудового розслідування

Досудове розслідування – це початкова стадія кримінального провадження, що передбачає встановлення фактів вчинення кримінального правопорушення, збір та фіксацію доказів, виявлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також забезпечення захисту прав і свобод учасників кримінального процесу. Загальні положення досудового розслідування визначають його основні принципи, завдання та процедури, що регулюються КПК України.

Поняття досудового розслідування

Досудове розслідування – сукупність процесуальних дій, спрямованих на розслідування кримінального правопорушення, що здійснюються уповноваженими органами (слідчими, прокурорами, дізнавачами) з моменту внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) до моменту завершення слідства або передачі провадження до суду.

Основні завдання досудового розслідування:

1. Оперативне розслідування кримінального правопорушення – виявлення події кримінального правопорушення, збору доказів і встановлення обставин вчинення правопорушення.
2. Захист прав учасників процесу – забезпечення прав

підозрюваних, потерпілих та інших учасників розслідування.

3. Притягнення до відповідальності винних осіб – встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та притягнення їх до кримінальної відповідальності.

4. Забезпечення справедливого судового розгляду – збір доказів та підготовка матеріалів для суду, що забезпечують можливість об'єктивного судового процесу.

Загальні принципи досудового розслідування:

1. Законність. Досудове розслідування повинно здійснюватися відповідно до вимог КПК України, Конституції України та міжнародних правових актів.

2. Презумпція невинуватості. Особи, щодо яких проводиться досудове розслідування, вважаються невинними, доки їх вина не буде доведена в суді.

3. Повнота та всебічність. Розслідування повинно охоплювати всі аспекти кримінального правопорушення, враховувати докази як на користь підозрюваного, так і проти нього.

4. Недоторканність прав і свобод особи. Під час проведення досудового розслідування органи слідства повинні поважати права та свободи всіх учасників кримінального провадження.

5. Своєчасність та оперативність. Досудове розслідування має проводитися в розумні строки для запобігання затягуванню розслідування та забезпечення швидкого відновлення справедливості.

Основні етапи досудового розслідування:

1. Внесення відомостей до ЄРДР – досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

2. Проведення слідчих дій – слідчі (розшукові) дії включають обшуки, допити, експертизи, очні ставки, огляди місця події, вилучення речових доказів тощо.

3. Затримання підозрюваного – якщо підозрюваний може перешкоджати розслідуванню, його може бути затримано у порядку, передбаченому КПК.

4. Повідомлення про підозру – після зібрання достатньої кількості доказів щодо причетності особи до вчинення злочину, слідчий або прокурор повідомляє їй про підозру.

5. Застосування запобіжних заходів – для забезпечення належної поведінки підозрюваного можуть бути застосовані запобіжні заходи: тримання під вартою, домашній арешт, застава тощо.

6. Завершення розслідування – після збору всіх необхідних доказів

і завершення слідчих дій слідчий або прокурор приймає рішення про:

7. Направлення провадження до суду для судового розгляду.

8. Закриття кримінального провадження, якщо відсутні достатні докази або встановлено відсутність складу кримінального правопорушення.

Сторони досудового розслідування:

1. Слідчий – уповноважений органом досудового розслідування фахівець, який безпосередньо здійснює розслідування.

2. Прокурор – процесуальний керівник, який здійснює нагляд за законністю досудового розслідування та може давати вказівки слідчому.

3. Підозрюваний – особа, щодо якої є підстави вважати, що вона вчинила злочин.

4. Потерпілий – особа, яка зазнала матеріальних або моральних збитків унаслідок кримінального правопорушення.

5. Захисник – адвокат, який захищає права та інтереси підозрюваного або обвинуваченого.

Важливі аспекти досудового розслідування:

1. Фіксація доказів – під час досудового розслідування важливо належним чином фіксувати докази для їх подальшого використання у суді.

2. Права підозрюваного та потерпілого – підозрюваний має право на захист, правову допомогу, а також ознайомлення з матеріалами справи. Потерпілий має право на відшкодування шкоди, завданої злочином та участь у слідчих діях.

3. Контроль за строками розслідування – досудове розслідування має проводитись у встановлені строки, щоб уникнути безпідставного затягування процесу та порушення прав осіб, які беруть участь у справі.

Загальні положення досудового розслідування регулюють його основні етапи та принципи. Це стадія кримінального провадження, яка має забезпечити збір доказів, захист прав підозрюваного та потерпілого і підготовку матеріалів для суду. Ефективність цієї стадії напряму впливає на якість подальшого судового розгляду та справедливість вироку.

Кримінальне процесуальне доказування – це система процесуальних дій, що здійснюються учасниками кримінального провадження з метою збору, фіксації, перевірки, оцінки і використання доказів у рамках кримінального процесу. Доказування є ключовим етапом у розслідуванні кримінальних справ, оскільки від його результатів залежить встановлення обставин справи, винуватість або невинуватість особи, що підозрюється у вчиненні злочину.

Сутність кримінального процесуального доказування

Сутність кримінального процесуального доказування полягає в тому, що воно спрямоване на:

1) встановлення фактів – визначення істини про обставини вчинення злочину, осіб, які його вчинили, а також наслідків злочинної діяльності.

2) формування доказової бази – збирання та фіксація доказів, що можуть бути використані під час судового розгляду.

3) оцінку доказів – перевірка, наскільки зібрані докази є допустимими, достатніми та обґрунтованими для прийняття рішення про винуватість чи невинуватість підозрюваного.

Кримінальне процесуальне доказування ґрунтується на принципах законності, об'єктивності, всебічності, безсторонності, доступності та повноти.

Важливими елементами процесу доказування є:

– докази – це факти, що підтверджують або спростовують обставини справи (показання свідків, документи, речові докази, експертні висновки);

– учасники доказування – слідчі, прокурори, судді, захисники, підозрювані та потерпілі;

слідчі дії – це процесуальні дії, в результаті яких здійснюється збір доказів (допити, обшуки, експертизи, огляди).

Значення кримінального процесуального доказування

Кримінальне процесуальне доказування має значне значення для забезпечення справедливого правосуддя, зокрема:

1) забезпечення справедливості – кримінальне процесуальне доказування є механізмом, який гарантує, що рішення суду базується на об'єктивних фактах і належних доказах, а не на припущеннях або упередженнях;

2) захист прав і свобод особи – висока якість доказування є запорукою захисту прав підозрюваного та потерпілого, оскільки правильна оцінка доказів впливає на результати судового розгляду;

3) запобігання помилковим вирокам – ефективне кримінальне процесуальне доказування допомагає уникнути помилок суду, що може призвести до засудження невинних осіб або уникнення відповідальності винними;

4) сприяння правопорядку – доказування є важливим елементом у боротьбі зі злочинністю, оскільки дозволяє забезпечити притягнення винних до відповідальності та відновлення справедливості для потерпілих;

5) оцінка та вдосконалення системи правосуддя – якість доказування та його результати можуть слугувати основою для вдосконалення законодавства і практики правозастосування, що в свою чергу підвищує ефективність системи кримінального правосуддя.

Кримінальне процесуальне доказування є основоположною складовою кримінального процесу, що забезпечує досягнення мети правосуддя через встановлення істини, захист прав учасників провадження та забезпечення правопорядку. Його якість і ефективність є критично важливими для функціонування системи кримінального правосуддя і визначають її здатність виконувати свої основні функції.

Предмет, межі і суб'єкти доказування в кримінальному процесі

Кримінальне процесуальне доказування є складним механізмом, що має свої особливості та регулюється нормами КПК України. Важливими аспектами доказування є його предмет, межі та суб'єкти.

Предмет доказування охоплює обставини, що підлягають встановленню в процесі досудового розслідування та судового розгляду кримінальної справи. Основними об'єктами доказування є:

– *факти, що мають значення для кримінального провадження*. Це обставини, що характеризують вчинення злочину, його мотиви, мету та наслідки;

– *обставини, що підтверджують або спростовують винуватість особи*. Це можуть бути як обставини, що вказують на вчинення злочину, так і ті, що свідчать про невинуватість підозрюваного або обвинуваченого;

– *обставини, що стосуються особи підозрюваного чи обвинуваченого*. Наприклад, це можуть бути характеристики особи, її попередня судимість, стан психічного здоров'я тощо.

Важливою частиною предмета доказування є також докази, отримані у процесі слідства, і їх допустимість, що визначається законодавством.

Межі доказування визначаються обсягом інформації, яку можна збирати і досліджувати у рамках кримінального провадження. Вони охоплюють:

– *заборонені докази* – докази, отримані з порушенням закону (наприклад, без дотримання процесуальних норм або через катування), не можуть бути використані в суді;

– *обмеження за предметом доказування* – доказування має бути зосереджено на фактах, що безпосередньо стосуються конкретного кримінального правопорушення, його обставин та учасників. Усі інші

факти, що не мають відношення до справи, не мають бути предметом дослідження;

– принцип пропорційності – доказування не повинно порушувати права людини та основні свободи, а також має бути обмежене необхідною мірою для досягнення мети правосуддя.

Суб'єкти доказування – це учасники кримінального процесу, які беруть участь у зборі, перевірці та оцінці доказів. Основними суб'єктами доказування є:

1) слідчий – це особа, уповноважена органом досудового розслідування, яка проводить слідчі дії та збирає докази.

2) прокурор – здійснює нагляд за законністю досудового розслідування і може брати участь у зборі доказів, а також оцінювати їх під час судового розгляду.

3) суд – під час судового процесу суддя або колегія суддів аналізують та оцінюють представлені докази для ухвалення рішення.

4) підозрюваний та обвинувачений – вони мають право представляти свої докази, заперечувати представлені докази та захищати свої інтереси.

5) потерпілий – має право на участь у доказуванні, представляючи свої докази і вимоги до підозрюваного.

6) свідки – особи, які можуть надати інформацію, що має значення для справи, зобов'язані давати показання та можуть бути допитані під час розслідування і судового розгляду.

7) експерти – спеціалісти, які проводять експертизи і дають висновки з питань, що вимагають спеціальних знань.

Предмет, межі і суб'єкти доказування є ключовими аспектами кримінального процесу. Вони визначають, які факти підлягають встановленню в процесі розслідування, обсяг інформації, що може бути зібрана, а також осіб, які беруть участь у доказуванні. Правильне розуміння цих елементів сприяє забезпеченню справедливого правосуддя та ефективного розслідування кримінальних справ.

Процес доказування у кримінальному процесі

Процес доказування у кримінальному процесі є складним і багатоступеневим явищем, що має на меті встановлення обставин кримінального правопорушення, а також оцінку і використання доказів для ухвалення справедливого рішення у кримінальній справі. Цей процес регулюється нормами КПК України та іншими правовими актами.

Етапи процесу доказування

Процес доказування складається з кількох ключових етапів:

1. Збирання доказів:

○ *Слідчі дії:* це дії, що здійснюються слідчими та іншими уповноваженими особами для отримання доказів. До них належать допити, обшуки, огляди місць подій, експертизи, вилучення речових доказів тощо.

○ *Докази:* на цьому етапі збираються різні види доказів, такі як свідчення, документи, речові докази, експертні висновки.

2. Фіксація доказів:

○ *Протоколи:* результати слідчих дій оформляються у вигляді протоколів, що містять усю інформацію про проведені дії та отримані докази.

○ *Відео– і аудіофіксація:* для забезпечення достовірності та об'єктивності часто використовують сучасні засоби фіксації.

3. Оцінка доказів:

○ *Оцінка слідчим:* слідчий оцінює зібрані докази на предмет їхньої допустимості, достовірності, значущості та достатності для обґрунтування висунутого обвинувачення.

○ *Принципи оцінки:* усі докази повинні оцінюватися всебічно і об'єктивно, відповідно до закону.

4. Подання доказів до суду:

○ *Судовий розгляд:* на стадії судового розгляду докази надаються сторонами (обвинуваченням і захистом) суду.

○ *Дослідження доказів:* суд здійснює дослідження доказів, включаючи допит свідків, розгляд документів та експертних висновків.

5. Ухвалення рішення:

○ *На основі оцінки доказів:* суд ухвалює рішення про винуватість або невинуватість обвинуваченого на підставі зібраних і представлених доказів.

Принципи процесу доказування

Кримінальне процесуальне доказування ґрунтується на певних принципах, що забезпечують його законність та об'єктивність:

• Презумпція невинуватості: кожен обвинувачений вважається невинним, доки його вина не буде доведена у суді.

• Законність: всі дії у межах процесу доказування мають здійснюватися відповідно до вимог закону.

• Всебічність та об'єктивність: слідчі та судові органи повинні досліджувати всі обставини справи, як на користь, так і на шкоду

обвинуваченому.

- Доступність доказів: кожен учасник процесу має право на доступ до доказів, що стосуються справи.

Види доказів у кримінальному процесі

Докази у кримінальному процесі можуть бути різних видів, як от:

- свідчення: показання свідків, підозрюваних та обвинувачених;
- документи: письмові докази, що підтверджують обставини справи (договори, акти, фінансові документи тощо);
- речові докази: матеріальні об'єкти, що мають значення для справи (зброя злочину, зразки біологічних матеріалів тощо);
- експертні висновки: результати спеціальних досліджень, проведених експертами.

Виклики та проблеми у процесі доказування

У процесі доказування можуть виникати певні виклики, зокрема:

- проблеми з отриманням доказів: труднощі у доступі до інформації, необхідної для розслідування;
- забезпечення прав учасників процесу: ризик порушення прав підозрюваних чи потерпілих внаслідок неналежного збору чи оцінки доказів;
- недостатня якість доказів: неналежно зібрані чи оцінені докази можуть призвести до помилок у правосудді.

Процес доказування у кримінальному процесі є основоположним елементом, що забезпечує можливість справедливого розгляду кримінальних справ. Він містить етапи збору, фіксації, оцінки і презентації доказів. Якість і ефективність цього процесу прямо впливають на досягнення справедливості у кримінальному правосудді, що робить його важливим для захисту прав і свобод учасників кримінального провадження.

Поняття та класифікація доказів у кримінальному процесі

Докази у кримінальному процесі – це факти, що підтверджують або спростовують обставини, які мають значення для кримінального провадження. Вони служать основою для встановлення істини у справі та формування висновків про винуватість чи невинуватість особи.

Кримінальний процесуальний кодекс України визначає докази як фактичні дані, що підлягають дослідженню в суді для встановлення обставин справи. Докази можуть бути отримані з різних джерел та в різних формах, але їхня основна мета полягає в наданні інформації, необхідної для ухвалення обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні.

Класифікація доказів

Докази в кримінальному процесі можна класифікувати за такими критеріями:

– *за формою*:

- письмові докази: документи, акти, звіти, що містять інформацію про обставини справи;
- речові докази: фізичні об'єкти, що мають значення для справи (наприклад, знаряддя злочину, залишки біологічних матеріалів, одяг);
- свідчення: усні показання осіб, які можуть надати інформацію про факти, що мають значення для справи (свідки, потерпілі, підозрювані);
- експертні висновки: результати досліджень, виконаних експертами з певної спеціальності, що пояснюють технічні або наукові аспекти справи.

– *за джерелом отримання*:

- первинні докази: докази, отримані безпосередньо під час слідства або судового розгляду (свідчення очевидців, речові докази);
- вторинні докази: докази, що є результатом обробки первинних доказів (наприклад, експертні висновки на основі первинних доказів);

– *за значенням для провадження (справи)*:

- докази, що підтверджують обвинувачення: вказують на вчинення злочину особою (свідчення, речові докази);
- докази, що спростовують обвинувачення: вказують на невинуватість підозрюваного або обвинуваченого (свідчення алібі, документи, що підтверджують перебування особи в іншому місці);

– *за допустимістю*:

- допустимі докази: докази, зібрані відповідно до вимог закону та можуть бути використані в суді;
- недопустимі докази: отримані з порушенням процесуальних норм (наприклад, під тиском, без належних санкцій) і не можуть бути використані для ухвалення рішення.

Вимоги до доказів

У кримінальному процесі до доказів висуваються певні вимоги:

- достовірність: докази повинні бути правдивими та підтверджувати обставини справи;
- допустимість: докази мають бути отримані відповідно до закону;
- достатність: кількість і якість доказів повинні бути достатніми для обґрунтування висновків суду.

Значення доказів у кримінальному процесі

Докази є основою для ухвалення рішень у кримінальному процесі. Вони забезпечують можливість:

- встановлення істини у справі;
- забезпечення справедливого правосуддя;
- захисту прав і свобод учасників кримінального процесу.
- уникнення помилок у правосудді, зокрема помилкових засуджень чи виправдань.

Докази в кримінальному процесі виконують важливу роль у встановленні істини та забезпеченні правосуддя. Їх класифікація за різними критеріями допомагає зрозуміти їхню природу, функції та значення. Якість і допустимість доказів впливають на результати кримінального провадження, тому важливо дотримуватися законодавчих норм під час їх збору та оцінки.

Характеристика процесуальних джерел доказів у кримінальному процесі

Процесуальні джерела доказів – це ті матеріальні об'єкти та інформаційні засоби, що забезпечують отримання доказів у кримінальному процесі. Вони визначають, з яких джерел можуть бути отримані факти, що використовуються для підтвердження або спростування обставин справи.

1. Основні процесуальні джерела доказів

Свідчення – усні або письмові показання осіб, які мають інформацію про обставини справи. Вони можуть бути надані:

- свідками: особами, які стали очевидцями події або володіють інформацією про факти, що мають значення для справи;
- потерпілими: особами, які зазнали шкоди від кримінального правопорушення;
- підозрюваними та обвинуваченими: особами, яких підозрюють у вчиненні злочину або обвинувачують у ньому.

2. Документи

Документи – це письмові докази, які містять інформацію, що може бути використана в кримінальному процесі. Вони можуть включати:

- офіційні документи: акти, довідки, судові рішення, протоколи;
- приватні документи: листи, угоди, фінансові звіти;
- електронні документи: дані з комп'ютерних систем, електронна пошта, SMS-повідомлення.

3. Речові докази

Речові докази – це матеріальні об’єкти, що безпосередньо пов’язані з подією злочину. Ними можуть бути:

- знаряддя кримінального правопорушення: предмети, що використовувалися для вчинення злочину (наприклад, зброя, інструменти);
- сліди: відбитки, волосся, біологічні зразки;
- інші предмети: одяг, особисті речі, що мають значення для справи.

4. Експертні висновки

Експертні висновки – це результати досліджень, проведених експертами з певних спеціальностей. Експерти можуть давати висновки щодо:

- технічних чи наукових аспектів справи;
- ідентифікації особи за відбитками пальців чи ДНК;
- оцінки психологічного стану підозрюваного.

Принципи та вимоги до процесуальних джерел доказів

- законність: усі процесуальні джерела мають бути отримані відповідно до закону, без порушення прав осіб;
- достовірність: інформація, отримана з джерел доказів, має бути правдивою та підтвердженою;
- обґрунтованість: джерела доказів повинні бути достатніми для підтвердження обставин справи;
- актуальність: джерела повинні містити інформацію, що має безпосереднє значення для кримінального провадження.

Процедура отримання процесуальних джерел доказів

- Слідчі дії: проведення обшуків, допитів, оглядів, що мають на меті отримання інформації з процесуальних джерел.
- Документальні перевірки: збір документів із різних установ, організацій чи приватних осіб.
- Експертні дослідження: призначення експертиз для аналізу речових доказів або оцінки свідчень.

Важливість процесуальних джерел доказів

Процесуальні джерела доказів є основою для побудови обвинувачення чи захисту в кримінальному процесі. Вони забезпечують:

- установлення істини: допомагають у визначенні реальних обставин справи;
- захист прав учасників процесу: забезпечують право на захист, можливість отримання інформації та доказів, що підтверджують

невинуватість обвинуваченого;

- справедливе правосуддя: сприяють ухваленню обґрунтованих рішень на основі всебічного і об'єктивного дослідження обставин справи.

Процесуальні джерела доказів є важливими елементами кримінального процесу, що забезпечують збір і перевірку інформації, необхідної для розслідування злочинів. Їх правильне використання та оцінка є запорукою справедливості та ефективності правосуддя. Вимоги до законності, достовірності та актуальності джерел допомагають уникнути помилок у кримінальному провадженні і забезпечують належний захист прав усіх учасників процесу.

2.1.5. Заходи забезпечення кримінального провадження

Заходи забезпечення кримінального провадження – це процесуальні дії, спрямовані на створення умов для ефективного та безперешкодного здійснення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів його учасників, належного виконання судових рішень, а також попередження можливих порушень і зловживань із боку підозрюваних, обвинувачених або інших учасників.

Основна мета цих заходів – забезпечити належний хід кримінального процесу, гарантувати своєчасне й об'єктивне розслідування кримінального правопорушення, а також захистити права як підозрюваних, так і потерпілих.

Ознаки заходів забезпечення кримінального провадження:

1. *Процесуальний характер:* вони передбачені і регулюються нормами Кримінального процесуального кодексу України.

2. *Тимчасовість:* Застосовуються на певний строк або до настання конкретної процесуальної події.

3. *Забезпечення ефективності процесу:* їх застосування має на меті попередження ухилення від слідства, знищення доказів, тиску на свідків та інших перешкод у процесі розслідування.

4. *Захист прав учасників:* забезпечують захист інтересів потерпілих, свідків та інших учасників процесу.

5. *Контроль суду:* більшість заходів застосовуються за рішенням суду або підлягають судовому контролю.

Таким чином, заходи забезпечення кримінального провадження є важливими інструментами для досягнення законності та справедливості під час розслідування і судового розгляду кримінальних справ.

Заходи забезпечення кримінального провадження класифікуються

за різними критеріями, залежно від їх мети, порядку застосування та юридичних наслідків. Основна класифікація заходів забезпечення кримінального провадження визначена у КПК.

За суб'єктом застосування:

- заходи, що застосовуються слідчим, прокурором або іншим уповноваженим органом (наприклад, виклик для допиту);
- заходи, що застосовуються виключно судом (наприклад, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або арешт майна).

За метою застосування:

- заходи для забезпечення явки учасників процесу: виклик підозрюваного, обвинуваченого, свідків тощо; привід (примусова доставка особи до слідчого чи суду);
- запобіжні заходи (для забезпечення належної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого): особисте зобов'язання, особиста порука, домашній арешт, тримання під вартою, застава;
- заходи для збереження речових доказів: тимчасове вилучення майна, арешт майна;
- заходи для отримання доказів: тимчасовий доступ до речей і документів, проведення обшуку, проведення огляду, експертиз тощо.

За ступенем обмеження прав людини:

- м'які (мінімальні) обмеження – виклик на допит; тимчасовий доступ до документів;
- суворі обмеження: запобіжні заходи (особливо тримання під вартою або домашній арешт); обшук; арешт майна.

За строком дії:

- тимчасові заходи, наприклад: тимчасовий арешт майна чи тримання під вартою до певного строку;
- постійні (до закінчення кримінального провадження), наприклад: застава, яка діє до судового рішення.

За характером процесуальних дій

Процесуальні заходи: дії, що пов'язані з процесом розслідування або судового розгляду (виклик, привід, доступ до речей і документів); захисні заходи. Направлені на захист прав та інтересів учасників процесу (наприклад, арешт майна для компенсації шкоди).

За рівнем участі суду в застосуванні

Заходи, що вимагають судового рішення: обрання запобіжних заходів, таких як тримання під вартою, арешт майна чи тимчасовий доступ до речей і документів.

Заходи, що застосовуються без судового рішення: наприклад, затримання особи на місці вчинення злочину або виклик для допиту.

За характером заходів щодо майна:

Заходи, що обмежують користування майном: арешт майна.

Заходи, що тимчасово вилучають майно: тимчасове вилучення майна, документів або речових доказів.

Ця класифікація заходів забезпечення кримінального провадження допомагає систематизувати процесуальні дії, спрямовані на ефективне здійснення кримінального провадження, захист прав його учасників, належне збереження доказів і забезпечення виконання судових рішень.

Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів

Запобіжні заходи є важливою складовою кримінального провадження і застосовуються відповідно до чітко встановленого процесуального порядку, який передбачений КПК.

Порядок застосування запобіжних заходів

Ініціювання застосування запобіжного заходу. Запобіжні заходи застосовуються на підставі рішення суду за клопотанням слідчого, прокурора або іншої уповноваженої особи. Процедура передбачає:

Підготовка клопотання

Слідчий або прокурор подає клопотання до суду. У клопотанні мають бути вказані: Конкретний запобіжний захід, який пропонується застосувати. Обґрунтування підозри у вчиненні кримінального правопорушення. Опис ризиків (втеча, вплив на свідків, знищення доказів тощо), які виправдовують застосування запобіжного заходу. Докази на підтвердження підстав для застосування заходу.

Розгляд клопотання судом

Клопотання про застосування запобіжного заходу розглядається судом не пізніше ніж через 72 години з моменту подання. У засіданні щодо обрання запобіжного заходу мають право брати участь: слідчий або прокурор; підозрюваний (обвинувачений) та його захисник.

Суд оцінює докази, представлені стороною обвинувачення, а також розглядає аргументи сторони захисту. Суд ухвалює рішення про застосування конкретного запобіжного заходу або відмовляє у його застосуванні. Якщо суд вирішує застосувати запобіжний захід, він видає відповідну ухвалу.

Особливості застосування запобіжних заходів

Тримання під вартою – це найсуворіший запобіжний захід і може бути застосований тільки у виняткових випадках, коли інші заходи не можуть забезпечити належну поведінку підозрюваного.

Застава-як альтернатива триманню під вартою, суд може

призначити заставу, яка гарантуватиме виконання підозрюваним своїх зобов'язань.

Порядок зміни запобіжних заходів

Ініціювання зміни запобіжного заходу

Запобіжний захід може бути змінений за клопотанням: прокурора або слідчого; підозрюваного, обвинуваченого або його захисника.

У клопотанні мають бути зазначені підстави для зміни запобіжного заходу (наприклад, зменшення ризиків, поліпшення поведінки підозрюваного).

Судовий розгляд

Клопотання про зміну запобіжного заходу розглядається судом у порядку, аналогічному до порядку застосування. Суд знову оцінює всі обставини та докази і ухвалює рішення про зміну запобіжного заходу.

Можливі варіанти зміни

Зміна суворішого заходу на менш суворий (наприклад, із тримання під вартою на домашній арешт). Зміна менш суворого заходу на більш суворий, якщо підозрюваний порушує покладені на нього зобов'язання.

Порядок скасування запобіжних заходів

Підстави для скасування

Запобіжний захід може бути скасовано за наявності таких підстав:

- відсутність ризиків, для запобігання яких був застосований запобіжний захід;
- завершення досудового розслідування або судового розгляду і винесення рішення по суті;
- виконання підозрюваним чи обвинуваченим всіх покладених на нього зобов'язань.

Ініціатори скасування

Клопотання про скасування запобіжного заходу можуть подавати: слідчий або прокурор; підозрюваний, обвинувачений або їх захисник.

Рішення про скасування

Суд на підставі клопотання ухвалює рішення про скасування запобіжного заходу, якщо встановлено, що відпали підстави для його застосування. Запобіжний захід автоматично втрачає чинність після закінчення строку, на який він був застосований, якщо суд не продовжив його дію.

Оскарження запобіжних заходів

Підозрюваний, обвинувачений або їх захисник мають право оскаржити ухвалу суду щодо застосування або зміни запобіжного заходу в апеляційному порядку. Апеляція подається протягом 5 днів з моменту

оголошення ухвали суду.

Запобіжні заходи є важливим механізмом забезпечення належної поведінки підозрюваних та обвинувачених у кримінальному провадженні. Вони застосовуються на підставі рішення суду, і процедура їх застосування, зміни та скасування чітко регламентована КПК для забезпечення балансу між інтересами правосуддя і дотриманням прав людини.

Порядок застосування окремих видів запобіжних заходів

Запобіжні заходи застосовуються судом відповідно до норм КПК. Кожен із видів запобіжних заходів має свою процедуру застосування, що враховує характер, міру обмежень прав підозрюваного чи обвинуваченого та обставини справи.

1. Особисте зобов'язання (ст. 179 КПК) – найменш суворий запобіжний захід, що передбачає письмове зобов'язання підозрюваного чи обвинуваченого виконувати певні обов'язки.

Порядок застосування:

1. *Клопотання* подається слідчим або прокурором до суду.
2. *Розгляд судом* - суд оцінює ризики, представлені слідчим або прокурором. Якщо ризики мінімальні або відсутні, суд може застосувати особисте зобов'язання.
3. *Визначення обов'язків:* суд може покласти на підозрюваного такі обов'язки. До обов'язків відносяться: з'являтися на виклики до слідчого, прокурора або суду; повідомляти про зміну місця проживання чи роботи. Виконувати інші обов'язки, визначені судом.

Наслідки невиконання:

– якщо підозрюваний порушує ці обов'язки, запобіжний захід може бути змінений на суворіший.

2. Особиста порука (ст. 180 КПК). Вона полягає у тому, що поручителі (громадяни або організації) беруть на себе зобов'язання щодо належної поведінки підозрюваного або обвинуваченого.

Порядок застосування:

клопотання слідчого або прокурора подається до суду;

1. Розгляд судом: Суд розглядає клопотання і оцінює можливості поручителів контролювати поведінку підозрюваного. Поручителі надають письмові гарантії належної поведінки підозрюваного.

2. Письмові зобов'язання поручителів: Включають гарантію того, що підозрюваний буде виконувати покладені на нього обов'язки (з'являтися на виклики, не перешкоджати слідству тощо).

Наслідки порушення:

- У випадку порушення умов поруки, поручителі можуть бути

притягнуті до відповідальності (грошовий штраф).

3. Застава (ст. 182 КПК). Це грошова сума, що вноситься підозрюваним, обвинуваченим або іншою особою для забезпечення виконання ним своїх зобов'язань.

Порядок застосування:

1. *Клопотання* про застосування застави подається слідчим або прокурором.

2. *Розгляд судом:* суд визначає суму застави, враховуючи тяжкість злочину, майновий стан підозрюваного та інші обставини. Сума застави має бути достатньою для забезпечення належної поведінки підозрюваного.

3. *Внесення застави:* гроші вносяться на спеціальний рахунок суду. Після внесення застави підозрюваний або обвинувачений може бути звільнений з-під варти, якщо інший запобіжний захід не був обраний.

Наслідки порушення. Якщо підозрюваний не виконує свої обов'язки (наприклад, не з'являється на виклики), застава може бути звернена в дохід держави.

4. Домашній арешт (ст. 181 КПК) – обмеження свободи пересування підозрюваного чи обвинуваченого, що полягає у забороні залишати місце проживання або перебування у певний час доби або постійно.

Порядок застосування:

1. Клопотання подається слідчим або прокурором до суду.

2. Розгляд судом – суд оцінює ризики, які обґрунтовують необхідність домашнього арешту. Якщо інші запобіжні заходи не є ефективними, суд може призначити домашній арешт.

3. Визначення умов – суд визначає конкретні обмеження, наприклад, заборона залишати житло в певний час або взагалі. Використання електронного браслета для контролю за дотриманням умов арешту.

Наслідки порушення – якщо підозрюваний порушує умови домашнього арешту, запобіжний захід може бути замінений на суворіший, наприклад, тримання під вартою.

5. Тримання під вартою (ст. 183 КПК). Це найбільш суворий запобіжний захід, який передбачає ізоляцію підозрюваного або обвинуваченого в слідчому ізоляторі на період досудового розслідування або судового розгляду.

Порядок застосування:

1. *Клопотання* про тримання під вартою подається слідчим або

прокурором у випадках, коли інші запобіжні заходи не можуть забезпечити належну поведінку підозрюваного.

2. *Розгляд судом* – тримання під вартою може бути застосоване тільки за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину та якщо інші заходи є недостатніми. Суд зобов'язаний обґрунтувати, чому інші запобіжні заходи не можуть бути ефективними.

3. *Строки тримання під вартою* – суд встановлює строк тримання під вартою, який не може перевищувати 60 днів, але може бути продовжений у визначеному порядку.

Наслідки порушення – якщо підозрюваний не порушує умов тримання під вартою, після закінчення строку він може бути звільнений або запобіжний захід може бути замінений.

Запобіжні заходи застосовуються відповідно до характеру злочину, тяжкості ризиків, що виникають у процесі провадження, та мети забезпечення виконання процесуальних обов'язків підозрюваного чи обвинуваченого. Кожен вид запобіжного заходу має свій чітко регламентований порядок застосування, який гарантує дотримання прав людини та забезпечення правосуддя.

2.1.6. Загальні положення досудового розслідування

Досудове розслідування – одна з основних стадій кримінального процесу, що передуює судовому розгляду і полягає у збиранні, перевірці та закріпленні доказів, необхідних для встановлення обставин вчиненого злочину та особи, яка його вчинила.

Основна мета досудового розслідування:

- встановлення фактів кримінального правопорушення. У процесі досудового розслідування збираються докази, що підтверджують або спростовують факт вчинення злочину;
- захист прав і законних інтересів підозрюваного, потерпілих та інших учасників процесу;
- підготовка до судового розгляду – розслідування завершується або обвинувальним актом, або рішенням про закриття кримінального провадження.

Основні завдання досудового розслідування:

1. Повне, всебічне і неупереджене дослідження обставин провадження.
2. Збирання доказів для підтвердження або спростування підозри.

3. Захист прав і законних інтересів потерпілого.
4. Забезпечення швидкого та ефективного реагування на кримінальні правопорушення.
5. Підготовка матеріалів для судового розгляду.

Етапи досудового розслідування:

1. Початок досудового розслідування – досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Цей етап настає після отримання повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення обставин, що вказують на злочин.

2. Проведення слідчих (розшукових) дій. Включає проведення слідчих дій, таких як допити, обшуки, експертизи, огляди місця події тощо, з метою збирання доказів. На цьому етапі визначаються обставини справи, збираються докази, встановлюються можливі підозрювані.

3. Пред'явлення підозри. Підозра пред'являється особі, якщо зібрані докази свідчать про її можливу причетність до вчинення кримінального правопорушення. Вручається письмове повідомлення про підозру.

4. Застосування заходів забезпечення. Після пред'явлення підозри можуть бути застосовані заходи забезпечення кримінального провадження, такі як запобіжні заходи (особисте зобов'язання, застава, тримання під вартою тощо).

5. Завершення досудового розслідування. Після завершення розслідування прокурор приймає рішення щодо спрямування справи до суду (складання обвинувального акту) або закриття кримінального провадження у випадках, якщо немає достатніх доказів для обвинувачення.

Форми досудового розслідування

Досудове розслідування в Україні здійснюється у двох формах: *слідство* та *дізнання*. Вибір форми досудового розслідування залежить від тяжкості вчиненого правопорушення та особливостей самого кримінального провадження.

Дізнання – спрощена форма досудового розслідування, яка застосовується для *кримінальних проступків*. Кримінальні проступки – це менш тяжкі правопорушення, що зазвичай не передбачають суворого покарання, наприклад, позбавлення волі на тривалий термін.

Основні характеристики дізнання:

- *термін проведення:* дізнання проводиться у стислі строки – до 72 годин з моменту повідомлення особі про підозру, а у разі

необхідності – до 20 днів;

- *органи дізнання*: дізнання проводиться слідчими або дізнавачами органів Національної поліції, Державного бюро розслідувань, СБУ та іншими компетентними органами;

- *призначення дізнання*: воно проводиться для швидкого розгляду справи щодо малозначних правопорушень та забезпечення швидкого судового розгляду.

Особливості дізнання:

- 1) застосовується для *кримінальних проступків* – правопорушень, за які передбачено м'якші види покарання (штраф, громадські роботи, обмеження волі тощо);

- 2) процедура дізнання є *скороченою*, не вимагаючи такого обсягу слідчих дій, як під час проведення повного слідства;

- 3) судовий розгляд здійснюється за скороченою процедурою.

Приклади кримінальних проступків:

- Невиконання судових рішень.
- Легкі тілесні ушкодження.
- Порушення правил дорожнього руху, що спричинило незначну шкоду.

Слідство – це класична форма досудового розслідування, що застосовується для *кримінальних правопорушень*. Кримінальні правопорушення можуть бути за класифікацією кримінальними проступками та злочинами. Злочини наразі поділяються на: нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Визначення ступені тяжкості залежить від ступеня суспільної небезпеки та виду покарання, передбаченого законом.

Основні характеристики слідства:

- *термін проведення* – досудове слідство зазвичай може тривати до 2 місяців, але цей термін може бути продовжений за рішенням суду;

- *органи слідства* – слідство здійснюється слідчими органів поліції, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України та іншими уповноваженими органами;

- *мета слідства* – всебічне, повне та неупереджене з'ясування обставин злочину, встановлення винуватості підозрюваного, збір доказів та їх належна фіксація;

Особливості слідства:

- 1) слідство передбачає проведення *повного комплексу слідчих дій*, включаючи обшуки, допити, очні ставки, експертизи тощо;

- 2) призначається у випадках *вчинення кримінальних правопорушень*, які становлять вищу ступінь суспільної небезпеки порівняно з проступками;

3) слідство може бути *продовжене* у разі складності провадження або потреби в додаткових слідчих діях.

Порівняння дізнання і слідства

Параметр	Дізнання	Слідство
<i>Форма правопорушення</i>	кримінальний проступок	злочин
<i>Строки розслідування</i>	до 72 годин або 20 днів	до 2 місяців (можливе продовження)
<i>Слідчі дії</i>	Обмежений обсяг дій	повний комплекс слідчих дій
<i>Органи</i>	дізнавачі (поліція, СБУ тощо)	слідчі (поліція, СБУ, ДБР тощо)
<i>Мета</i>	швидке розслідування проступків	повне розслідування злочинів

Форми досудового розслідування – дізнання та слідство – визначаються залежно від тяжкості кримінального правопорушення. Дізнання є спрощеною процедурою для кримінальних проступків, тоді як слідство застосовується для повноцінного розслідування злочинів, що передбачає більш детальну та тривалу процедуру. Обидві форми мають на меті забезпечення справедливого і швидкого судового розгляду на основі зібраних доказів.

Основні завдання досудового розслідування:

1) *оперативне розслідування кримінального правопорушення* – виявлення події злочину, збору доказів і встановлення обставин вчинення правопорушення;

2) *захист прав учасників процесу* – забезпечення прав підозрюваних, потерпілих та інших учасників розслідування;

3) *притягнення до відповідальності винних осіб* – встановлення осіб, які вчинили злочин, та притягнення їх до кримінальної відповідальності;

4) *забезпечення справедливого судового розгляду* – збір доказів і підготовка матеріалів для суду, що забезпечують можливість об'єктивного судового процесу.

Загальні принципи досудового розслідування

1. *Законність*. Досудове розслідування повинно здійснюватися відповідно до вимог КПК України, Конституції України та міжнародних правових актів.

2. *Презумпція невинуватості*. Особи, щодо яких проводиться досудове розслідування, вважаються невинними, доки їх вину не буде доведено в суді.

3. *Повнота та всебічність*. Розслідування має охоплювати всі аспекти кримінального правопорушення, враховувати докази як на користь підозрюваного, так і проти нього.

4. *Недоторканність прав і свобод особи*. Під час проведення досудового розслідування органи слідства повинні поважати права та свободи всіх учасників кримінального провадження.

5. *Своєчасність та оперативність*. Досудове розслідування має проводитися в розумні строки для запобігання затягуванню розслідування та забезпечення швидкого відновлення справедливості.

Основні етапи досудового розслідування

1. *Внесення відомостей до ЄРДР*. Досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

2. *Проведення слідчих дій*. Слідчі (розшукові) дії включають обшуки, допити, експертизи, очні ставки, огляди місця події, вилучення речових доказів тощо.

3. *Затримання підозрюваного*. Якщо підозрюваний може перешкоджати розслідуванню, то його може бути затримано у порядку, передбаченому КПК.

4. *Повідомлення про підозру*. Після зібрання достатньої кількості доказів щодо причетності особи до вчинення злочину, слідчий або прокурор повідомляє її про підозру.

5. *Застосування запобіжних заходів*. Для забезпечення належної поведінки підозрюваного можуть бути застосовані запобіжні заходи: тримання під вартою, домашній арешт, застава тощо.

6. *Завершення розслідування*. Після збору всіх необхідних доказів та завершення слідчих дій слідчий або прокурор приймає рішення про:

- *направлення справи до суду для судового розгляду;*
- *закриття кримінального провадження, якщо відсутні достатні докази або встановлено відсутність складу злочину.*

Сторони досудового розслідування:

- 1) *слідчий* – уповноважений органом досудового розслідування фахівець, який безпосередньо здійснює розслідування;
- 2) *дізнавач* – службова особа, уповноважена здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків;
- 3) *прокурор* – процесуальний керівник, який здійснює нагляд за законністю досудового розслідування та може давати вказівки слідчому;
- 4) *підозрюваний* – особа, щодо якої є підстави вважати, що вона вчинила злочин;
- 5) *потерпілий* – особа, яка зазнала матеріальних або моральних збитків унаслідок кримінального правопорушення;
- б) *захисник* – адвокат, який захищає права та інтереси підозрюваного або обвинуваченого.

Важливі аспекти досудового розслідування

1. *Фіксація доказів.* Під час досудового розслідування важливо належним чином фіксувати докази для їх подальшого використання у суді.

2. *Права підозрюваного та потерпілого.* Підозрюваний має право на захист, правову допомогу, а також ознайомлення з матеріалами справи. Потерпілий має право на відшкодування шкоди, завданої злочинцем, та участь у слідчих діях.

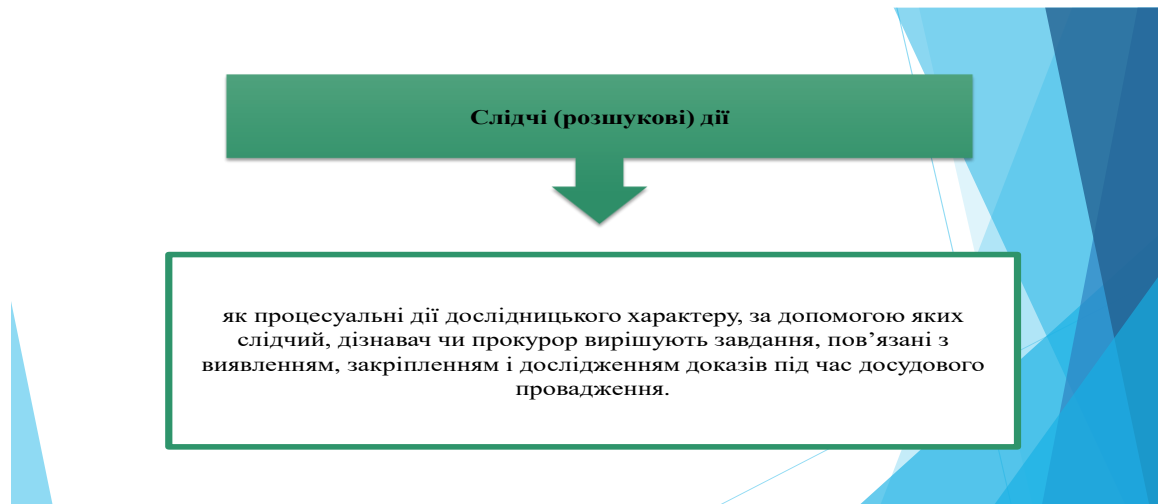
3. *Контроль за строками розслідування.* Досудове розслідування повинно проводитися у встановлені строки, щоб уникнути безпідставного затягування процесу та порушення прав осіб, які беруть участь у справі.

Загальні положення досудового розслідування регулюють його основні етапи та принципи. Це стадія кримінального провадження, яка має забезпечити збір доказів, захист прав підозрюваного та потерпілого і підготовку матеріалів для суду. Ефективність цієї стадії напряму впливає на якість подальшого судового розгляду та справедливість вироку.

2.1.7. Проведення слідчих (розшукових) дій

Кримінальний процесуальний кодекс України містить поняття «слідчі (розшукові) дії».

Наразі відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК, *слідчі (розшукові) дії* є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Назвавши дії слідчими (розшуковими), законодавець визнав, що неможливо обмежитись лише пізнавальними і процесуальними сторонами характеру цих дій. Все ж таки розшукова спрямованість має зовсім не другорядне значення. Адже уповноважена особа, проводячи слідчі (розшукові) дії, в першу чергу здійснює розшук фактичних даних, що мають значення у конкретному кримінальному провадженні. При визначенні поняття слідчих (розшукових) дій, слід звернути увагу і на існування інших дій слідчого, які не пов'язані із отриманням (збиранням) доказів або перевіркою вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Залежно від характеру такі дії слідчого слід називати «процесуальні дії» або «інші дії» слідчого.

Отже, *слідчі (розшукові) дії* – це регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, що здійснюються уповноваженою особою і є сукупністю пошукових, пізнавальних і засвідчуючих операцій, направлених на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає проведення *таких слідчих (розшукових) дій*:

- допит (ст. ст. 224-226, 232, 351-354, 356, 567 КПК);
- пред'явлення особи для впізнання (ст. ст. 228, 232, 355 КПК);
- пред'явлення речей для впізнання (ст. ст. 229, 232, 355 КПК);
- пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК);
- обшук (ст. ст. 233-236 КПК);
- огляд місцевості, приміщення, речей та документів (ст. ст. 237, 361 КПК);
- огляд трупа (ст. 238 КПК);

- огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК);
- слідчий експеримент (ст. 240 КПК);
- освідування особи (ст. 241 КПК);
- проведення експертизи (ст. 242-245 КПК).

Слідчі (розшукові) дії можна розділити на види за окремими критеріями.

1. Залежно від того, чи підлягають розголошенню відомості про сам факт проведення слідчої (розшукової) дії та методи проведення такої дії, вони поділяються на гласні слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії.

2. Залежно від обсягу предмета пошуку чи пізнання слідчі (розшукові) дії поділяються на основні та додаткові.

Наразі наприклад, перший допит свідка вчинення кримінального правопорушення проводиться з метою з'ясування всього кола обставин, що мають значення для кримінального провадження. Така слідча (розшукова) дія буде основною. Коли під час подальшого розслідування виникне необхідність з'ясування окремих обставин вчинення кримінального правопорушення, то такий допит того ж самого свідка кримінального правопорушення буде додатковою слідчою (розшуковою) дією.

3. Залежно від кількості проведення однієї і тієї самої слідчої дії в кримінальному провадженні, слідчі (розшукові) дії поділяються на первинні та повторні.

Первинною буде така слідча (розшукова) дія, що в конкретному кримінальному провадженні проводиться вперше. Проведення тієї ж самої слідчої (розшукової) у конкретному кримінальному провадженні для з'ясування в повному обсязі предмета пошуку чи пізнання після проведення такої слідчої (розшукової) дії вперше, буде характеризувати цю слідчу (розшукову) дію як повторну, незалежно від кількості разів її проведення в конкретному кримінальному провадженні.

4. Залежно від визначення проміжку часу, за який ту чи іншу слідчу (розшукову) дію має бути проведено, слідчі (розшукові) дії поділяються на невідкладні й такі, проведення яких може бути відкладено на інший період часу.

Невідкладність як ознака цього виду слідчих (розшукових) дій може виникнути як на початковому, так і на подальших етапах кримінального провадження.

5. За рівнем обов'язковості проведення слідчої (розшукової) дії у конкретному кримінальному провадженні, слідчі (розшукові) дії поділяються на обов'язкові та необов'язкові.

Обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії у конкретному кримінальному провадженні може визначити сам слідчий. Зокрема, обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії може впливати із прямої вказівки в законі, визначатись вказівками прокурора чи керівника органу досудового розслідування. Обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії може також впливати із клопотання підозрюваного чи його захисника, а також інших осіб. До необов'язкових можна віднести такі слідчі (розшукові) дії, непроведення яких у конкретному кримінальному провадженні не зможе вплинути на всебічність, повноту та неупередженість досудового розслідування та судового розгляду. Необов'язковість слідчої (розшукової) дії може визначатись і межами доказування у конкретному кримінальному провадженні.

6. Залежно від способу одержання інформації слідчі (розшукові) дії поділяються на вербальні, невербальні, змішані.

До вербальних належать такі слідчі (розшукові) дії, у результаті проведення яких одержується інформація зі слів осіб, наприклад, у процесі допиту. До невербальних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, у результаті проведення яких слідчий, прокурор самостійно отримує інформацію, що знаходиться на об'єктах матеріального світу. До таких слідчих (розшукових) дій відносимо огляд, обшук, освідування. До змішаних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, у результаті проведення яких інформація отримується як зі слів осіб, так і така, що знаходиться на об'єктах матеріального світу. Прикладом таких слідчих (розшукових) дій може виступати пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент.

Слідчі (розшукові) дії прийнято поділяти на види також за процесуальною формою.

Наразі за своєю процесуальною формою слідчі (розшукові) дії поділяються на такі, що проводяться:

1) за постановою слідчого і без неї.

За постановою слідчого проводяться допит чи впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування. За постановою слідчого може бути призначена експертиза;

2) за ухвалою слідчого судді і без неї.

За ухвалою слідчого судді проводять обшук, огляд житла чи іншого володіння особи;

3) за постановою прокурора і без неї.

За постановою прокурора здійснюється огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. На підставі постанови прокурора здійснюється

освідування;

4) за участю понятих і без них.

За участю понятих проводяться пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляд трупа, в тому числі пов'язаний з ексгумацією, слідчий експеримент, освідування особи, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи.

Значення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні необхідно розглядати у кількох напрямках. Слід зазначити, що з одного боку слідчі (розшукові дії) є основним способом збирання доказів. З іншого боку слідчі (розшукові) дії є основним засобом забезпечення всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, а отже, виконання завдань кримінального провадження.

Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій

Загальні вимоги до проведення всіх слідчих (розшукових) дій врегульовано ст. 223 КПК. Положення названої статті застосовуються під час/у процесі проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, передбаченої КПК з урахуванням особливостей її проведення, передбачених спеціальними нормами, що врегульовують процесуальний порядок проведення саме конкретної слідчої (розшукової) дії.

Першою загальною вимогою до проведення слідчої (розшукової) дії закон визначає підстави для її проведення.

Згідно з ч. 2 ст. 223 КПК підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Проте, наразі слід звернути увагу, що йдеться про наявність лише фактичних підстав до проведення слідчої (розшукової) дії. Досить часто виникають ситуації, коли для проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії необхідні не лише фактичні, але й юридичні (правові) підстави. І законом вони врегульовані під час визначення процесуального порядку проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії.

Наступною вимогою до проведення слідчих (розшукових) дій є забезпечення присутності під час їх проведення певного кола осіб і роз'яснення прав і обов'язків особам, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях.

Наразі згідно з ч. 3 ст. 223 КПК, слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. А перед проведенням слідчої (розшукової) дії

особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК, а також відповідальність, встановлена законом.

Конкретної вказівки про час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії КПК не містить. Адже все залежить від того як слідчий спланував проведення слідчих (розшукових) дій, а також від інших обставин, що впливають на час їх проведення в конкретному кримінальному провадженні. За загальним правилом, усі слідчі (розшукові) дії мають проводитись у денний час доби. Це правило впливає із наступної загальної вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, яка полягає у забороні проводити слідчі (розшукові) дії у нічний час (з 22 до 6 години). Проте, враховуючи специфіку діяльності органів досудового розслідування, законодавець встановив виняток із названого загального правила про заборону, дозволивши у невідкладних випадках проводити слідчі (розшукові) дії і у нічний час, а саме – коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК). Окремого обґрунтування в протоколі необхідності проведення слідчої (розшукової) дії у нічний час закон не вимагає.

У наступній загальній вимозі до проведення слідчих (розшукових) дій знаходиться: забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Наразі згідно з ч. 5 ст. 223 КПК у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, що можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Наступна загальна вимога до проведення слідчих (розшукових) дій викликана необхідністю захисту прав сторони захисту, а також охорони прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників кримінального провадження.

Отже, слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої

здійснюється провадження, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній.

Під час проведення такої слідчої (розшукової) дії присутні особи, що її ініціювали, мають право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, що заносяться до протоколу (ч. 6 ст. 223 КПК).

Не менш важливою є загальна вимога проведення слідчої (розшукової) дії, пов'язана із залученням до участі і участю у кримінальному провадженні незаінтересованих осіб (понятих).

Поняті – особи, які не є заінтересованими в результатах кримінального провадження. Їхнє призначення зумовлено необхідністю засвідчення факту провадження слідчої (розшукової) дії, її ходу та результатів, а також засвідчення відповідності проведених дій їх відображенню у протоколі.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство участь понятих у проведенні слідчих (розшукових) дій врегульовує неоднозначно. В одних випадках законом встановлено імперативний порядок залучення понятих для проведення ряду слідчих (розшукових) дій. В інших випадках участь понятих має альтернативний характер. Зокрема, законом передбачено, що участь понятих у проведенні процесуальних дій залежить від того чи слідчий або прокурор вважатимуть це за доцільне.

Наразі відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незацікавлених осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, зокрема пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Законом не визначено певних вимог щодо встановлення даних про особу, яка запрошується понятим для участі у проведенні слідчої

(розшукової) дії. Тому слідчий, прокурор в кожному конкретному випадку визначають на свій розсуд чи можливо довірити тій чи іншій особі виступати в ролі понятого під час проведення слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні.

Проте, слід зазначити, що, запрошуючи до участі у проведенні слідчої (розшукової) дії конкретну особу як понятого, слідчий, прокурор повинні враховувати, що законодавець визначив коло осіб, які не можуть бути понятими у кримінальному провадженні. До числа таких осіб належать потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, які заінтересовані в результатах кримінального провадження. Деяку складність викликає визначення того кола працівників правоохоронних органів, які не можуть виступати понятими у кримінальному провадженні. Адже до числа правоохоронних органів можливо віднести досить широке коло державних органів, працівники яких виконують правозастосовні або правоохоронні функції. Тому, уявляється, що не можуть бути понятими у кримінальному провадженні ті працівники правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з виконанням функцій або можливістю виконання функцій у кримінальному провадженні як суб'єкта, наділеного правами державного органу або посадової особи, тобто, наділеного владними повноваженнями.

Ураховуючи, що однією із засад кримінального провадження є безпосередність дослідження показань, речей і документів, законодавець встановив, що поняті можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Завершує систему загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій правило щодо проміжку часу, під час якого можливе проведення таких дій.

Відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. А в ч. 3 ст. 214 КПК вказано, що здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Лише огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду.

Саме таким чином законодавець визначив початковий етап, починаючи з якого особи, уповноважені на проведення слідчих (розшукових) дій, отримали право на їх проведення. Відтак, сутність загальної вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, що розглядається, більше полягає не стільки в початковому, скільки в завершальному етапі провадження, після закінчення якого і забороняється проведення слідчих (розшукових) дій. Наразі відповідно до ст. 283 КПК, формами закінчення досудового розслідування є закриття кримінального провадження; звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Зрозуміло, що після завершення розслідування проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій категорично забороняється.

Втім, законодавець визначив, що заборона на проведення слідчих (розшукових) дій не завжди пов'язується лише із прийняттям рішення про закінчення досудового розслідування. Наразі відповідно до ч. 2 ст. 113 КПК будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідними положеннями КПК. Таким чином, в основу загальної вимоги, що розглядається, законодавець поклав дотримання процесуальних строків.

Відповідно до ч. 1 ст. 113 КПК, *процесуальні строки* – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. Що стосується конкретно строків досудового розслідування, то вони визначені законодавцем у ст. 219 КПК. Саме в межах визначених в законі строків і можливе проведення слідчих (розшукових) дій. Наразі відповідно до ч. 8 ст. 223 КПК слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування. Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені в результаті них докази – недопустимими.

Допит (ст. 224 КПК) – слідча (розшукова) дія, що проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і направлена на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Грунтуючись на понятті допиту, можливо зробити висновок, що предметом допиту і будуть відомості щодо обставин у кримінальному провадженні, що сукупно складають предмет доказування.

Види допиту у кримінальному провадженні формуються залежно від того хто із учасників кримінального провадження підлягає допиту. Наразі законом визначено, що у кримінальному провадженні підлягають допиту свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт. Особливий порядок допиту законодавець встановив щодо малолітньої або неповнолітньої особи.

Підставою для проведення допиту слід вважати наявність достатніх даних, які вказують на те, що тій чи іншій особі відомі або можуть бути відомі певні відомості про обставини і факти, які мають значення для кримінального провадження.

За загальним правилом допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування. Як правило – це службові приміщення органу досудового розслідування. Проте, може виникнути ситуація, коли через наявність певних обставин, не має можливості провести допит за місцем

досудового розслідування. Наразі особа може перебувати у відрядженні за межами населеного пункту, в якому здійснюється розслідування і її явка до органу розслідування тимчасово не можлива. Зокрема, особа може перебувати в лікувальній установі і не може тимчасово прибути на допит. Інколи, навіть перебуваючи по місцю постійного проживання, особа не може прибути на допит з різних причин, зокрема з причини догляду за малолітньою дитиною і т.п. У названих та інших подібних ситуаціях законодавець дозволив проводити допит і в іншому місці. Єдиною вимогою при цьому є погодження місця допиту із особою, яку мають намір допитати.

У разі необхідності допиту кількох свідків, важливо не допускати можливості свідків спілкуватися між собою. Для цього необхідно викликати свідків для допиту в різний час. Таким чином можливо забезпечити правдивість показань свідків. Бажано, щоб і раніше допитані свідки не спілкувались зі свідками, допит яких ще не проводився. Це правило стосується і інших учасників процесу, які вже допитувались чи підлягають допиту. З метою забезпечення правдивості і об'єктивності показань свідків, законодавець встановив правило, згідно з яким кожен свідок допитується окремо, без присутності інших свідків. Це надійна гарантія того, що показання кожного свідка будуть мати саме індивідуальний характер, на них не можуть впливати показання іншої особи.

Враховуючи, що допит – це складний психологічний процес спілкування, законодавець встановив часовий ліміт на спілкування в режимі допиту – вісім годин на день. Таким чином, згідно з нормою закону, допит не може продовжуватися понад вісім годин на день, при цьому без перерви допит не може продовжуватися понад дві години. Скільки часу відводиться на перерву, законодавець не встановлював. Уявляється, що цей час повинен бути достатнім для відпочинку.

Перед тим, як розпочати допит, слідчий, прокурор встановлюють особу, яка підлягає допиту. Як правило, з метою встановлення особи, яка підлягає допиту, слідчий, прокурор звертаються до неї з проханням надати паспорт або інший документ, що засвідчує її особистість. Це необхідно для того, щоб переконатись, що перед ним дійсно є саме та особа, за яку вона себе видає.

Після того як особа, яка підлягає допиту, встановлена, їй роз'яснюються її права, передбачені законом. Кримінальний процесуальний кодекс, визначаючи статус кожного учасника процесу, встановлює його права. Саме ці права особи і роз'яснюються їй перед допитом. До того ж, особі роз'яснюються права, пов'язані саме з

проведенням її допиту.

Після роз'яснення прав особі, яка допитується, закон вимагає роз'яснити їй порядок проведення допиту. Після вільної розповіді про певні обставини, особа відповідає на запитання слідчого. За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо– та/або відеозапис. Тому особа повинна повідомити про застосування науково-технічних засобів під час допиту. Враховуючи, що при допиті інформація отримується в результаті розповіді особи і відповіді на запитання, тобто добувається інформація вербального характеру, то уявляється, що застосування фотозйомки не завжди може дати позитивний ефект.

Особі також слід роз'яснити, що вона, згідно з законом, має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. Уявляється, що після завершення допиту, такі документи і нотатки особа може подати для приєднання до матеріалів кримінального провадження.

Перед допитом особі роз'яснюється також право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо), або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, свідок несе кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 67 КПК). Тому, у разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань і за відмову давати показання відповідно до статей 384 та 385 КК.

Виключення із цього правила складають положення ч. 1 ст. 66 КПК, згідно з якими свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, зазначених вище і які, згідно з законом, не підлягають

розголошенню.

Потерпілий згідно з законом має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати (ст. 56 КПК), а тому у разі допиту потерпілого він попереджається лише за давання завідомо неправдивих показань.

Закон передбачає, що за необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК підозрюваний має право не говорити нічого з приводу підозри проти нього або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також має право давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати. В зв'язку з цим, у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Взагалі допит здійснюється за загальними правилами, встановленими законом. В той же час закон встановлює і особливості допиту окремої категорії осіб. Йдеться не про інший порядок допиту, а про загальні правила допиту з додержанням окремих особливостей. Це стосується в першу чергу допиту малолітньої або неповнолітньої особи.

Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 3 КПК, **малолітня особа** – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а згідно з п. 12 тієї ж ст. 3 КПК, **неповнолітня особа** – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Однією з особливостей допиту такої особи є те, що її допит проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Окрім того, враховуючи знову ж таки, що допит – це складний психологічний процес спілкування, законом встановлено, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

Кримінальна відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань може наступати з досягненням особою шістнадцятирічного віку. А тому законодавець визначив, що особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджаючи їх при цьому про кримінальну за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Враховуючи вік особи, яка допитується, законодавець визначив, що до початку допиту законному представнику, педагогу або психологу, а також лікарю (якщо він запрошений), роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та

ставити запитання.

Окрім допиту однієї особи окремо від інших осіб, закон передбачає, що слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях. Таким чином слідчий, прокурор намагаються встановити, чиї показання можуть бути правдивими. Проведення одночасного допиту двох чи більше осіб не слід вважати гарантією з'ясування істини в кримінальному провадженні. Тому до проведення такої слідчої (розшукової) дії необхідно ретельно готуватися.

Важливе значення під час проведення названої слідчої (розшукової) дії має характер стосунків між її учасниками. Тому законодавець встановив правило, згідно з яким на початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Закон не встановлює будь-яких обмежень під час визначення кола осіб, які можуть бути одночасно допитані. Основним наразі є те, щоб такі особи раніше були допитані і що в їх показаннях є розбіжності.

Відповідно до закону, перед проведенням одночасного допиту двох і більше раніше допитаних осіб, за загальним правилом, свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань. До того ж, слід урахувувати встановлене законом право свідка відмовитися від давання показань, про що раніше було зазначено.

Закон не встановлює, хто допитується першим при одночасному допиті двох і більше раніше допитаних осіб. Це питання закон відносить на розсуд того, хто здійснює такий допит. Вважається, що з тактичних міркувань першим слід допитувати того учасника процесу, який, на розсуд слідчого чи прокурора дає правдиві показання.

Згідно з законом, викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту.

Проте, законодавець підкреслив, що оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань. Йдеться про показання, надані такими особами у процесі одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб і після того як такі показання зафіксовані в протоколі.

Кримінальним процесуальним кодексом передбачено і особливості проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Встановлені законом особливості такого допиту знову ж таки пов'язані з участю у слідчій (розшуковій) дії малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого.

Наразі у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Кримінальний процесуальний кодекс також передбачає допит слідчим суддею свідка чи потерпілого під час досудового провадження (ст. 225 КПК), якщо існують або раптово виникли обставини, що можуть унеможливити допит указаних осіб під час судового провадження. Існування цього інституту є винятком із загального правила про безпосередність дослідження доказів, відповідно до якого суд повинен дослідити докази безпосередньо; не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, окрім випадків передбачених КПК України (ст. 23 КПК).

Закон передбачає проведення допиту слідчим суддею тільки у виняткових випадках, до яких відносять такі випадки:

- коли є небезпека для життя і здоров'я свідка чи потерпілого;
- особа захворіла на тяжку хворобу;
- є інші обставини, що унеможливають їх допит в суді або можуть вплинути на повноту чи достовірність показань.

Сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб.

Оскільки в клопотанні перед слідчим суддею порушується питання проведення слідчої дії – допиту або одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, то у випадку подання такого клопотання слідчим воно повинно бути погоджено з прокурором (п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК).

Допит свідка чи потерпілого здійснюється слідчим суддею у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду. Крім

того, допит може бути проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні.

Пред'явлення для впізнання – це самостійна слідча (розшукова) дія, яка проводиться уповноваженою особою у визначеному законом порядку і полягає у пред'явленні свідку, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому об'єкта впізнання з метою встановлення тотожності, подібності або відмінності певного об'єкта з тим об'єктом, який свідок, потерпілий, підозрюваний або обвинувачений спостерігав при певних обставинах раніше.

Залежно від об'єкта пред'явлення для впізнання розрізняють такі його види: пред'явлення особи для впізнання, пред'явлення речей для впізнання, пред'явлення трупа для впізнання.

Перед проведенням такої слідчої (розшукової) дії закон не передбачає винесення спеціальної постанови. Виключення із загального правила складають лише випадки, коли сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечують проти проведення впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Наразі відповідно до ч. 2 ст. 232 КПК у разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення.

За своєю сутністю пред'явлення для впізнання полягає у проведенні ідентифікації об'єкта. З метою отримання об'єктивної інформації, перед пред'явленням для впізнання необхідно з'ясувати за якими ознаками чи прикметами особа може впізнати об'єкт, який їй пред'являється.

Пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК)

Кримінальним процесуальним кодексом встановлено, що перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Проте, може скластися ситуація, що особа, якій пред'являється для впізнання інша особа назвати прикмети особи, яка пред'являється для впізнання не може. Будучи допитаною про зовнішній вигляд особи, яку вона могла раніше бачити, а також про її прикмети та інші ознаки, які можуть свідчити, що саме цю особу вона могла бачити, особа, якій пред'являється для впізнання інша особа заявляє про те, що вона може назвати лише загальні ознаки, що сукупно можуть свідчити про те, що саме цю особу вона раніше могла

бачити. Законодавець і в такому випадку дозволяє проводити пред'явлення для впізнання. Доказове значення результатів проведення пред'явлення для впізнання особи саме в такий спосіб не зменшується порівняно з пред'явленням для впізнання за конкретними прикметами.

Наразі відповідно до закону, якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Проте, законодавець наразі встановлює вимогу до осіб, уповноважених на проведення такої слідчої (розшукової) дії, яка полягає в тому, що забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

Законом врегульовано саму процедуру пред'явлення особи для впізнання. Наразі особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються.

Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Проведення слідчої (розшукової) дії – пред'явлення особи для впізнання має також певні особливості, які пов'язані із забезпеченням безпеки осіб, які приймають участь у кримінальному провадженні. Наразі згідно з законом, з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляють особі, яка пред'являлася для впізнання.

При пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої згідно з КПК вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться і зберігаються окремо.

Закон передбачає також проведення пред'явлення для впізнання особи за фотознімками, а також матеріалами відеозапису. Таке пред'явлення для впізнання особи здійснюється за загальними правилами, передбаченими для пред'явлення особи для впізнання, про які йшлося вище. Наразі відповідно до закону, за необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у частинах 1, 2 ст. 228 КПК. При цьому

закон встановлює застереження, що проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

Кримінальний процесуальний порядок пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, а також матеріалами відеозапису проявляється в тому, що фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що надаються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Під час пред'явлення особи для впізнання законом передбачена можливість залучення спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами, а також психологів, педагогів та інших спеціалістів.

Різновидом пред'явлення особи для впізнання є передбачена законом можливість здійснення пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходом. Наразі закон встановив застереження, сутність якого полягає в тому, що впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

Пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК)

Під час пред'явлення речей для впізнання законом встановлені правила, що багато в чому схожі з правилами пред'явлення особи для впізнання. Наразі згідно з частинами 1 і 2 ст. 229 КПК перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, річ, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про її прикмети.

Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, серед інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Проте, закон передбачає і особливий порядок пред'явлення речей для впізнання. Наразі якщо інших однорідних речей не існує, особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі (ч. 3 ст. 229 КПК).

Законом передбачено також проведення пред'явлення для впізнання під час досудового розслідування у режимі відеоконференції.

Таке пред'явлення для впізнання можливе у окремих випадках, які перераховані в законі. Наразі впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК)

Відповідно до ч. 1 ст. 230 КПК пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з додержанням вимог, передбачених частинами 1 і 8 ст. 228 КПК.

Закон передбачає пред'явлення для впізнання під час судового розгляду. Наразі відповідно до ст. 355 КПК свідкові, потерпілому, обвинуваченому під час судового розгляду можуть бути пред'явлені для впізнання особа чи річ.

Пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ.

Під час пред'явлення особи чи речі для впізнання особа, яка впізнає, повинна зазначити, чи впізнає вона особу або річ і за якими саме ознаками.

Обшук (ст. 234 КПК) – слідча (розшукова) дія, що проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Фактичною підставою для проведення обшуку є наявність достатніх підстав вважати, що:

- 1) було вчинено кримінальне правопорушення;
- 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування;
- 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду;
- 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи.

Юридичною (правовою) підставою для проведення обшуку є ухвала слідчого судді.

Законом встановлені вимоги щодо виконання ухвали слідчого судді та змісту ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Наразі відповідно до ст. 235 КПК ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК України, а також *містити відомості про:*

- 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали;
- 2) прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук;
- 3) положення закону, на підставі якого виноситься ухвала;
- 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку;
- 5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук.

Виготовляються дві копії ухвали, які чітко позначаються як копії.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає процесуальний порядок проведення обшуку. Наразі за необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, *яке повинно містити відомості про:*

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 4) підстави для обшуку;
- 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;
- 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 7) речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

Відповідно до закону, після винесення слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи вона виконується слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку.

Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала і надана її копія. Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку.

Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

У разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копія ухвали повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи. До того ж, слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити збереження майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб.

Обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, що мають значення для кримінального провадження. Обшук особи має здійснюватись особами тієї ж статі.

Слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у ч. 3 ст. 236 КПК.

Під час обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко– чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Огляд (ст. 237 КПК) – слідча (розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення.

Залежно від предмета огляду, можливо визначити його види. Наразі існують такі *види огляду*:

- огляд місцевості,
- огляд приміщення,
- огляд речей та документів,

– огляд трупа.

Комплексною слідчою (розшуковою) дією є огляд житла чи іншого володіння особи. Закон передбачає, що проведення огляду житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами КПК, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

Комплексною слідчою (розшуковою) дією є також огляд місця події, який, як визначено законом, у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 3 ст. 214 КПК).

Закон передбачає, що слідчим, прокурором для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити також спеціалістів.

Під час огляду слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко– чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, що мають значення для кримінального провадження.

Законодавець акцентує увагу на тому, що під час проведення огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, що мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Також слід мати на увазі, що предмети, вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Ті ж вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Звичайно, бажано, щоб усі вилучені речі і документи були піддані негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. Проте, виникають ситуації, коли це зробити на місці не виявляється можливим. Тому законодавець, передбачаючи такі ситуації, визначив, що у разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

Враховуючи, що залишення будь-якою особою місця огляду може негативно вплинути на хід досудового розслідування, законодавець передбачив, що слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою

передбачену законом відповідальність.

Згідно з законом, про хід і результати огляду обов'язково складається протокол огляду. Особи, у присутності яких здійснюється огляд, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

Законом передбачено, що у виняткових випадках визнавши за необхідне оглянути певне місце, суд проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів і експертів. Проте, наразі встановлено певне застереження, яке полягає в тому, що огляд на місці не може проводитися під час здійснення провадження судом присяжних.

Під час проведення судом огляду на місці суд керується загальними правилами, передбаченими КПК України для огляду під час досудового розслідування. На місці огляду учасникам кримінального провадження, які беруть у ньому участь, можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду. Самі ж учасники судового провадження, згідно з законом, при огляді мають право звертати увагу суду на те, що, на їхню думку, може мати доказове значення. Проведення огляду і його результати відображаються у протоколі огляду місця та можуть фіксуватися технічними засобами.

Окремим видом огляду законодавець визнав **огляд трупа**. Відповідно до закону, огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта. Огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил КПК України про огляд житла чи іншого володіння особи.

Закон встановлює, що після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті. Труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора, незалежно від того, яким уповноваженим органом досудового розслідування здійснюється досудове провадження і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті.

Законом передбачено проведення **огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією**. Згідно з КПК України ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування.

Труп виймається з місця поховання за присутності судово-

медичного експерта та оглядається з додержанням правил ст. 238 КПК України. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан. Законом передбачено, що у разі потреби труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи.

Під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень. Під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Про проведену слідчу (розшукову) дію складається протокол, у якому зазначається все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо під час ексгумації вилучалися речі та об'єкти для досліджень, про це зазначається в протоколі. До протоколу додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко– чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки.

Слідчий експеримент (ст. 240 КПК) – це слідча (розшукова) дія, що проводиться у передбаченому законом порядку, уповноваженою особою з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Закон наділяє слідчого і прокурора правом проведення слідчого експеримента, визначаючи при цьому, що бути проведений слідчий експеримент може шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Згідно з законом, слідчий експеримент може бути проведений в житлі чи іншому володінні особи. В такому випадку ця слідча (розшукова) дія здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, яке розглядається в порядку, передбаченому КПК України, для розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Проте, в якому б місці не проводився слідчий експеримент, закон визначає, що проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їх честь і гідність, не завдається шкода.

До участі в слідчому експерименті, якщо це викликається необхідністю і не може негативно вплинути на досягнення мети даної

слідчої (розшукової) дії, можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник. За необхідності слідчий експеримент може проводитися також за участю спеціаліста.

Оскільки під час проведення інших слідчих (розшукових) дій, під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко– чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, що додаються до протоколу.

Складання протоколу у процесі проведення слідчого експерименту є обов'язковим. Законом визначено, що про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол згідно з вимогами КПК України. Важливим моментом при цьому є те, що закон встановлює таку вимогу, щоб у протоколі докладно викладалися умови і результати слідчого експерименту.

Освідування особи (ст. 241 КПК) – це слідча (розшукова) дія, що проводиться слідчим або прокурором в установленому законом порядку щодо особи (підозрюваного, свідка чи потерпілого) для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Юридичною (правовою) підставою для проведення освідування є постанова прокурора. Постанова може бути винесена прокурором за власною ініціативою або за клопотанням слідчого. З клопотанням про проведення освідування до прокурора можуть звернутися сторона кримінального провадження або потерпілий.

Згідно з законом, до участі у проведенні освідування, за необхідності, запрошується судово-медичний експерт або лікар. Їх участь, як правило, викликається необхідністю застосування спеціальних знань в області медицини.

В окремих випадках освідування особи може бути пов'язане з оголенням особи, яка освідується. Законом визначено, що освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Проте, законом встановлене категоричне правило, яким передбачено, що слідчий, прокурор не вправі бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. Уявляється, що навіть при наявності згоди особи, яка освідується.

Перед початком освідування особі оголошується постанова прокурора і пропонується добровільно пройти освідування. У разі

відмови особи пройти освідування добровільно, така слідча (розшукова) дія може бути проведена в примусовому порядку.

За результатами проведення освідування складається протокол. У разі проведення освідування у примусовому порядку, копія протоколу в обов'язковому порядку вручається особі, яка освідувалась.

Проведення експертизи (ст. 242 КПК) – це слідча (розшукова) дія, що проводиться з метою з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження і якщо при цьому необхідні спеціальні знання. Така процесуальна дія за своїм змістом включає призначення експертизи, здійснення доручення на її проведення, проведення безпосередньо досліджень і підготовка висновку експертом з тих питань, які потребують спеціальних знань.

Законом визначено, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду.

Підставою для проведення експертизи є необхідність з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження з використанням спеціальних знань. Спеціальні знання, про які йдеться, можуть стосуватися будь-якої сфери людської діяльності – науки, техніки, мистецтва, а також іншої сфери діяльності. Єдине застереження при цьому закон встановлює щодо питань права. Проведення експертизи для з'ясування питань права не допускається.

Законом передбачено обов'язкове призначення експертизи для з'ясування питань, що мають значення для кримінального провадження і коли для цього потрібні спеціальні знання.

Наразі відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК;
- 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Законом передбачено також, що примусове залучення особи для

проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

Згідно з законом сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи за своєю ініціативою, а також за клопотанням сторони захисту чи потерпілого.

Закон дозволяє стороні захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту. Наразі за відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді.

Закон передбачає вимоги до клопотання особи, яка звертається з проханням до слідчого судді про залучення експерта. *Наразі у клопотанні повинно бути зазначено:*

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи;

5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються:

1) копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

2) копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Назване клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, окрім випадків, коли її участь визнана слідчим суддею обов'язковою.

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам або встановивши, що клопотання подано без додержання вимог ч. 2 ст. 244 КПК, повертає його особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу.

Законом передбачено, що під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

Як вже було вище зазначено, у відповідності із законом слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам.

Проте, законом передбачено, що слідчий суддя здійснить такі дії лише тоді, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) вона не може залучити експерта самотійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Проте слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, що звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до положень ст. 245 КПК.

Закон вимагає, щоб висновок експерта, залученого слідчим суддею, було надано особі, за клопотанням якої він був залучений.

Законом також встановлено перелік суб'єктів, які мають право отримувати зразки для експертного дослідження (ст. 245 КПК).

Наразі за необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, що звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення

експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

Відповідно до закону, порядок відібрання зразків із речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів, передбаченими ст. ст. 160-166 КПК.

Відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160-166 КПК, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Самостійну групу слідчих (розшукових) дій становлять негласні слідчі (розшукові) дії.

Негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 246 КПК) – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

Метою проведення таких дій є отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Відповідно до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом СБУ від 23.12.2020 № 383, відомості про факт або методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення негласних слідчих (розшукових) дій, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці, є відомостями, що становлять державну таємницю.

Негласні слідчі (розшукові) дії

це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню. Всі негласні слідчі (розшукові) дії можливо (доцільно) розподілені на дві групи.

Методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій – це сукупність організаційних, практичних прийомів, у тому числі із застосуванням технічних засобів, що дозволяють у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома. КПК України регламентує проведення негласних слідчих (розшукових) дій главою 21, яка складається з трьох параграфів та передбачає 13 їх видів. У §1 закріплено загальні правила проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а § 2 та § 3 безпосередньо стосуються окремих їх видів та особливостей процедури проведення.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій:

- аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК);
- накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК);
- огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК);
- зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК);
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК);
- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК);
- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК);
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК);
- контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК);
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК);
- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

*Усі негласні (слідчі) розшукові дії законодавець поділяє на **дві великі групи**, а саме:*

1) пов'язані з втручанням у приватне спілкування, а саме: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК), арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК);

До першої групи слід віднести негласні слідчі (розшукові) дії, які пов'язані із втручанням у приватне спілкування особи, а саме:

1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК);

2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК);

3) зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК);

4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК).

2) *інші* – обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК), моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК).

Другу групу негласних слідчих (розшукових) дій утворюють інші форми та види (методи) втручання у сферу особистого та сімейного життя особи, а саме шляхом:

1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК);

2) установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК);

3) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК);

4) моніторинг банківських рахунків;

5) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК);

6) контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК);

7) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК);

8) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК).

Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої спільним наказом від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5, процесуальними документами щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій є постанови, клопотання, доручення прокурора, слідчого, дізнавача та протоколи уповноваженого співробітника оперативного підрозділу, слідчого або прокурора, а також ухвали слідчого судді. Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій уповноважений приймати прокурор, слідчий або дізнавач, а у випадках, передбачених КПК, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, дізнавача, погодженим із прокурором. Слідчий, дізнавач зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій. За загальними правилами правовою підставою проведення негласних слідчих (розшукових) дій є ухвала слідчого судді, постановлена за клопотанням прокурора або слідчого, дізнавача, погодженого з прокурором (ч. 3 ст. 246 КПК). Розгляд клопотань, що віднесено до повноважень слідчого судді, здійснюється слідчим суддею апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – слідчим суддею Вищого антикорупційного суду. Виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину (ч. 4 ст. 246, ст. 271 КПК). Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації проводиться на підставі постанови прокурора або постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування (ч. 2 ст. 272 КПК).

Відповідно до ч. 2 ст. 248 КПК у клопотанні про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії зазначаються:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КК;
- 4) відомості стосовно особи (осіб), місце або річ, щодо яких

необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію;

5) обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення;

6) вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення;

7) обґрунтування неможливості отримання відомостей про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, в інший спосіб;

8) відомості залежно від виду негласної слідчої (розшукової) дії про ідентифікаційні ознаки, що дозволяють унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;

9) обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, що самостійно чи сукупно з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення або встановлення осіб, які його вчинили. До клопотання слідчого чи прокурора додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях

Негласні слідчі (розшукові) дії залежно від їх виду і конкретної мети проводяться у тому разі, якщо в результаті їх проведення можна отримати відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, чи обставини, що мають значення для досудового розслідування (про події, речі й документи, які мають істотне значення для досудового розслідування).

За загальним правилом негласні слідчі (розшукові) дії проводяться виключно:

1) у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Слідчий або прокурор у клопотанні про проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії мають обґрунтувати те, що всі інструменти доказування, передбачені КПК України, вичерпано або ж їх застосування буде неефективним;

2) у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК).

Негласні слідчі (розшукові) дії, що проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів:

1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК) полягає в негласній (без відома особи) фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю

або місцем перебування тощо;

2) *накладення арешту на кореспонденцію* (ст. 261 КПК) полягає в забороні установам зв'язку та фінансовим установам вручення кореспонденції адресату без відповідної вказівки слідчого, прокурора.

3) *огляд і виїмка кореспонденції* (ст. 262 КПК) полягає в негласному відкритті й огляді затриманої кореспонденції, на яку накладено арешт, її виїмки або зняття копії чи отриманні зразків, нанесенні на виявлені речі і документи спеціальних позначок, обладнанні їх технічними засобами контролю, заміні речей і речовин, що становлять загрозу для оточуючих чи заборонені у вільному обігу, на їх безпечні аналоги;

4) *зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж* (ст. 263 КПК) полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду).

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на:

– контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

– зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються;

5) *зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача* (ст. 264 КПК) полягає в одержанні інформації, у тому числі із застосуванням технічного обладнання, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматичних системах, комп'ютерній мережі;

б) *обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи* (ст. 267 КПК) полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано,

під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження;

7) *спостереження за особою в публічно доступних місцях* (ст. 269 КПК України) полягає у візуальному спостереженні за особою слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження;

8) *аудіо-, відеоконтроль місця* (ст. 270 КПК) полягає у застосуванні технічного обладнання у публічно доступному місці з метою фіксації відомостей (розмов, поведінки осіб, інших подій), що мають значення для кримінального провадження, без відома присутніх у ньому осіб.

9) *негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження* (ст. 274 КПК), полягає в діях слідчого чи уповноваженої особи, які дозволяють без відома власника чи володільця отримати зразки матеріалів, сировини, виробів тощо, у тому числі в публічно недоступних місцях;

10) *спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях* (ст. 269 КПК) полягає у візуальному спостереженні за певною річчю або певним місцем слідчим чи уповноваженою особою для фіксації її переміщення, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці для перевірки відомостей під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження.

Однак, із указанного правила є певні винятки. Зокрема, ці обмеження не стосуються таких негласних слідчих (розшукових) дій, як:

1) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК);

2) зняття інформації з електронних інформаційних систем, коли власником, володільцем або утримувачем не обмежується доступ до електронної інформаційної системи або її частини, або здобуття відомостей з них не пов'язано з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК).

Указані негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитись під час розслідування кримінального правопорушення будь-якого ступеня

тяжкості, зокрема і проступків (ч. 3 ст. 300 КПК).

Негласні слідчі (розшукові) дії, що проводяться незалежно від тяжкості злочину:

1) зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК), полягає в одержанні інформації із електронних інформаційних систем, що містять відповідну інформацію, у тому числі із застосуванням технічного обладнання;

2) установа місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК) полягає в застосуванні технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Установа місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК) та спостереження за особою (ст. 269 КПК) можуть бути розпочаті на підставі постанови прокурора або слідчого, погодженої з прокурором, у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК (ч. 1 ст. 250, ч. 4 ст. 268, ч. 3 ст. 269 КПК).

У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку проведення вказаних негласних слідчих (розшукових) дій звернутися із клопотанням до слідчого судді. Виконання проведення будь-яких дій слід негайно припинити, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення вказаних негласних слідчих (розшукових) дій, а отримана внаслідок їх проведення інформація має бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК. Згідно з положеннями ст. 252 КПК фіксація ходу та результатів негласних слідчих (розшукових) дій має відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК.

Контроль за вчиненням кримінального правопорушення (ст. 271 КПК) може включати такі дії:

1) *контрольована поставка* – полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням із

України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних щодо протиправних діянь осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України;

2) *контрольована закупка* – полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних і юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила;

3) *оперативна закупка* – полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних і юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила;

4) *спеціальний слідчий експеримент* – полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину;

5) *імітування обстановки злочину* полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК) полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами. Виконання такого завдання здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу і не потребує дозволу слідчого судді.

Відповідно до частин 1, 2 ст. 252 КПК *за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого у разі необхідності долучаються додатки, серед яких можуть бути спеціально*

виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів, письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної дії, стенограма, аудіо– чи відеозаписи, фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали. Додатки до протоколу мають виготовлятися та упаковуватися належним чином з метою надійного збереження. Їх засвідчують підписами особи, які виконували негласну слідчу (розшукову) дію.

Протокол і додатки до нього оформлюються відповідно до вимог ст. ст. 104, 105, 106 КПК. Однак, відповідно до ч. 1 ст. 252 КПК, «відомості про осіб, які проводили негласну слідчу (розшукову) дію або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством». Проведення негласної слідчої (розшукової) дії може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів.

Періодичність складання протоколів залежить від виду негласної слідчої (розшукової) дії, терміну її проведення, від доручення слідчого чи прокурора, однак обов'язково після отримання фактичних даних, які можна використовувати як докази для встановлення місця, де перебуває розшукувана особа, для кожного випадку огляду, виїмки, дослідження матеріалів про результати негласної слідчої дії тощо.

Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій із додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору. Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні.

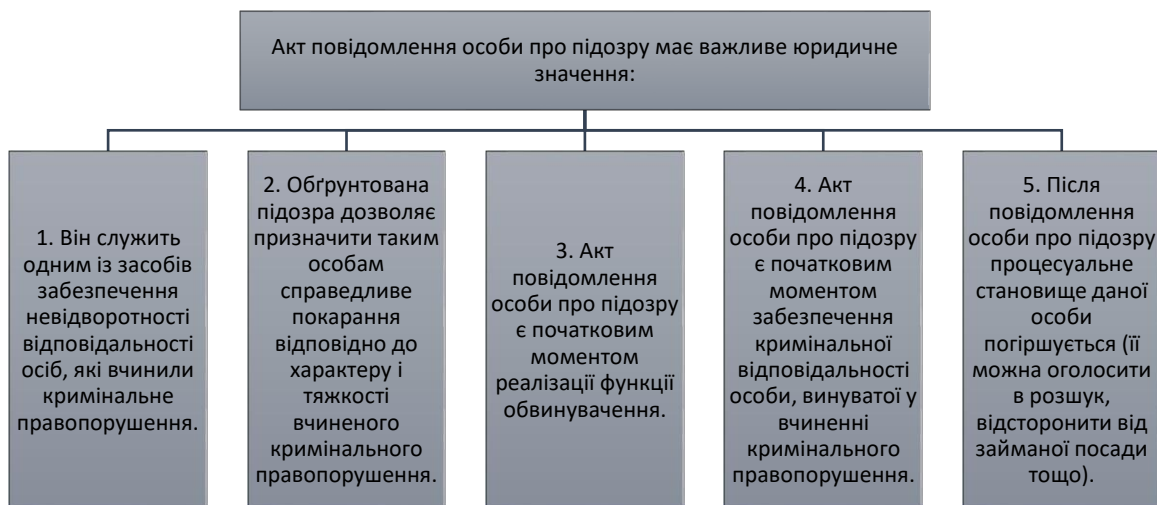
У ст. 256 КПК передбачено, що протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо– або відеозаписи, фотознімки й інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі та документи або їх копії можна використовувати в процесі доказування на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть допитати як свідків. Допит цих осіб може відбуватись зі збереженням у таємниці відомостей про них та із застосуванням відповідних заходів безпеки, передбачених законом. У разі використання для доказування результатів негласних слідчих (розшукових) дій необхідно допитати осіб, стосовно дій або контактів яких проводили такі дії.

2.1.8. Повідомлення про підозру

Повідомлення особі про підозру (ст. ст. 276-278 КПК) – це одне із важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором до закінчення розслідування у кримінальному провадженні. В ньому на основі доказів, зібраних у ході проведення досудового розслідування, конкретна особа набуває статусу підозрюваного.

Акт повідомлення особі про підозру має важливе юридичне значення:

- 1) він є одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;
- 2) обґрунтована підозра дозволяє призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості скоєного кримінального правопорушення;
- 3) акт повідомлення особі про підозру є початком моментом реалізації функції обвинувачення;
- 4) акт повідомлення особі про підозру є початковим моментом забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у скоєнні кримінального правопорушення;
- 5) після повідомлення особі про підозру процесуальне становище даної особи погіршується (її можна оголосити в розшук, відсторонити від займаної посади, тощо).

Після повідомлення особі про підозру слідчий набуває права клопотати про застосування до підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження:

- 1) виклик слідчим, привід;
- 2) накладення грошового стягнення;
- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 4) відсторонення від посади;
- 5) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 6) тимчасове вилучення майна;
- 7) арешт майна;
- 8) затримання особи;
- 9) запобіжні заходи.

Прийняте рішення щодо повідомлення особі про підозру не означає, що мета розслідування досягнута і його можна закінчити. Потрібно ще допитати підозрюваного щодо винесеного йому повідомлення про підозру, перевірити його показання, а при необхідності – виконати інші процесуальні дії. Якщо з урахуванням перевірки показань підозрюваного та інших даних, отриманих у ході подальшого розслідування, доказів для висновків про вину підозрюваного може бути недостатньо або буде встановлена його невинуватість, кримінальне переслідування має бути закінчено, з підстав, передбачених ст. 284 КПК.

З моменту винесення повідомлення особі про підозру між слідчим і підозрюваним виникають певні кримінально-процесуальні правовідносини.

Слідчий, готуючи повідомлення особі про підозру, викладає в ньому свою власну думку про винуватість особи, що склалась у нього на підставі оцінки тих доказів, що є в провадженні на момент прийняття такого рішення. І наявність цього акта ще не означає офіційного визнання особи винуватою від імені держави. Висновок про винуватість хоч і є офіційним, але все ж таки це особиста (суб'єктивна) думка слідчого про наявність підстав покладення на певну особу кримінальної відповідальності згідно з конкретною кримінально-правовою нормою.

Підозрюваний, відповідно до принципу презумпції невинуватості, вважається невинуватим доти, доки його винуватість не доведена у встановленому законом порядку.

Під час досудового розслідування особа, якій повідомлено про підозру, зазнає ряд обмежень у сфері особистих і майнових прав в результаті застосування до неї заходів забезпечення кримінального провадження. Але всі ці наслідки не є проявом кримінальної відповідальності. Заходи забезпечення кримінального провадження

покликані забезпечити нормальний хід здійснення кримінального судочинства у конкретному провадженні, встановлення об'єктивної істини.

Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у таких випадках:

1) у разі затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

Це положення КПК України означає що уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, *лише у випадках:*

а) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

б) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання.

Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

2) у разі обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів;

Запобіжними заходами є:

- 1) особисте зобов'язання;
- 2) особиста порука;
- 3) застава;
- 4) домашній арешт;
- 5) тримання під вартою.

Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи.

Запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

3) у разі наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні

кримінального правопорушення.

Що ж саме слід розуміти під «достатніми доказами», які повинні відповідно до вимог закону вказувати на вчинення кримінального правопорушення конкретною особою? Поняття «достатність» охоплює кількісні і якісні сторони явища. Докази, які лежать в основі рішення, повинні бути достовірними, а їх кількість повинна складати сукупність, яка б дозволяла прийняти правильне рішення.

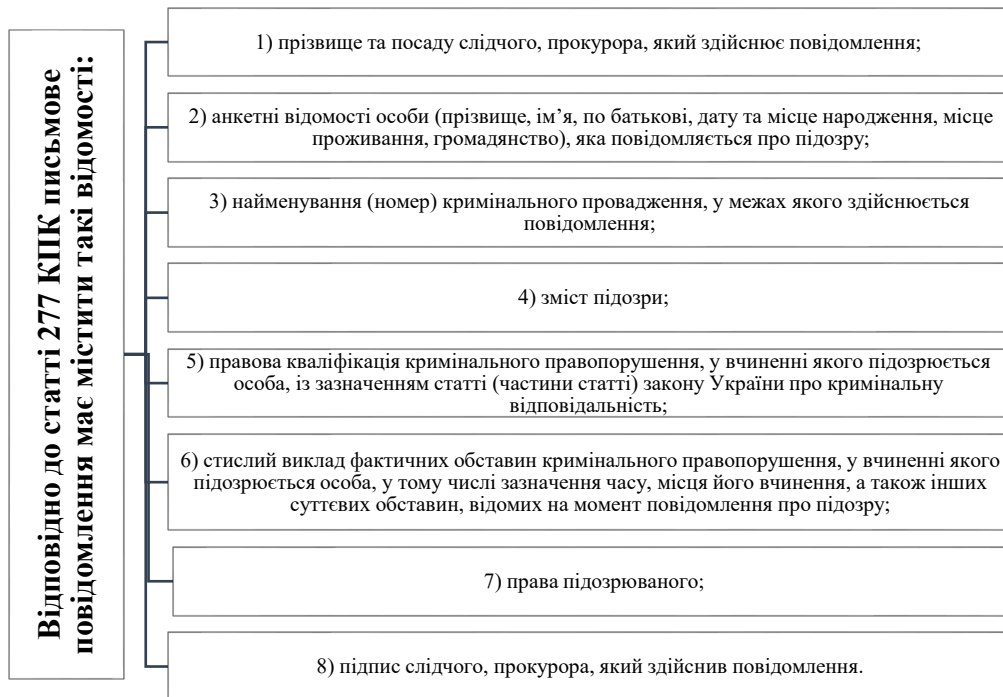
Таким чином, під достатніми доказами відносно акту повідомлення особі про підозру слід розуміти достовірні відомості, зібрані, перевірені і оцінені слідчим у встановленому законом порядку, що сукупно приводять до єдиного висновку на даний момент розслідування про те, що конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення, яке передбачене КК України, і не підлягає звільненню від відповідальності за нього.

Зміст і форма письмового повідомлення про підозру

Письмове повідомлення особі про підозру особи складає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором.

Повідомлення має містити такі відомості:

- 1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;
- 2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру;
- 3) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення;
- 4) зміст підозри;
- 5) кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 6) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, зокрема зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;
- 7) права підозрюваного;
- 8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

Письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення прокурором або слідчим, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень, тобто шляхом виклику або приводу. Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше 24 годин з моменту її затримання.

У випадку, якщо особі не вручено повідомлення про підозру після 24 годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

Дата та час повідомлення про підозру, кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Особливий порядок письмового повідомлення про підозру здійснюється:

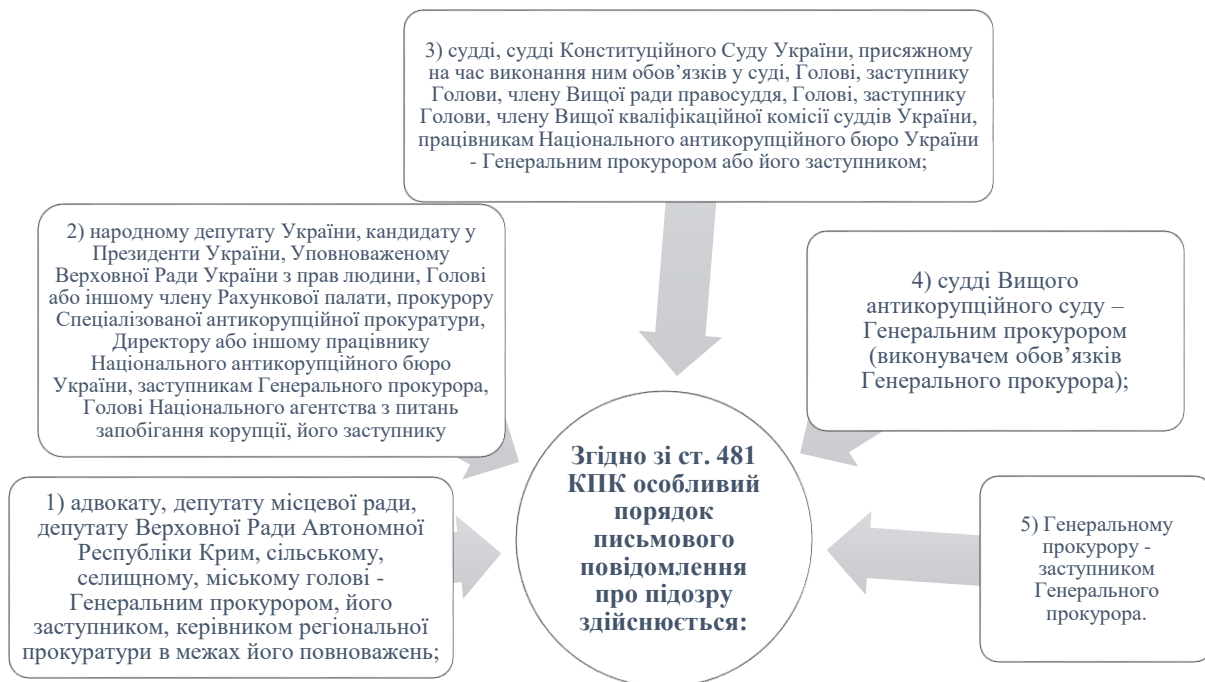
1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові – Генеральному прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Рахункової палати, його першому заступнику, заступнику, головному контролеру, секретарю Рахункової палати, заступникам Генерального

прокурора України – Генеральним прокурором України (виконувачем обов’язків Генерального прокурора України);

3) судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та засідателю на час здійснення ними правосуддя – Генеральним прокурором України або його заступником;

4) Генеральному прокурору України – заступником Генерального прокурора України.

Допит підозрюваного, хоча й не передбачений як обов’язковий етап повідомлення про підозру, однак може бути розглянутий із вказівкою на те, що його проведення у найкоротші строки після повідомлення про підозру сприятиме повноті встановлення обставин кримінального правопорушення, а також ефективній реалізації підозрюваним права на захист.

Допит підозрюваного є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на одержання від підозрюваного показань зі змісту підозри, а також з приводу всіх інших відомих йому обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Перед допитом встановлюється особа, роз’яснюються її права, а також порядок проведення допиту.

Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в

цілому – понад вісім годин на день.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо– та/або відеозапис.

Слідчий може допитати підозрюваного за місцем проведення досудового слідства, а при необхідності і за місцем перебування підозрюваного, тобто за місцем його проживання, роботи, навчання, лікування, попереднього ув'язнення.

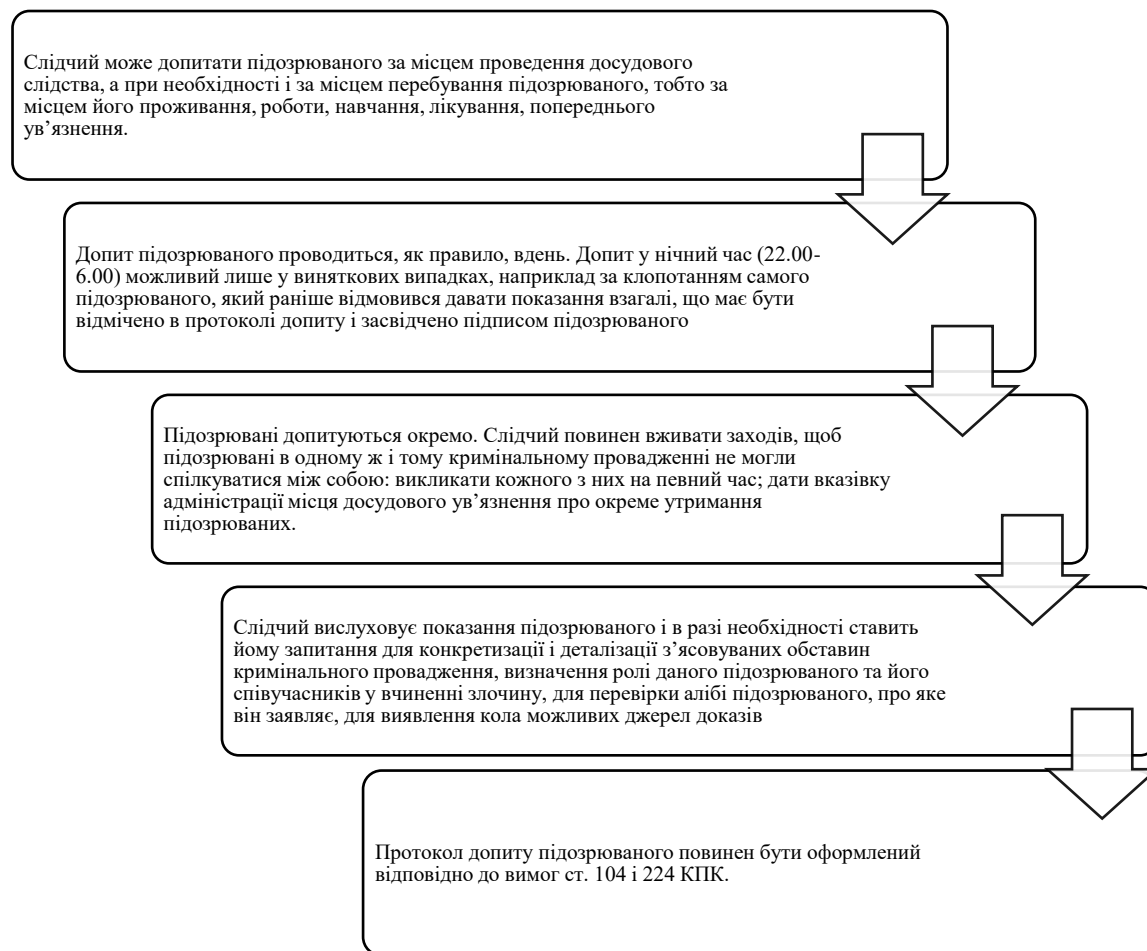
Допит підозрюваного проводиться, як правило, вдень. Допит у нічний час (з 22.00 до 6.00) можливий лише у виняткових випадках, наприклад за клопотанням самого підозрюваного, який раніше відмовився давати показання взагалі, що має бути відмічено в протоколі допиту і засвідчено підписом підозрюваного; у разі виявлення під час проведених у цей же час інших слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, відомостей про вчинення найближчим часом нових злочинів його співучасниками, а також в інших випадках, коли наслідком зволікання з проведенням допиту може бути втрата речових доказів, ухилення від слідства осіб, причетних до вчинення злочину.

Підозрювані допитуються окремо. Слідчий повинен вживати заходів, щоб підозрювані в одному ж і тому кримінальному провадженні не могли спілкуватися між собою: викликати кожного з них на певний час; дати вказівку адміністрації місця досудового ув'язнення про окреме утримання підозрюваних.

Підозрюваний, не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, бо давати показання – це його процесуальне право.

Слідчий вислуховує показання підозрюваного і в разі необхідності ставить йому запитання для конкретизації і деталізації з'ясовуваних обставин кримінального провадження, визначення ролі даного підозрюваного та його співучасників у вчиненні злочину, для перевірки алібі підозрюваного, про яке він заявляє, для виявлення кола можливих джерел доказів.

Протокол допиту підозрюваного повинен бути оформлений відповідно до вимог ст. 104 і 224 КПК.

Показання підозрюваного й відповіді на поставлені запитання викладаються від першої особи і по можливості дослівно, за винятком нецензурних виразів і образливих слів. Жаргонні звороти заносяться до протоколу з роз'ясненням їх значення.

Після закінчення допиту слідчий пред'являє його підозрюваному для ознайомлення. На прохання підозрюваного він може бути прочитаний йому слідчим, про що зазначається в протоколі. Всі доповнення і поправки до протоколу, запропоновані підозрюваним, підлягають обов'язковому занесенню до цього документа.

Протокол підписують підозрюваний і слідчий. Якщо протокол написаний на кількох сторінках, підозрюваний і перекладач, якщо він брав участь у допиті, підписують кожен сторінку окремо. Коли в допиті підозрюваного брали участь прокурор, керівник органу досудового розслідування, старший слідчої групи, експерт, спеціаліст, захисник або інші особи, вони також підписують протокол в цілому.

На прохання підозрюваного йому надається можливість написати свої показання власноручно, про що робиться відмітка в протоколі

допиту. Слідчий, ознайомившись з письмовими показаннями підозрюваного, може поставити йому додаткові запитання, які разом з відповідями на них заносяться до протоколу.

Якщо підозрюваний відмовився підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

До протоколу допиту підозрюваного можуть додаватися різні схеми, замальовки та пояснення до них, виконані підозрюваним у ході допиту і підписані підозрюваним і слідчим.

Зміна повідомлення про підозру (ст. 279 КПК).

Під час досудового розслідування після повідомлення особі про підозру можуть бути отримані нові докази, які тягнуть необхідність зміни повідомлення особі про підозру. Може бути також дана інша оцінка вже відомим доказам.

У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, щодо вручення письмового повідомлення особі про підозру, передбачені статтею 278 КПК. Якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має право виключно прокурор.

Зміна повідомлення про підозру в широкому розумінні цього поняття полягає у:

- 1) не підтвердженні частини повідомлення про підозру;
- 2) доповненні повідомлення про підозру;
- 3) зміні повідомлення про підозру.

Перелік підстав для зміни повідомлення про підозру:

- не підтвердження будь-якої події злочину, що інкримінується підозрюваному;
- відсутність в діяннях особи складу злочину;
- недоведеність участі підозрюваного у вчиненні одного або декількох злочинів з числа тих, що ставляться йому в вину у повідомленні про підозру;
- не підтвердження обставин, що обтяжують відповідальність;
- встановлення обставин, що змінюють оцінку і кваліфікацію вчинку (замах, закінчений злочин, повторність, продовжуваний злочин);
- встановлення обставин, що тягнуть зміну оцінки ступеню

співучасті підозрюваного в злочині (або деяких з них), в тому числі закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав відносно інших осіб;

- встановлення обставин, що пом'якшують відповідальність;
- наявність достатніх доказів, що вказують на вчинення підозрюваним злочину, що не інкримінувався йому раніше.

Непідтвердження частини повідомлення про підозру означає, що:

- повідомлення про підозру за окремим епізодом чи самотійному діянню не підтвердилося;
- не знайшла підтвердження кваліфікуюча ознака;
- не знайшла підтвердження та чи інша дія в структурі окремого епізоду або діяння;
- виявилась зайвою кваліфікація діяння за сукупністю злочинів (за декількома статтям КК).

Внаслідок непідтвердження частини повідомлення про підозру можуть виникати такі ситуації:

- змінювати кваліфікацію не потрібно;
- необхідно змінити кваліфікацію злочину.

Нове повідомлення особі про підозру має бути складено і повідомлено підозрюваному у звичайному порядку – із додержанням вимог встановленими у ст. 278 КПК. Після цього підозрюваного слід допитати по суті повідомлення про підозру.

Доповнення повідомлення про підозру необхідне у тих випадках, коли в процесі розслідування, після повідомлення про підозру, з'ясовуються нові факти злочинної діяльності особи. Додаткові обставини можуть обумовити підозру у новому кримінальному правопорушенні або заміну підозри в одному кримінальному правопорушенні на підозру в іншому.

Доповнення повідомлення про підозру може привести до зміни кваліфікації. Тому слідчий, при необхідності доповнити повідомлення про підозру, повинен скласти нове повідомлення про підозру особи та вручити їй це повідомлення.

Зміна повідомлення про підозру може обумовлюватися виявленням обставин, які змінюють характер відомостей, викладених в попередньому повідомленні про підозру. Можуть бути уточнені фактичні обставини скоєного (місце, час, спосіб діяння, характер і розмір шкоди і т. ін.), виправлена раніше допущена помилка або неточність формулювання підозри.

У результаті іншої оцінки доказів може виникнути необхідність змінити кваліфікацію. Якщо, наприклад, з'ясується, що має місце не

закінчений злочин, а початкова стадія злочинної діяльності, діяння підозрюваного слід кваліфікувати, окрім, як за відповідною статтею КК, так і за ст. ст. 14-15 КК (приготування чи замах на злочин). У випадках, коли встановлено, що форма співучасті підозрюваних у скоєнні злочину не однакова, дії організаторів, підмовників і посібників слід кваліфікувати за відповідною статтею КК, а також за відповідною частиною ст. 27 КК.

При необхідності змінити або доповнити повідомлення про підозру слід мати на увазі, що нове повідомлення про підозру має бути узагальненим і виноситися не в доповнення до попередніх повідомлень, а замість раніше складених повідомлень про підозру. У цьому випадку раніше винесене повідомлення про підозру, яке залишається в матеріалах провадження втрачає свою силу.

Такий порядок дозволить підозрюваному більш повно реалізувати своє право на захист. Ознайомившись з актом, який містить повідомлення про підозру у повному обсязі, підозрюваний має можливість глибше і ясніше усвідомити суть підозри, яку важко було б досягти, якби підозра була «розкидана» по окремих повідомленнях про підозру.

Наявність у кримінальному провадженні декількох діючих повідомлень про підозру щодо однієї особи, може дезорієнтувати самого підозрюваного, а також прокурора і суд. Щоб таке не трапилось, нове повідомлення особі про підозру повинно бути вмотивованим, тобто містити пояснення необхідності винесення нового узагальнюючого повідомлення.

Допит підозрюваного повинен проводитися слідчим у повному обсязі за всіма викладеними в повідомленні епізодами кримінального правопорушення, а не тільки відносно змін чи доповнень повідомлення про підозру порівняно з попереднім. Це обумовлюється тим, що зміни і доповнення повідомлення про підозру можуть вплинути на позицію підозрюваного по відношенню до всієї підозри загалом, чи будь якої її частини. Підозрюваний може змінити або доповнити свої показання, що має бути зафіксовано в протоколі його допиту. Додержання рекомендованого порядку дозволить у випадку необхідності своєчасно перевірити нові доводи підозрюваного.

Отже, зміна раніше повідомленої підозри полягає у:

– висуненні нової підозри, не пов'язаної одним злочинним наміром з раніше повідомленою підозрою, у вчиненні кримінального правопорушення до цього невідомими фактичними обставинами та іншою юридичною кваліфікацією;

- доповненні попередньої підозри новими епізодами кримінального правопорушення, які кваліфікуються за однією і тією ж статтею (частиною статті) кримінального закону;
- уточненні фактичного змісту підозри (час, місце, наслідки тощо);
- виключенні з раніше повідомленої підозри епізодів протиправної діяльності, які не знайшли підтвердження в ході розслідування;
- уточненні (зміні) юридичної кваліфікації раніше повідомленої підозри.

Підставами зміни підозри є встановлення нових перевірених й достатньо обґрунтованих доказів.

У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, передбачені ст. 278 КПК (скласти нове повідомлення про підозру, вручити його підозрюваному, внести відомості до ЄРДР).

Суб'єктами зміни повідомлення про підозру є:

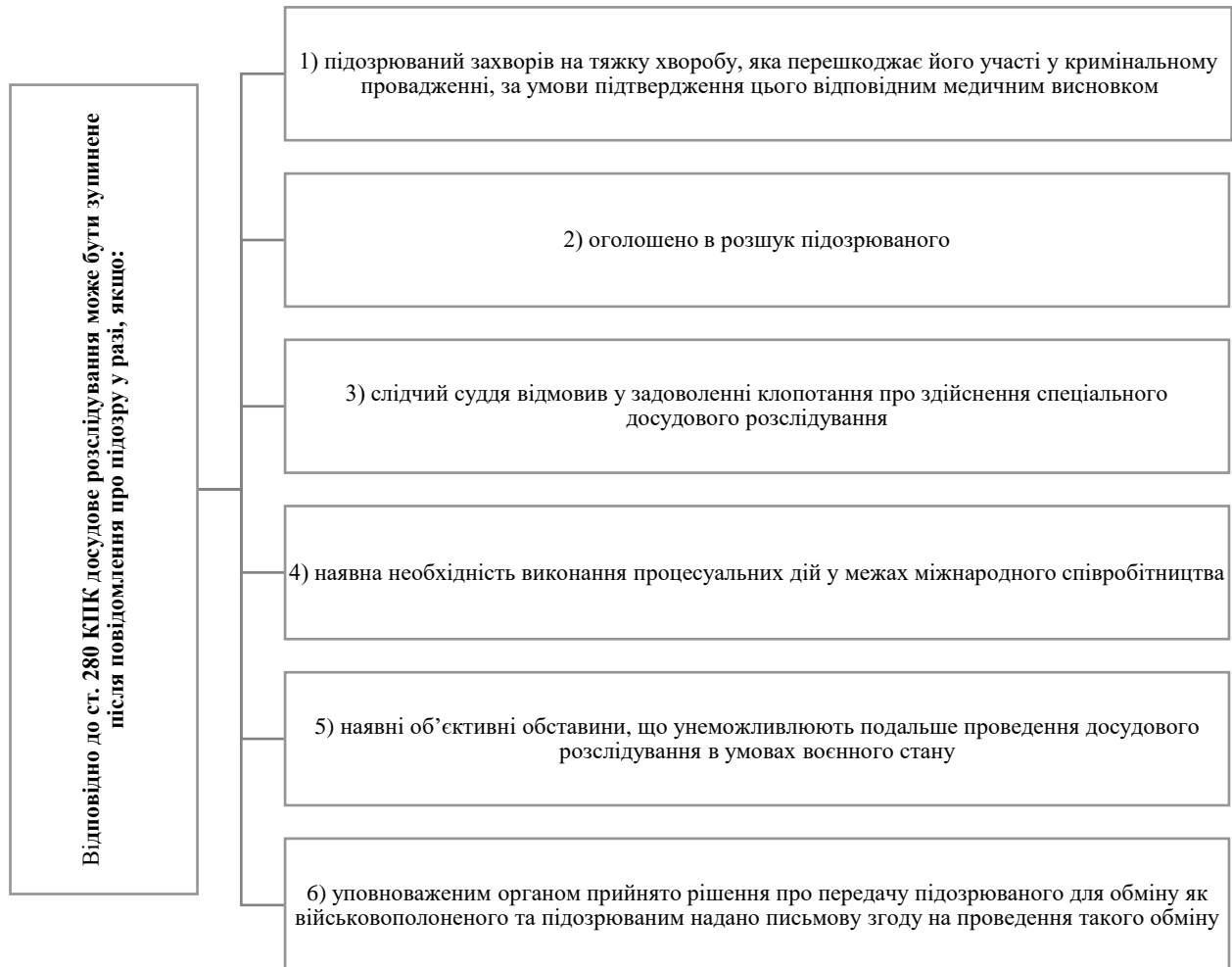
- слідчий або прокурор – якщо повідомлення про підозру було здійснено слідчим;
- виключно прокурор – якщо повідомлення про підозру було здійснено прокурором (ст. 279 КПК).

2.1.9. Зупинення і закінчення досудового розслідування

Підстави і процесуальний порядок зупинення та відновлення досудового розслідування

Розслідування потребує інтенсивної роботи сторони обвинувачення, але при розслідуванні кримінального правопорушення іноді виникають обставини, які перешкоджають на певний час вчасно закінчити досудове розслідування. Ці обставини вимушують прокурора або слідчого за погодженням з прокурором тимчасово зупинити провадження досудового розслідування.

Зупинення досудового розслідування – це тимчасова вимушена перерва у провадженні досудового розслідування, зумовлена обставинами, що унеможливають його подальше провадження.

Досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у випадку, якщо (ст. 280 КПК):

1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;

2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме;

2-1) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування;

3) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва;

4) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану;

5) уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну.

Перелік названих підстав є вичерпним. Будь-які інші обставини, які також перешкоджають продовженню досудового розслідування (наприклад, тривале проведення експертизи, від'їзд підозрюваного у відрядження або за кордон, хвороба потерпілого, свідка) не є підставами для зупинення досудового розслідування. У цих випадках, якщо строк досудового розслідування закінчується, вноситься клопотання про його продовження у встановленому законом порядку.

Зміст кожної із *підстав* для зупинення досудового розслідування:

1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком.

Воно можливе при дотриманні таких умов:

а) особа повинна бути повідомлена про підозру;

б) зупинити розслідування з вказаної підстави можливо, якщо підозрюваний страждає тяжким захворюванням (психічним або соматичним). Закон не містить переліку таких захворювань, він лише вказує, що воно повинно бути тяжким. Вважається, що тяжким визнається захворювання, при якому стан здоров'я підозрюваного перешкоджає можливості його участі у кримінальному провадженні;

в) захворювання має бути не хронічним, а мати тимчасовий характер, тобто коли через деякий час можливе як повне видужання, так і зняття гострих форм захворювання. Якщо в результаті судово-психіатричної експертизи буде встановлено, що психічне захворювання підозрюваного є хронічним і потребує тривалого часу лікування із застосуванням примусового заходу медичного характеру, досудове розслідування не зупиняється, а закінчується клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. У разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування примусового заходу медичного характеру в порядку, передбаченому ст. 514 КПК. Постановлення ухвали суду про припинення застосування примусового заходу медичного характеру є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження.

Якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну

відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, не заперечує проти цього;

г) захворювання підозрюваного береться до уваги, якщо воно підтверджено медичним висновком або висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи.

Якщо у слідчого виникає сумнів відносно осудності підозрюваного або здібності його усвідомлювати свої дії, або керувати ними, судово-психіатрична експертиза має бути призначена обов'язково (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК). Експерти-психіатри повинні відповісти на такі запитання: чи хворий підозрюваний на психічне захворювання; який його характер (хронічне чи тимчасове); чи позбавляє хвороба підозрюваного можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними; чи становить особа в силу свого стану небезпеку для суспільства; чи потребує вона примусового лікування, тощо.

У тих випадках, коли з метою встановлення психічного (а інколи і

фізичного) стану підозрюваного призначається судова експертиза, до одержання її результатів досудове розслідування не може бути зупинено. Призначення та проведення експертизи є слідчою (розшуковою) дією, а згідно з ч. 2 ст. 280 КПК до зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе.

Досудове розслідування зупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором до видужання підозрюваного. Обраний щодо підозрюваного запобіжний захід може бути залишений, скасований або змінений за наявності для того підстав і виходячи з конкретних обставин. Якщо запобіжний захід у виді тримання під вартою залишено в силі, необхідно враховувати, що в цьому випадку перебіг строку розслідування зупинено, а строки тримання під вартою в необхідних випадках повинні продовжуватися.

2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме.

Коли місцезнаходження підозрюваного невідоме і він переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, досудове розслідування зупиняється, якщо підозрюваний свідомо переховується від органів слідства та суду і прокурор, слідчий мають про це достовірні дані. Закон вимагає від слідчого встановлення причин, із яких йому невідомо місцезнаходження підозрюваного, вони обов'язково повинні встановлюватися, оскільки кожна з них тягне за собою різні кримінально-процесуальні та кримінально-правові наслідки. Наразі коли підозрюваний відомий, але невідоме його місцезнаходження та він не має мети переховуватися від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, перебіг строків давності притягнення до кримінальної відповідальності не зупиняється і після їх закінчення кримінальне провадження повинно бути закрито. Коли ж особа свідомо переховується від органів слідства та суду – це обумовлює можливість її затримання, обрання щодо неї більш суворого запобіжного заходу або навіть притягнення до кримінальної відповідальності, якщо переховування було пов'язано із втечею з під варти. Окрім того, у цьому випадку перебіг строків давності зупиняється і відновлюється лише після затримання підозрюваного чи його явки (ст. 49 КК).

Зупинення розслідування на підставі п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК можливе лише, якщо виконано такі умови:

а) особі повинно бути повідомлено про підозру;

б) слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для встановлення місцезнаходження підозрюваного (ч. 2 ст. 280 КПК);

в) слідчий, прокурор оголосив розшук підозрюваного (ст. 281 КПК).

Про оголошення розшуку вноситься або окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється, або вказується в постанові про зупинення досудового розслідування, якщо таке рішення приймається, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій допускається, якщо вони спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

2-1) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Спеціальне досудове розслідування здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК, з урахуванням положень глави 24-1 КПК.

3) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.

Зупинення розслідування на цій підставі можливе за таких умов:

а) особа повинна бути повідомлена про підозру;

б) матеріали кримінального провадження повинні містити запит про міжнародну правову допомогу, складений відповідно до ст. 552 КПК і документи, що до нього додаються.

4) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану;

5) уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну.

Рішення про зупинення досудового розслідування з цієї підстави оскарженню не підлягає.

Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення відносяться не до всіх із них, прокурор вправі виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних.

Досудове розслідування зупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Копія постанови надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її

оскаржити слідчому судді.

Зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, коли підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва), а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. Копія постанови про відновлення досудового розслідування надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Зупинене досудове розслідування також відновлюється у випадку скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування. Відомості про відновлення досудового розслідування вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

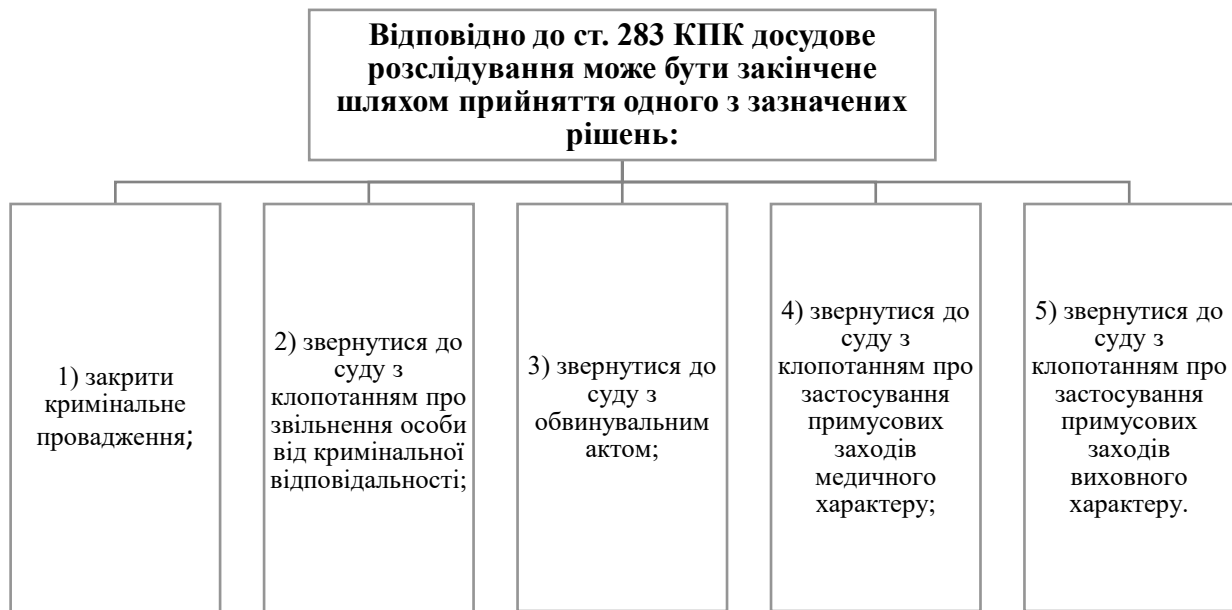
Закінчення кримінального провадження полягає у прийнятті уповноваженим органом рішення про подальший рух кримінального провадження.

Досудове розслідування являє собою процесуальну діяльність уповноважених осіб, зокрема, щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування. Досудове розслідування закінчується тоді, коли вирішені всі його задачі та немає необхідності проведення яких-небудь ще слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, перевірку і дослідження доказів.

Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру:

- 1) закрити кримінальне провадження, або
- 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або
- 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Закінчуючи досудове розслідування, необхідно систематизувати і технічно оформити матеріали кримінального провадження. Практикою вироблено дві основні форми систематизації матеріалів кримінального провадження, тобто послідовності їх розташування: хронологічну і тематичну.

За хронологічної систематизації послідовність розташування документів у матеріалах визначається датою їх складання або одержання слідчим, прокурором. Ця форма найбільш поширена у невеликих за обсягом і кількістю епізодів провадженнях.

Тематична систематизація означає групування матеріалів за підозрюваними або за епізодами злочинної діяльності у багатотомних і багатоепізодних матеріалах кримінального провадження. У межах кожної такої групи документи можуть розташовуватись у хронологічному порядку, тобто можливе таким чином поєднання обох форм систематизації (змішана форма).

Систематизувавши документи, слідчий підшиває їх в папку стандартного зразка, пронумеровує аркуші. На перших аркушах складається опис документів.

За технічними правилами в одному томі зосереджується не більше 250 аркушів. Вдало систематизовані матеріали і правильно оформлені матеріали кримінального провадження створюють зручність для

вивчення і користування ними як самим слідчим, зокрема при складанні підсумкового документа, так і підозрюваними та іншими учасниками процесу.

Закриття кримінального провадження є одним із важливіших актів судочинства, через який забезпечується вирішення вказаного у ст. 2 КПК завдання охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Кримінальне провадження закривається, якщо (ст. 284 КПК):

1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;

3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;

3-1) не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, окрім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі.

4-1) втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння;

5) помер підозрюваний, обвинувачений, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, окрім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;

6) існує вирок за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;

7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, окрім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;

8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;

9) стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії,

передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України;

9-1) існує не скасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності.

10) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 КПК, окрім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи.

Кримінальне провадження закривається судом:

1) у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності;

1-1) з підстави, передбаченої пунктом 3-1 ч.1 ст. 284 КПК;

1-2) з підстави, передбаченої пунктом 4-1 ч.1 ст. 284 КПК, якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою;

2) якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України;

3) досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України.

Кримінальне провадження щодо юридичної особи закривається (ч.3 ст. 284 КПК) – у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи. Про закриття провадження щодо юридичної особи прокурор приймає постанову, а суд зазначає про це у виправдувальному вироку або постановляє ухвалу. Рішення про закриття провадження щодо юридичної особи може бути оскаржено в порядку, встановленому КПК України.

Про закриття кримінального провадження слідчий, дізнавач, прокурор приймає постанову, яку може бути оскаржено у порядку, встановленому главою 26 КПК.

Слідчий, дізнавач складає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4-1, 9, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру.

Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження, у тому числі щодо підозрюваного, з підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК, окрім випадку, передбаченого абзацом четвертим або п'ятим ч. 1 ст. 284 КПК.

Закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК, здійснюється судом за клопотанням прокурора.

Закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК, здійснюється прокурором, якщо підозрюваний проти цього не заперечує. За відсутності згоди підозрюваного кримінальне провадження продовжується в загальному порядку, передбаченому КПК, з урахуванням особливостей, визначених главою 36-1 КПК.

Постанова про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 5 ч. 1 ст. 284 КПК, приймається прокурором з урахуванням особливостей, визначених ч. 10 ст. 284 КПК.

Рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення.

Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копією постанови.

Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Якщо під час судового розгляду встановлено відсутність події кримінального правопорушення або встановлена відсутність у діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок.

Якщо обставини, передбачені пунктами 5, 6, 7, 8, 9, 9-1, 10 ч.1 ст. 284 КПК, виявляються під час судового провадження, а також у випадку, передбаченому пунктом 2, 3 ч. 2 ст. 284 КПК, суд виносить ухвалу про закриття кримінального провадження.

Закриття кримінального провадження або ухвалення вироку у

зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує. У цьому разі кримінальне провадження, судовий розгляд продовжується в загальному порядку, передбаченому КПК.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Закриття кримінального провадження можливе лише при наявності хоча б однієї з підстав, вичерпний перелік яких міститься в законі.

Ці підстави можна поділити на такі групи:

1) *реабілітуючі* – це ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, тягнуть за собою зняття з неї підозри, відновлення її доброго імені, гідності та репутації, а також відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю.

2) *нереабілітуючі* – це ті, які свідчать, що відносно особи зібрано достатньо доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення, однак у силу певних обставин кримінальне провадження щодо цієї особи виключається. Така особа не має прав вимагати відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, яка була їй завдана в процесі розслідування.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності

Особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність (ст. 285 КПК).

Звільнення від кримінальної відповідальності означає факт, що особу не буде притягнуто до кримінальної відповідальності, хоча ця особа вчинила діяння, що містять ознаки складу кримінального правопорушення і ці діяння не вчинені під впливом обставин, що виключають злочинність діяння. Рішення про таке звільнення приймається виключно судом.

Звільнити особу від кримінальної відповідальності суд може за наявності таких підстав:

- 1) дійове каяття (ст. 45 КК);
- 2) примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК);
- 3) передача особи на поруки (ст. 47 КК);
- 4) зміна обстановки (ст. 48 КК);
- 5) закінчення строків давності (ст. 49 КК).

Дійове каяття – особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, окрім корупційних

кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Примирення винного з потерпілим – особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, окрім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Передача особи на поруки – особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, окрім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, та щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їх клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

Зміна обстановки – особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, окрім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що

на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;

3) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину, окрім випадку, передбаченого у пункті 2;

4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у випадку здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення. Слідчий, прокурор зобов'язаний заохочувати особу до таких дій.

Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено сутність підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У випадку, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом.

Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду. Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Якщо під час здійснення судового провадження по провадженню, що надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

У клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності зазначаються:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора;

4) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри;

5) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування;

6) докази, що підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення;

7) наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава;

8) відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка стосовно можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності;

9) дата та місце складення клопотання.

До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності.

Розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження, потерпілого у загальному порядку, передбаченому КПК України.

Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого стосовно можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

У випадку встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або

продовжує судове провадження у загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру (ст. 290 КПК)

Визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, прокурор зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Прокурор зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, що є в його розпорядженні, зокрема будь-які докази, які самі по собі чи сукупно з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання.

Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний також надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. Надання доступу до матеріалів включає у себе можливість робити копії або відображення матеріалів.

У документах, що надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. Сторона захисту має право не надати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, що можуть бути використані

прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до таких матеріалів, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування.

Про відкриття сторонами матеріалів прокурор повідомляє потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, після чого останній має право знайомитися з ними за правилами, викладеними в ст. 290 КПК України. Про відкриття сторонами матеріалів повідомляються цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, після чого ці особи мають право ознайомитися з ними в тій частині, яка стосується цивільного позову.

Сторони зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілій, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів з зазначенням найменування таких матеріалів.

Сторонам, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У випадку зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона або потерпілій вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів.

Сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду. Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів у зазначеному порядку, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

Обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Обвинувальний акт повинен містити такі відомості:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;

5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;

7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

7-1) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;

8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);

9) дату та місце його складення та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, що його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

До обвинувального акта додається:

1) реєстр матеріалів досудового розслідування;

2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;

3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (окрім випадку, передбаченого частиною другою статті 297-1 КПК);

4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного;

5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, окрім відомостей, передбачених статтею 291 КПК (обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування),

повинно містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонується застосувати.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, окрім відомостей, передбачених ст. 291 КПК, повинно містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати, та позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я.

Одночасно з переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному (окрім випадку, передбаченого частиною другою статті 297-1 КПК), його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи.

2.1.10. Особливості кримінальних проваджень в умовах воєнного стану

Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану закріплений в Розділі IX-1 КПК.

У відповідності з вимогами ст. 615 КПК, особливий режим кримінального провадження здійснюється у разі введення воєнного стану та якщо:

1) відсутня технічна можливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань – рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова, яка повинна містити відомості, передбачені частиною п'ятою статті 214 КПК.

У невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду).

Відомості, що підлягають внесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань, вносяться до нього за першої можливості, а процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів

фіксування кримінального провадження, окрім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин.

За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій.

При проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їх життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису;

2) відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених ст. ст. 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 КПК – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором.

Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді;

3) відсутня об'єктивна можливість подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності – *строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати. До зупинення досудового розслідування прокурор зобов'язаний вирішити питання про продовження строку тримання під вартою;*

4) відсутня технічна можливість доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи – розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує голова суду, а за його відсутності – заступник голови суду, у порядку черговості та із забезпеченням рівномірного навантаження на суддів. У разі відсутності

голови суду та його заступника розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує найстарший за віком суддя;

5) відсутня об'єктивна можливість виконання процесуальних дій у строки, визначені статтями 220, 221, 304, 306, 308, 376, 395, 426 КПК – такі процесуальні дії мають бути проведені невідкладно за наявності можливості, але не пізніше як через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану;

6) наявні випадки для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, визначені ст. 208 КПК України, або виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати таку особу.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати строк, визначений статтею 211 КПК.

Якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений статтею 211 КПК, – розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи.

Якщо затриману особу неможливо доставити до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК, для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу або забезпечити її дистанційну участь під час розгляду відповідного клопотання, така особа негайно звільняється.

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, передбачених цією статтею, може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування.

Про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених цією статтею, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення.

Скарги на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора,

слідчого, прийняті або вчинені ним на виконання повноважень, визначених цією статтею, можуть бути подані до суду. Їх розгляд здійснює слідчий суддя того суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – *найбільш територіально наближеного до нього суду, що може здійснювати правосуддя, або іншого суду, визначеного в порядку, передбаченому законодавством.*

У разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний слідчим суддею, керівником органу прокуратури під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці.

У разі наявності об'єктивних обставин, що унеможливають вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру у строки, встановлені статтею 278 КПК, якщо такі процесуальні дії здійснюються в умовах воєнного стану, *строк для вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі може бути продовжено до сорока восьми годин.* У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру упродовж сорока восьми годин з моменту її затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

Під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, у межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – *судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством.*

Показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, *можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.*

Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану,

можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника.

Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливають участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий.

Дія положень частини другої статті 484 та частини чотирнадцятої статті 31 КПК може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Строк досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в умовах воєнного стану продовжується керівником органу прокуратури, визначеним пунктом 9 частини першої статті 3 КПК, за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або прокурора.

Копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в обов'язковому порядку зберігаються в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора.

В умовах дії воєнного стану після складання та підписання повного тексту вироку суд має право обмежитися проголошенням його резолютивної частини з обов'язковим врученням учасникам судового провадження повного тексту вироку в день його проголошення.

Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану (ст. 615-1 КПК)

Відновленню підлягають втрачені матеріали кримінального провадження, яке не завершилося направленням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду, а також матеріали кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових

заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили.

Матеріали кримінального провадження, не направлені з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду, а також матеріали кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили, підлягають відновленню за рішенням слідчого судді, суду у разі надходження клопотання від прокурора або від слідчого чи дізнавача, погодженого з прокурором, або від сторони захисту чи потерпілого, або за власною ініціативою суду, за умови наявності витягу з Єдиного реєстру досудового розслідування, або постанови про початок досудового розслідування, винесеної у порядку, передбаченому статтею 615 КПК України, або ухвали про призначення судового розгляду, наявних у цьому кримінальному провадженні відповідних матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації, а також копій документів, засвідчених з використанням засобів кваліфікованого електронного підпису.

Клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження розглядається слідчим суддею того суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, судом, який здійснював судове провадження, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – слідчим суддею іншого суду або іншим судом, визначеного в порядку, передбаченому законодавством.

У клопотанні зазначаються:

1) обставини втрати матеріалів кримінального провадження;
2) місцезнаходження копій документів кримінального провадження або відомостей щодо них;

3) перелік документів та інших матеріалів, відновлення яких прокурор, слідчий, дізнавач, сторона захисту чи потерпілий вважає необхідним;

- 4) мета відновлення документів та інших матеріалів;
- 5) особи, яким повідомлено про підозру (за наявності);
- 6) особи, які брали участь у кримінальному провадженні, із зазначенням їх статусу у такому провадженні;
- 7) перелік слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, проведених у кримінальному провадженні.

До клопотання про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження додаються документи або їх копії, у тому числі не посвідчені в установленому порядку, що збереглися у прокурора, слідчого, дізнавача, сторони захисту чи потерпілого, за умови їх засвідчення кваліфікованим електронним підписом.

На підставі зібраних і перевірених матеріалів слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження повністю або в частині, яку, на його думку, необхідно відновити.

У разі недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження в тому обсязі, який, на його думку, є достатнім для ухвалення судового рішення, яким суд завершує відповідну стадію судового провадження, або своєю ухвалою закриває розгляд клопотання про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження і роз'яснює учасникам судового провадження право на повторне звернення з таким клопотанням за наявності необхідних документів.

Речі або документи, на які у кримінальному провадженні було накладено арешт у порядку, передбаченому КПК, та які були втрачені через об'єктивні обставини, що виникли в умовах воєнного стану, відшкодовуються державою за рахунок державного бюджету у випадках та порядку, передбачених законом.

Скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або зміна запобіжного заходу з інших підстав (ст. 616 КПК)

У разі введення воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України підозрюваний, обвинувачений, який під час досудового розслідування або судового

розгляду тримається під вартою, *окрім тих, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів:*

- 1) проти основ національної безпеки України;
- 2) умисного вбивства двох або більше осіб або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством;
- 3) особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень;
- 4) у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 152-156-1, 258-258-6, ч. 4 ст. 286-1, ст. 348 КК;
- 5) підозрюваний, обвинувачений, який згідно з підпунктом 1 п. 3 примітки до ст. 368 КК, на момент вчинення кримінального правопорушення займав особливо відповідальне становище;

має право звернутися до прокурора з клопотанням про ініціювання перед слідчим суддею або судом питання про скасування цього запобіжного заходу для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

За результатами розгляду клопотання, передбаченого абзацом першим цієї частини, прокурор має право звернутися до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цій особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу повинно містити:

- 1) виклад обставин, які свідчать про те, що особа підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу, та висновок про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану;

- 2) виклад обставин, які вказують на те, що відсутні ризики, передбачені частиною першою ст. 177 КПК, а також ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді

тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Слідчий суддя або суд, який розглядає кримінальне провадження, розглядає клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу невідкладно. За наявності достатніх підстав слідчий суддя або суд має право скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою для подальшого продовження та/або проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Копія ухвали про скасування запобіжного заходу для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу негайно після її оголошення вручається прокурору та надсилається до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації підозрюваного, обвинуваченого.

Підозрюваний, обвинувачений, стосовно якого скасовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має невідкладно, але не пізніше 48 годин з моменту оголошення ухвали про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з'явитися до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації.

У разі нез'явлення такої особи у зазначений в абзаці першому цієї частини строк до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації, а також у разі отримання такою особою відмови територіального центру комплектування та соціальної підтримки у проходженні військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період територіальний центр комплектування та соціальної підтримки невідкладно, але не пізніше 24 годин, інформує про такі обставини прокурора. Прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин, подає клопотання про обрання стосовно особи, зазначеної у цій частині, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано інший запобіжний захід, ніж запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має право звернутися до прокурора з клопотанням про ініціювання перед слідчим суддею або судом питання про скасування відповідного запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом на під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу.

Прокурор у порядку, передбаченому частиною першою ст. 616 КПК, звертається до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з відповідним клопотанням.

За клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право ухвалити рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України.

У місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право розглянути питання про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання.

2.1.11. Підсудність і підготовче судове провадження

Підсудність являє собою сукупність юридичних ознак (властивостей) кримінального провадження, на підставі яких кримінальний процесуальний закон визначає, в якому саме суді і в якому складі суддів може здійснюватися судовий розгляд.

Поняття «підсудність» не слід ототожнювати з поняттями «компетенція» або «повноваження» суду. Хоча вони й пов'язані між собою, проте нетотожні.

Повноваження суду в кримінальному судочинстві – це закріплене нормами кримінального процесуального права та зумовлене предметом відання коло прав та обов'язків суду, встановлене для виконання конкретних процесуальних дій та прийняття відповідних процесуальних рішень.

Повноваження суду обумовлені його процесуальними функціями та впливають із завдань, що стоять перед судом у кримінальному провадженні.

Компетенція суду – це сукупність повноважень суду та гарантій їх здійснення, а також предметів відання, які зумовлюють та визначають ці повноваження; вони впливають із нормативно встановлених цілей діяльності суду та визначають його процесуальне положення в кримінальному провадженні, а також його статус в системі судових органів та інших органів державної влади, будучи критерієм розмежування повноважень цих органів. Компетенція суду також повинна узгоджуватися із його процесуальними функціями та впливати із завдань, що стоять перед судом у кримінальному провадженні.

Підсудність як процесуальний інститут відіграє організуючу роль у сфері кримінальних процесуальних відносин і має вагоме практичне значення для правильного функціонування судової системи й виконання покладених на суд завдань.

Інститут підсудності безпосередньо пов'язаний із забезпеченням права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Правила про підсудність, засновані на засаді рівності перед законом і судом (ст. 24 Конституції України, ст. 10 КПК), гарантують розгляд і вирішення кримінального провадження щодо кримінального правопорушення законним, компетентним, незалежним і неупередженим судом (ст. 8 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадські та політичні права).

Одне з невід'ємних прав людини – право на розгляд його справи компетентним судом, а значить, і право знати, який саме суд відповідно до закону правомочний її розглядати. Це унеможлиблює суб'єктивізм при вирішенні питання, до якого суду направляти справу для розгляду (наприклад, за ознакою його «суспільної значущості» або «високого посадового положення особи»), оскільки підсудність справ може бути встановлена тільки законом, а не визначатися щодо конкретного кримінального провадження.

Аналіз кримінального процесуального законодавства дає змогу виділити *такі види підсудності*:

- територіальна (ч. 1 і 3 ст. 32 КПК),
- персональна (ч. 2 ст. 32 КПК),
- інстанційна (ст. 33 КПК),
- предметна (ст.33-1 КПК)
- та за зв'язком проваджень (ст. 217, 334 КПК).

Територіальна підсудність або місцева ознака підсудності визначається місцем учинення кримінального правопорушення. Залежно від цього вирішується питання, якому конкретно однойменному судові

підсудне кримінальне провадження, так би мовити, по горизонталі.

Кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. У разі якщо було вчинено кілька кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення, а якщо вони були однаковими за тяжкістю, – суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено останнє за часом кримінальне правопорушення. Якщо місце учинення кримінального правопорушення встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування. Кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає або обіймав посаду судді. Якщо згідно з ч. 2 ст. 32 КПК кримінальне провадження стосовно судді має здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає або обіймав посаду судді, кримінальне провадження здійснює суд, найбільш територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає або обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва або Севастополя).

У разі якщо кримінальне правопорушення, досудове розслідування якого проводилося територіальним управлінням Національного антикорупційного бюро України, вчинено у межах територіальної юрисдикції місцевого суду за місцезнаходженням відповідного територіального управління наближений до суду за місцезнаходженням відповідного територіального управління Національного антикорупційного бюро України, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва або Севастополя). Судова практика звертає увагу щодо визначення підсудності за територіальним принципом і щодо вирішення окремих питань у кримінальному провадженні. Наразі зокрема, фактичне місцезнаходження структурного підрозділу не є визначальним чинником для вирішення питання щодо місця розгляду клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, оскільки територіальна підсудність повинна визначатись не за фактичним місцем розташування слідчого підрозділу, а за місцем знаходження (реєстрації) відповідного державного органу, який є юридичною особою та в складі якого знаходиться слідчий підрозділ. Персональна підсудність визначається зі сукупності ознак, які характеризують особу, яка притягається до кримінальної відповідальності.

Кримінальне провадження стосовно Президента України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів, членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, його першого заступника та заступників, членів Центральної виборчої комісії, народних депутатів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Директора Національного антикорупційного бюро України, членів Національного агентства з питань запобігання корупції, Генерального прокурора, його першого заступника чи заступника, Голови Конституційного Суду України, його заступника чи судді Конституційного Суду України, Голови Верховного Суду, його першого заступника, заступника чи судді Верховного Суду, голів вищих спеціалізованих судів, їх заступників чи суддів вищих спеціалізованих судів, Голови Національного банку України, його першого заступника чи заступника, осіб, посади яких належать до посад державної служби категорії «А», а також щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, – віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, здійснюється:

– у суді першої інстанції – колегіально судом у складі трьох суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а в разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних;

– в апеляційному порядку – колегіально судом у складі п'яти суддів;

– у касаційному порядку – колегією суддів у складі семи суддів.

Кримінальне провадження щодо цієї категорії осіб під час досудового розслідування здійснюється слідчим суддею одноособово, а в разі оскарження його ухвал в апеляційному порядку – колегіально судом у складі не менше трьох суддів.

У разі якщо в суді першої або апеляційної інстанції, який згідно з правилами підсудності має здійснювати кримінальне провадження, неможливо утворити склад суду, передбачений цією статтею, кримінальне провадження здійснює найбільш територіально наближений

суд, в якому можливо утворити такий склад суду.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, їх продовження, зміну або припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному або касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно зі Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно зі Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуєчим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Інстанційна підсудність визначається процесуальною стадією судового розгляду кримінального провадження, так би мовити розмежування по вертикалі у таких випадках:

– кримінальне провадження у першій інстанції здійснюють місцеві (районні, міські, районні у містах, міськрайонні) суди;

– кримінальне провадження в апеляційній інстанції здійснює відповідний апеляційний суд; – кримінальне провадження у касаційній інстанції здійснює Верховний Суд; – кримінальне провадження за нововиявленими обставинами здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається.

– кримінальне провадження за виключними обставинами здійснюється з підстав, визначених п. п. 1, 3 ч. 3 ст. 459 КПК, судом, який ухвалив рішення, що переглядається, а з підстави, визначеної п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК,

– Великою Палатою Верховного Суду.

Визначається предметна підсудність Вищого антикорупційного

суду якому підсудні кримінальні провадження стосовно корупційних кримінальних правопорушень, передбачених в примітці статті 45 Кримінального кодексу України, а саме корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК, кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно до Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 КК, а також статтями 206-2, 209, 211, 366-2, 366-3 КК, якщо наявна хоча б одна з умов, передбачених пунктами 1-3 частини п'ятої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України.

Слідчі судді Вищого антикорупційного суду здійснюють судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду відповідно до частини першої цієї статті.

Інші суди, визначені Кримінальним процесуальним кодексом України, не можуть розглядати кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, які віднесені до підсудності Вищого антикорупційного суду (окрім випадку, якщо обвинувачений чи потерпілий є або був суддею чи працівником апарату Вищого антикорупційного суду і кримінальне провадження належить до підсудності цього суду, таке кримінальне провадження у першій інстанції здійснює апеляційний суд, юрисдикція якого поширюється на місто Київ, і в такому разі ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до апеляційного суду, який визначається колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду.).

За зв'язком кримінальних проваджень зумовлюється можливістю об'єднання в одному провадженні справ за обвинуваченням однієї особи або групи осіб у вчиненні одного або декількох кримінальних правопорушень, які (справи) підсудні різним судам.

Матеріали кримінального провадження можуть об'єднуватися в одне провадження або виділятися в окреме провадження ухвалою суду, на розгляді якого вони перебувають, згідно з такими правилами:

– у разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали щодо декількох осіб, обвинувачених у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, обвинуваченої у вчиненні кількох кримінальних правопорушень;

– не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали щодо кримінального проступку та щодо злочину;

– у разі необхідності матеріали щодо одного або кількох кримінальних правопорушень можуть бути виділені в окреме провадження, якщо одна особа обвинувачується у вчиненні кількох кримінальних правопорушень або дві або більше особи обвинувачуються у вчиненні одного або більше кримінальних правопорушень.

Матеріали не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту судового розгляду.

У разі якщо на розгляд місцевого суду надійшли матеріали кримінального провадження щодо особи, стосовно якої цим судом здійснюється судове провадження, воно передається складу суду, що його здійснює, для вирішення питання про їх об'єднання.

Кримінальне провадження передається на розгляд іншого суду, якщо:

– до початку судового розгляду виявилось, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил підсудності;

– після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити склад суду для судового розгляду;

– обвинувачений чи потерпілий працює або працював у суді, до підсудності якого належить здійснення кримінального провадження;

– ліквідовано суд або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який здійснював судове провадження.

До початку судового розгляду у виняткових випадках кримінальне провадження (окрім кримінальних проваджень, що надійшли на розгляд Вищого антикорупційного суду) з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження може бути передано на розгляд іншого суду за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків, а також у разі неможливості здійснювати відповідним судом правосуддя (зокрема, надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, епідемії, епізоотії, режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях).

У разі якщо обвинувачений чи потерпілий є або був суддею чи працівником апарату Вищого антикорупційного суду і кримінальне провадження належить до підсудності цього суду, таке кримінальне провадження у першій інстанції здійснює апеляційний суд, юрисдикція якого поширюється на місто Київ, і в такому разі ухвалені судові рішення

оскаржуються в апеляційному порядку до апеляційного суду, який визначається колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше п'яти днів з дня внесення такого подання чи клопотання, про що вноситься вмотивована ухвала.

Питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції різних апеляційних судів, а також про направлення провадження з одного суду апеляційної інстанції до іншого вирішується колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду за поданням суду апеляційної інстанції або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше п'яти днів з дня внесення такого подання чи клопотання, про що вноситься вмотивована ухвала.

Питання про направлення кримінального провадження з Вищого антикорупційного суду до іншого суду вирішується колегією у складі п'яти суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду за поданням складу суду, визначеного для розгляду кримінального провадження, або за клопотанням сторін не пізніше п'яти днів з дня внесення такого подання чи клопотання, про що вноситься вмотивована ухвала.

Про час та місце розгляду подання чи клопотання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого повідомляються учасники судового провадження, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання.

Спори про підсудність між судами не допускаються.

Підготовче провадження

Після закінчення досудового розслідування суд призначає підготовче судове засідання. Протягом тривалого часу в теорії кримінального процесу дискутували як указана стадія повинна бути названа. Прийняття Кримінального процесуального кодексу України зумовило суттєву зміну кримінальної процесуальної форми, ліквідацію деяких застарілих та запровадження нових процедур.

Наразі однією із новел КПК стала поява стадії підготовчого провадження, яке було трансформоване зі стадії попереднього розгляду справи суддею; остання ж, своєю чергою, виникла на основі стадії віддання обвинуваченого до суду.

Процесуальна діяльність на стадії підготовчого провадження

здійснюється судом із додержанням засад кримінального провадження, зокрема верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, забезпечення права на захист та на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності, а також гласності і відкритості судового провадження та його повного фіксування технічними засобами.

Підготовче провадження є обов'язковою частиною кримінальної процесуальної діяльності, яку неможливо уникнути. Наразі ст. 283 КПК передбачає, що досудове розслідування може закінчитися закриттям кримінального провадження (ст. 284 КПК) або складанням обвинувального акта (ст. 291, або складанням клопотання: про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 285–287 КПК), про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 292 КПК). Після затвердження одного із зазначених документів прокурор надсилає його для розгляду в підготовче провадження до суду першої інстанції. ВідНаразі якщо на досудовому розслідуванні кримінальне провадження не закривається, а спрямовується у судове провадження, воно обов'язково має пройти підготовче провадження.

Цей етап судочинства розглядається як самостійна стадія кримінального процесу, в якій суд визначає можливість на законних підставах призначити кримінальне провадження до судового розгляду. На цій стадії перевіряють подані органами досудового розслідування матеріали провадження і, не вирішуючи наперед питання про винуватість обвинуваченого, з'ясовують наявність або відсутність достатніх фактичних і юридичних підстав для розгляду справи в судовому засіданні, а також вирішують інші питання, пов'язані з підготовкою справи до судового розгляду.

Достатніми підставами для судового розгляду справи є:

– всебічне, повне і неупереджене дослідження органами досудового розслідування обставин, які підлягають доказуванню у певному кримінальному провадженні;

– наявність доказів, які підтверджують дослідження цих обставин і переконують суд під час підготовчого провадження, що підтвердження цих доказів на судовому засіданні зумовить винесення обвинувального вироку;

– додержання працівниками оперативних підрозділів, органами досудового розслідування, прокурором норм кримінального процесуального законодавства, вимог загальних завдань кримінального

судочинства щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;

– відсутність підстав для закриття кримінального провадження (п. п. 4–8 ч. 1 і ч. 2 ст. 284 КПК).

На цій стадії не робиться остаточна оцінка доказів із погляду їх належності та допустимості, не вирішується наперед питання про доведеність обвинувачення і винуватість обвинуваченого. Це робить суд або суддя одноособово при постановленні вироку на підставі дослідження всіх обставин кримінального провадження на судовому засіданні, оскільки згідно зі ст. 17 КПК особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Підготовче провадження – це стадія кримінального процесу, на якій суддя одноособово за участю прокурора та інших учасників кримінального провадження (обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) здійснює процесуальну діяльність спрямовану на перевірку повноти і правильності проведеного досудового розслідування і вирішує питання про можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті у судовому засіданні.

Підготовче провадження як окрема стадія кримінального провадження має свої власні завдання, що впливають із загальних завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 – 270 – КПК, та забезпечують досягнення мети кримінального процесу і реалізацію його призначення.

Невиконання цих завдань перешкоджає подальшому просуванню кримінального провадження.

На цій стадії вирішується завдання щодо перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду, а також щодо підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні.

Завдання підготовчого провадження визначають також як процесуальне та організаційне забезпечення проведення судового розгляду, або ж як визначення основних напрямів подальшої процесуальної діяльності суду та інших учасників кримінального провадження.

Серед основних завдань підготовчого провадження як стадії

кримінального провадження виділяють:

- перевірку наявності процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання винуватості або про примирення;
- перевірку наявності підстав для закриття провадження;
- перевірку відповідності вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- перевірку дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження;
- підготовку умов для успішного проведення судового розгляду.

Висока вимога суду до якості матеріалів досудового розслідування є важливою умовою забезпечення всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин справи на судовому засіданні. Верховний Суд неодноразово наголошував на тому, що розгляд справи без призначення справи до судового розгляду – це суттєве порушення вимог кримінального процесуального закону і є підставою для скасування винесених судових рішень, маючи на увазі не тільки фактичну відсутність у справі постанови судді або ухвали суду про призначення справи до суду.

Особливість стадії полягає в тому, що відповідно до стадії досудового розслідування вона є контролюючою, а відповідно до майбутнього судового розгляду – підготовчою.

Значення стадії можна сформулювати у таких позиціях:

- вона є своєрідним процесуальним фільтром
- не пропускає до судового розгляду матеріали кримінального провадження, які розслідували неповно або з порушенням кримінального процесуального законодавства;
- визначає межі майбутнього судового розгляду (судити обвинуваченого можна тільки за тим обвинуваченням, яке йому пред'явлено);
- забезпечує підготовку всіх необхідних умов для правильної організації та успішного проведення судового засідання.

Крім того, процесуальні дії, які відбуваються під час підготовчого провадження, дають змогу забезпечити оперативність правосуддя, не доводячи до стадії судового розгляду ті кримінальні провадження, які потребують закриття у встановлених законом випадках; забезпечити дотримання розумних строків кримінального провадження, а також повноти та неупередженості судового розгляду через належну підготовку до нього; забезпечити реалізацію низки прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Також про важливість цієї стадії наголошено у вимогах, встановлених щодо її проведення: фіксуванням ходу підготовчого судового засідання за допомогою технічних засобів; обов'язковим викликом та участю у провадженні сторін, можливістю ініціювати під час засідання у передбачених законом випадках особливі порядки диференціації кримінальної процесуальної форми, зокрема, розгляд провадження судом присяжних.

Призначенням діяльності судів на стадії підготовчого провадження є те, що вони повинні викоренити з практики випадки неуважного, механічного підходу до вирішення питань, пов'язаних з відданням обвинуваченого до суду і призначенням справи до розгляду в судовому засіданні та забезпечити безумовне виконання вимог процесуального законодавства.

Порядок підготовчого судового засідання

Підготовче провадження є важливою стадією перед судовим провадженням у суді першої інстанції, в якому суд зобов'язаний перевірити матеріали кримінального провадження, з'ясувати достатність фактичних та юридичних підстав для ухвалення судових рішень, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК, вирішити питання, пов'язані з підготовкою кримінального провадження до судового розгляду, зокрема визначити дату, час та місце судового розгляду, форму проведення судового засідання, склад суду тощо.

Усі питання, пов'язані з проведенням підготовчого провадження, залежно від особливостей порядку судового провадження згідно зі ст. 31 КПК вирішуються суддею одноособово або відповідно до ч. 2, 3 і 9 цієї ж статті колегіально (за винятком кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру – судовий розгляд клопотання про застосування таких заходів згідно зі ст. 512 КПК здійснюється суддею лише одноособово).

Визначення судді (колегії суддів), відповідно до ст. 35 КПК, здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження з обов'язковим урахуванням положень ст.ст. 75, 76 КПК (обставин, що виключають участь судді в кримінальному провадженні).

Відповідно до ст. 314 КПК після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження. Про день, час і місце проведення підготовчого

судового засідання сторони та інші учасники судового провадження, перелік яких наведено у ч. 2 ст. 314 КПК, за розпорядженням головуючого повідомляються секретарем судового засідання.

Повідомлення про виклик до суду надсилаються поштою, факсом, телеграфом, телефонограмою або іншими засобами зв'язку не пізніше ніж за п'ять днів до дати призначення підготовчого судового засідання, що має забезпечити своєчасність отримання повідомлень та право сторін на участь.

Відповідно до ст. 134 КПК суд проводить судовий виклик лише тих учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою. Повідомлення учасників кримінального провадження згідно з ч. 2 ст. 111 КПК здійснюється у разі, якщо участь цих осіб у процесуальних діях не є обов'язковою.

Також варто зазначити, що в повідомленні, серед іншого, має міститися вказівка про необов'язковість їх участі в проведенні процесуальної дії або ухваленні рішення. Після виконання необхідних процедур, а саме: відкриття судового засідання, повідомлення про повне фіксування судового розгляду технічними засобами, оголошення складу суду і роз'яснення права відводу, повідомлення особам, які беруть участь у судовому засіданні, про права і обов'язки (виконання вимог, передбачених ст.ст. 342–345 КПК), головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.

У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування у порядку, передбаченому ст.ст. 468–475 КПК (кримінальне провадження на підставі угод).

Угода про визнання винуватості або про примирення потерпілого з обвинуваченим направляється до суду з метою вирішення питання про її затвердження та ухвалення вироку.

Завданням стадії підготовчого провадження в цьому разі є встановлення наявності підстав та відсутності перешкод для затвердження угоди та ухвалення вироку.

Повноваження суду полягають у перевірці угоди на відповідність вимогам закону (ст. ст. 472, 473 КПК); встановленні факту добровільності укладення угоди та розуміння обвинуваченим своїх прав та наслідків її підписання (ст. 474 КПК) і вирішення указанного питання відповідно до вимог КК України.

У разі необхідності (якщо суд має сумніви щодо відповідності

угоди вимогам закону) затвердження угоди може бути перенесено на іншу дату. Якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

У протилежному випадку суд постановляє ухвалу про: відмову в затвердженні угоди та повертає кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування або продовжує судове провадження; закрити провадження у разі встановлення підстав, передбачених п. п. 4–8 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК: набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; помер підозрюваний, обвинувачений, окрім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; стосовно кримінального правопорушення щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

Окрім цього, кримінальне провадження закривається судом:

– у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК;

– досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 КК, відповідно до підрозділу 9-2 Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Наявність інших підстав (відсутність події або складу кримінального правопорушення тощо) має бути доведена під час судового розгляду, за результатами якого може бути постановлено виправдувальний вирок.

Закінчення кримінального провадження на цій стадії можливе й у разі постановлення судом ухвали про закриття кримінального провадження за визначеними законом підставами, зокрема й у випадках наявності підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК).

Клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності прокурор надсилає до суду з метою вирішення цього питання по суті. Завданням стадії підготовчого провадження під час надходження цього документа є встановлення судом підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Повноваження суду полягають у перевірці обґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності і вирішення зазначеного питання відповідно до вимог КК України.

Вимоги до обвинувального акта визначено у ст. 291 КПК, а до клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру також і у ст. 292 КПК, тому недодержання цих положень закону буде становити невідповідність вимогам КПК, що є підставою для повернення судом зазначених документів прокурору (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК).

Згідно зі ст. 291 КПК обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Насамперед на стадії підготовчого провадження суд зобов'язаний перевірити відповідність обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, які надійшли від прокурора, вимогам КПК: зокрема, – якщо ці документи містять положення, що суперечать одне одному; у документах наведено недопустиму натуралізацію опису злочину; вони не підписані слідчим (окрім випадків, коли прокурор склав їх самостійно) або не затверджені прокурором; до них не долучено передбачені законом додатки.

Про повернення матеріалів кримінального провадження (обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) прокурору суд постановляє відповідну ухвалу.

Такою ухвалою суд зобов'язує прокурора усунути виявлені недоліки протягом визначеного ним розумного строку, який має бути достатнім для виправлення допущених недоліків.

Ухвала негайно направляється прокурору для усунення зазначених у ній недоліків обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або для долучення необхідних додатків.

У цьому випадку прокурор, слідчий не повинні проводити слідчі (розшукові) дії і збирати докази у даному кримінальному провадженні, а лише виправити зазначені в ухвалі суду недоліки і повторно направити обвинувальний акт (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) до суду або ж закрити кримінальне провадження.

Докази, отримані під час проведення процесуальних дій, не визначених в ухвалі про повернення зазначених матеріалів

кримінального провадження, згідно з ч. 8 ст. 223 КПК є недопустимими; – направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження.

Обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор надсилає до суду з метою призначення судом судового розгляду. В такому разі завданням цієї стадії є встановлення підстав для призначення судового розгляду та здійснення організаційно-підготовчих дій для його призначення.

Повноваження суду полягають у перевірці матеріалів на відповідність закону, встановленні підсудності матеріалів суду, на розгляд якого вони надійшли, а також у діях, пов'язаних із підготовкою судового розгляду (ст.ст. 315, 317 КПК); – призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Відтак залежно від процедури розгляду та рішень, що ухвалюються за його результатами, підготовче провадження має такі диференційовані форми: провадження на підставі угод (Гл. 35 Розд. 6 КПК); провадження зі закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК); провадження зі закриття кримінального провадження з процесуальних (нейтральних) підстав (п.п. 4–8 ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК); провадження з перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру стосовно їх дотримання вимог КПК (п. 3 ч. 3 ст. 315 КПК); провадження щодо перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру стосовно їх дотримання правил підсудності (п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК); провадження щодо призначення на основі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру кримінального провадження до судового розгляду (п. 5 ч. 3 ст. 314 КПК).

Ухвалення рішення про зупинення кримінального провадження на стадії підготовчого провадження не передбачено.

Про можливість його прийняття вказується в Листі Вищого спеціалізованого суду України «Про порядок здійснення підготовчого провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу

України» від 3 жовтня 2012 року № 223-140/0/4-12.

Наразі, згідно зі ст. 335 КПК, суд вправі зупинити підготовче провадження, якщо обвинувачений ухилився від явки до суду або захворів на психічну або іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, до його розшуку або видужання.

Якщо обвинувачених декілька, суд зупиняє підготовче провадження лише щодо такого обвинуваченого і продовжує підготовче провадження стосовно інших обвинувачених. Розшук обвинуваченого, який ухилився від явки до суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому та/або прокурору.

Вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду. Згідно зі ст. 315 КПК у разі якщо під час підготовчого судового засідання не буде встановлено підстав для ухвалення рішень, передбачених п. п. 1–4 ч. 3 ст. 314 КПК, суд переходить до вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду, зокрема: – визначає дату та місце проведення судового розгляду.

У разі цього необхідно враховувати складність кримінального провадження, обсяг необхідних підготовчих дій для його проведення, можливості вирішення клопотань, заявлених учасникам судового провадження; з'ясовує, у відкритому або закритому судовому засіданні чи необхідно здійснювати судовий розгляд.

Наразі, відповідно до ст. 27 КПК, кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито.

Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках: а) якщо обвинуваченим є неповнолітній; б) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; в) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя або обставин, які принижують гідність особи; г) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; ґ) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники кримінального провадження.

Порядок розгляду кримінального провадження (здійснення кримінального провадження у відкритому або закритому судовому засіданні) може бути змінено ухвалою суду під час судового провадження за клопотанням однієї зі сторін.

Суд, враховуючи матеріали кримінального провадження, та беручи до уваги клопотання, заявлені учасниками кримінального провадження (наприклад, про визнання цивільним позивачем), особу обвинуваченого, визначає коло учасників судового провадження і за необхідності залучає відповідного перекладача (сурдоперекладача); – розглядає клопотання учасників судового провадження про: а) здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту. Це можуть бути свідки обвинувачення та захисту.

Також відповідно до ч. 7 ст. 101 КПК для допиту під час судового розгляду може бути викликаний експерт за клопотанням однієї зі сторін або ж судом за власною ініціативою (ч. 1 ст. 356 КПК) для роз'яснення або доповнення ним свого висновку.

Крім того, для допиту малолітнього або неповнолітнього (на розсуд суду) свідка або потерпілого відповідно до ч. 1 ст. 354 КПК викликаються законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар.

Для допиту неповнолітнього обвинуваченого, який не досяг шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим, згідно з ч. 1 ст. 491 КПК за рішенням суду або за клопотанням захисника викликаються законний представник, педагог або психолог, а в разі необхідності – лікар; б) витребування певних речей або документів.

Якщо у сторін при отриманні певних речей або матеріалів (доказів) виникають труднощі, суд, призначаючи справу до судового розгляду під час підготовчого судового засідання, у разі задоволення клопотань про дослідження цих речей або матеріалів, повинен сприяти учасникам судового провадження в їх витребуванні шляхом надання відповідних запитів, судових доручень.

Варто мати на увазі, що відхилення судом клопотань учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або учинення інших процесуальних дій на підтвердження або спростування обставин, з'ясування яких могло мати суттєве значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, згідно з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 410 КПК визнається неповнотою судового розгляду та є підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції; – учиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду.

До їх переліку треба віднести: а) забезпечення участі захисника для здійснення захисту за призначенням у випадках та в порядку, передбаченому ст. 49 КПК. Про залучення захисника для здійснення захисту за призначенням суд постановляє ухвалу; б) визнання особи законним представником обвинуваченого, потерпілого, цивільного

позивача або представником потерпілого, цивільного позивача і відповідача, якщо рішення про це не було прийнято під час досудового розслідування; в) визнання потерпілого цивільним позивачем, якщо позов останнім не був заявлений під час досудового розслідування.

Також суд за клопотанням цивільного позивача для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили може відповідно до ч. 2 ст. 170 КПК вирішити питання про накладення арешту на майно, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Про задоволення клопотання суд у порядку, визначеному ст. ст. 172, 173 КПК, постановляє ухвалу. В такому ж порядку розглядається клопотання прокурора про накладення арешту на майно з метою забезпечення можливої конфіскації майна; г) у разі подання клопотання обвинуваченим у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних, суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних; г) формування списку осіб, які підлягають виклику в судові засідання.

Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. У разі надходження від учасників судового провадження клопотань про обрання, зміну або скасування заходів забезпечення кримінального провадження, перелік яких визначено ч. 2 ст. 131 КПК, суд розглядає їх відповідно до правил, передбачених ст.ст. 131–213 КПК, з урахуванням положень п. п. 3, 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. У разі розгляду таких клопотань суд додержується правил, передбачених Розділом II КПК (Заходи забезпечення кримінального провадження). За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим.

Закінчення підготовчого провадження і призначення судового розгляду. Згідно зі ст. 316 КПК після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду.

Судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення.

В ухвалі про призначення судового розгляду зазначаються:

– у вступній частині – дата і місце її постановлення, найменування

суду, прізвища та ініціали судді (суддів), секретаря судового засідання та інших учасників судового провадження, найменування (номер) кримінального провадження, від кого і коли надійшов обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, запобіжний захід, застосований до обвинуваченого (вид, та дата його обрання), інші заходи забезпечення кримінального провадження, дата ухвалення рішення про призначення підготовчого судового засідання;

– у мотивувальній частині – короткий зміст результатів проведення підготовчого судового засідання, зокрема щодо відсутності перешкод призначення судового розгляду (підстави для ухвалення рішення, передбаченого п. п. 1–4 ч. 3 ст. 314 КПК відсутні), узагальнений виклад позицій учасників судового провадження щодо можливості його призначення, заявлених під час підготовчого судового засідання клопотань та результатів їх розгляду, визначення порядку судового розгляду (відкрита або закрита форма засідання), мотиви, на яких ґрунтувався суд під час постановлення ухвали, і положення закону, якими він керувався;

– у резолютивній частині – рішення про призначення судового розгляду, дата, час та місце його проведення, склад суду (проведення судового розгляду кримінального провадження суддею одноособово, колегіально або судом присяжних), який здійснюватиме судовий розгляд, у відкритому або закритому судовому засідання він здійснюватиметься; про виклик у судові засідання осіб, які братимуть участь у судовому розгляді. Копія такої ухвали надсилається учасникам судового провадження не пізніше ніж за п'ять днів до початку судового розгляду.

Після призначення судового розгляду головуючий надає розпорядження секретарю судового засідання про виклик (повідомлення) учасників судового провадження та інших осіб, перелічених в ухвалі.

Письмовий виклик має бути вручено не пізніш як за п'ять днів до дати судового засідання. У цей же строк здійснюється виклик учасників судового провадження та інших осіб, які мають бути присутніми під час судового розгляду, через вручення їм повістки про виклик (повідомлення), надіслання її поштою, електронною поштою або факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою у порядку, визначеному ст.ст. 135–139 КПК.

Судовий розгляд призначається в термін, що не перевищує десяти

днів з дня постановлення ухвали про його призначення. Якщо десятий день припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, засідання призначається на перший робочий день після десятого.

Відповідно до ст. 317 КПК, документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою).

Варто зауважити, що письмові документи, заразом перелік, який наведено у ст. 99 КПК, а також інші матеріали, надані суду учасниками підготовчого судового засідання під час його проведення, а також отримані (витребувані судом) за результатами виконання необхідних дій під час підготовки кримінального провадження до судового розгляду, що мають значення для його розгляду, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

У разі подання письмового клопотання учасниками судового провадження щодо ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою) після призначення його до судового розгляду, головуючий повинен забезпечити можливість ознайомитися з ними.

Після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якщо вони заявлять про це клопотання.

Під час ознайомлення учасники судового провадження мають право робити з матеріалів необхідні виписки та копії.

Матеріали про застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, для ознайомлення не надаються.

2.1.12. Судовий розгляд

Судовий розгляд – стадія кримінального провадження, на якій суд за результатами повного, неупередженого та безпосереднього дослідження доказів вирішує питання про невинуватість / винуватість обвинуваченого та його виправдання / покарання або про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Судовий розгляд є складовою судового провадження у першій інстанції (глава 28 КПК).

Суть стадії судового розгляду полягає в безпосередньому дослідженні судом доказів із погляду їх належності, допустимості, достовірності та достатності, а її значення – в здійсненні правосуддя шляхом ухвалення справедливого судового рішення.

Судовий розгляд вважають центральною стадією кримінального провадження, оскільки він є єдиним способом здійснення правосуддя у кримінальному процесі. На цій стадії з дотриманням засади змагальності реалізується гарантоване міжнародними стандартами та національним законодавством право людини на справедливий суд. Лише на стадії судового розгляду за результатами оцінки зібраних у кримінальному провадженні доказів особа може бути визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення і піддана кримінальному покаранню. Кінцеве рішення суду за результатами судового розгляду ухвалюється ім'ям України та є обов'язковим для виконання.

Судовий розгляд здійснюється у порядку, встановленому КПК, з дотриманням таких основних правил, а саме:

– строки проведення та завершення судового розгляду мають бути розумними.

– судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні, яке зазвичай відбувається в спеціально обладнаному приміщенні суду (залі судових засідань). За необхідності допускається вчинення окремих процесуальних дій поза межами приміщення суду.

– до проведення судового розгляду обов'язково залучаються сторони кримінального провадження, окрім передбачених КПК випадків, а також викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження. У разі неприбуття в судові засідання обвинуваченого, прокурора, захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, свідка, спеціаліста, перекладача, представника уповноваженого органу з питань пробації або експерта суд вирішує питання про можливість проведення судового розгляду без

указаних осіб чи необхідність відкладення судового розгляду, керуючись положеннями ст. ст. 323-327 КПК.

Під час судового розгляду в залі судового засідання мають право перебувати інші особи. Зокрема, пріоритетним це право є стосовно близьких родичів і членів сім'ї обвинуваченого і потерпілого та представників медіа. Через недостатню кількість місць у залі судового засідання допускається обмеження головуючим кількості присутніх у залі судового засідання. Присутні в залі судового засідання повинні дотримуватися обов'язків, установлених ст. 329 КПК, і не порушувати порядок судового засідання. У разі порушення порядку у залі судового засідання до порушників застосовуються заходи, визначені в ст. 330 КПК.

Судовий розгляд має проводитись незмінним складом суду. З метою забезпечення вказаної вимоги законодавець передбачає процедуру призначення запасного судді в кримінальному провадженні, проведення якого потребує значного часу. Запасний суддя повинен перебувати в залі судового засідання впродовж усього судового розгляду.

У разі виникнення обставин, що позбавляють суддю можливості приймати участь у судовому засіданні, він замінюється іншим суддею, який визначається Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою згідно з принципом випадковості та в хронологічному порядку, враховуючи спеціалізацію та рівномірність навантаження для кожного судді, перебування суддів у відпустці, відсутність у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відрядженням, а також інші передбачені законом випадки, через які суддя не може здійснювати правосуддя або брати участь у розгляді судових справ. Після визначення судді для конкретного судового провадження забороняється вносити зміни до реєстраційних даних щодо цього провадження, а також видаляти ці дані з Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, окрім установлених законом випадків.

На головуючого у судовому засіданні покладаються функції із забезпечення належного порядку, дотримання черговості та порядку проведення процесуальних дій, реалізації учасниками кримінального провадження своїх прав та обов'язків і з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

Судовий розгляд має відбуватися безперервно. Не є порушенням вказаного принципу судового розгляду оголошення перерви для відпочинку, а також відкладення судового засідання через неприбуття сторони або інших учасників кримінального провадження; складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від

підтримання державного обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення; підготовку захисту обвинуваченого від зміненого чи додаткового обвинувачення; підготовку потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення; дослідження речових доказів за місцем їх перебування, огляду на місці; проведення експертизи за ухвалою суду; застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження.

Під час судового розгляду, керуючись положеннями ст. ст. 331–334, 336 КПК, суд має право своєю ухвалою: за клопотанням сторони обвинувачення або захисту змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого; за наявності підстав проведення експертизи за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам; застосувати заходи забезпечення кримінального провадження; за клопотанням сторони кримінального провадження доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії; об'єднувати та виділяти матеріали кримінального провадження; за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, окрім випадку, коли поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, який заперечує проти цього. Також суд зобов'язаний незалежно від наявності клопотань розглянути питання про доцільність продовжити тримання обвинуваченого під вартою до закінчення двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Судовий розгляд проводиться у визначених межах, а саме стосовно особи, якій висунуто обвинувачення, а також в обсязі висунутого в обвинувальному акті обвинувачення. Згідно з ч. 3 ст. 337 КПК існує право вийти за межі висунутого в обвинувальному акті обвинувачення лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. Прокурор за підстав і у порядку, визначених у ст. ст. 338–341 КПК, вправі під час судового розгляду змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення, відмовитися від підтримання державного обвинувачення та розпочати

провадження щодо юридичної особи.

Зупинення судового провадження відбувається у разі ухилення обвинуваченого від суду або захворювання обвинуваченого на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні. Якщо обвинувачений ухиляється від суду, суд своєю ухвалою оголошує його в розшук. Організація виконання ухвали про розшук обвинуваченого покладається на слідчого та/або прокурора. Судове провадження стосовно інших обвинувачених, у разі його здійснення щодо декількох осіб, продовжується.

Судовий розгляд відбувається з дотриманням процедури, визначеної § 3 глави 28 КПК, та складається з таких етапів:

1) відкриття судового засідання та проведення підготовчих дій. Судове засідання відкриває головуючий. Він оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження, склад суду, відомості про запасного суддю, прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання; вирішує питання про відвід, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу та з'ясовує, чи вони прагнуть ним скористатися; з'ясовує в учасників судового провадження, чи зрозуміли вони свої права й обов'язки, зазначені в розданих пам'ятках, та за потреби роз'яснює їх; перед початком судового розгляду розпоряджається видалити свідків із зали судового засідання.

Секретар судового засідання повідомляє про прибуття / неприбуття запрошених до судового розгляду учасників судового провадження, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, перевіряє факт виклику / повідомлення учасників судового провадження, доповідає у разі поінформованості про причини неприбуття учасників судового провадження і повідомляє про повне фіксування судового розгляду за допомогою технічних засобів. Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятки про їх права й обов'язки та вживає заходів, спрямованих на недопущення спілкування між допитаними та недопитаними свідками;

2) головуючий після завершення підготовчих дій оголошує про початок судового розгляду. Початок судового розгляду охоплює оголошення прокурором стислого викладу обвинувального акта, а за наявності поданого цивільного позову – ще й короткого викладу позовної заяви. З метою дотримання розумності строків кримінального провадження допускається обмеження судом тривалості оголошення

стислого викладу обвинувального акта та/чи позовної заяви. Після здійснення вказаних дій головуєчий роз'яснює обвинуваченому / обвинуваченим суть обвинувачення, з'ясовує в нього / них його зрозумілість, запитує про визнання своєї вини та бажання давати показання, а у випадку пред'явлення цивільного позову – з'ясовує в обвинуваченого/обвинувачених і цивільного відповідача/цивільних відповідачів, чи визнають вони позов. Згодом головуєчий надає спочатку стороні обвинувачення, а потім стороні захисту право проголосити вступні промови для зазначення: 1) доказів, якими сторона підтверджуватиме зазначені нею обставини; 2) порядку дослідження доказів; 3) позиції сторони. При цьому сторона обвинувачення та/чи сторона захисту вправі відмовитися від проголошення вступної промови. Інші учасники судового провадження також мають право висловити свою думку з приводу необхідності та порядку дослідження доказів після вступної промови сторони захисту.

Обсяг доказів та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду й у разі потреби можуть бути змінені. За відсутності заперечень з боку учасників судового провадження суд вправі прийняти рішення про недоцільність досліджувати докази щодо обставин, які ніким не оспорується. Винятком є здійснення спеціального судового провадження, в цьому разі досліджуються всі надані докази;

3) *дослідження доказів* з метою з'ясування та перевірки доказами обставин, установлених під час кримінального провадження, відбувається під час допиту обвинуваченого, потерпілого та свідків, пред'явлення для впізнання, допиту експерта в суді, дослідження речових доказів, документів, звуку і відеозаписів, отримання консультацій і роз'яснень спеціаліста й огляду на місці. При цьому обов'язковим способом дослідження доказів під час судового провадження є допит обвинуваченого, окрім випадків його відмови від давання показань, неприбуття у судові засідання та здійснення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. У випадку встановлення в судовому засіданні неосудності обвинуваченого суд постановляє ухвалу про зміну порядку розгляду і продовжує судовий розгляд згідно з правилами здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Після з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами головуєчий у судовому засіданні з'ясовує наявність в учасників судового провадження бажання доповнити судовий розгляд. У разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх, а у разі відсутності клопотань або після їх вирішення,

якщо вони були подані, – постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами;

4) *судові дебати* розпочинаються після закінчення з'ясування та перевірки обставин, установлених у кримінальному провадженні, та полягають у почерговому виступі з промовами прокурора, потерпілого, його представника, законного представника, цивільного позивача, його представника, законного представника, цивільного відповідача, його представника, обвинуваченого, його законного представника, захисника і представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Виступи учасників судових дебатів мають ґрунтуватися на досліджених у судовому засіданні доказах, не виходити за межі кримінального провадження та не містити образливих чи непристойних висловлювань. Судові дебати не обмежуються часом. Учасники судових дебатів мають право після закінчення своїх промов обмінятися репліками. При цьому право останньої репліки належить обвинуваченому чи його захиснику. У разі виникнення під час судових дебатів необхідності подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин;

5) *останнє слово обвинуваченого* надається йому судом після закінчення судових дебатів. Останнє слово обвинуваченого не обмежується часом і не передбачає можливості ставити йому запитання. У разі повідомлення обвинуваченим у його останньому слові нових обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд за власною ініціативою чи за клопотанням учасників судового провадження відновлює з'ясування та перевірку доказами обставин, установлених під час кримінального провадження. Після закінчення з'ясування вказаних обставин і перевірки їх доказами суд знову відкриває судові дебати та надає обвинуваченому останнє слово;

б) *вихід суду для ухвалення вироку* відбувається відразу після останнього слова обвинуваченого. Склад суду, який здійснює судовий розгляд, ухвалює вирок у нарадчій кімнаті шляхом таємного обговорення та ухвалення справедливого судового рішення з дотриманням правил, визначених ст. ст. 366–368 КПК України. Проголошується судові рішення прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати.

Судові рішення. Види вироків

Судові рішення – це процесуальні рішення слідчого судді або суду, що ухвалюються у формі ухвали, постанови або вироку, в яких вирішуються питання обвинувачення по суті або інші питання, що

виникають під час здійснення кримінального провадження.

Прийнято виокремлювати судові рішення за такими критеріями:

– залежно від суті питань, що в них вирішуються, та суб'єкта їх ухвалення розрізняють вирок, ухвали та постанови;

– за формою викладу судові рішення бувають викладеними письмово в паперовій та електронній формах.

Судові рішення повинні відповідати таким вимогам:

– законності (рішення ухвалюються компетентним судом відповідно до норм матеріального права з дотримання вимог кримінального процесуального законодавства);

– обґрунтованості (рішення ухвалюється судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, підтверджених доказами, які досліджені під час судового розгляду й оцінені судом);

– вмотивованості (в рішенні наводяться належні та достатні мотиви і підстави його ухвалення).

Порядок ухвалення судових рішень визначений у ст. 371 КПК. Зокрема:

1) вирок ухвалюється іменем України судом у нарадчій кімнаті безпосередньо після закінчення судового розгляду в тому складі, який здійснював такий розгляд;

2) ухвала виноситься в нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд, а у разі її постановлення без виходу до нарадчої кімнати – заноситься секретарем судового засідання в журнал судового засідання. Будь-які виправлення в судовому рішенні повинні бути засвідчені підписами суддів того складу суду, який його ухвалював.

Вирок – це різновид судового рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті (ч. 1 ст. 369 КПК). Відповідно до ст. 373 КПК України вирізняють два види вироків:

1) виправдувальний вирок, що ухвалюється у разі встановлення підстав для закриття кримінального провадження, а також у разі недоведення вчинення кримінального правопорушення, в якому обвинувачується особа, вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим або наявності в діяннях обвинуваченого складу кримінального правопорушення;

2) обвинувальний вирок ухвалюється у разі визнання обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення.

Структура та зміст вироку визначаються в ст. 374 КПК, відповідно до якої він складається з трьох частин:

1) вступної, в якій зазначаються відомості про дату і місце ухвалення; назву, склад суду і секретаря судового засідання;

найменування (номер) кримінального провадження; обвинуваченого; закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа; сторони кримінального провадження й учасників судового провадження;

2) мотивувальної, в якій у разі визнання особи виправданою зазначаються формулювання пред'явленого та недоведеного обвинувачення, підстави для виправдання обвинуваченого, мотиви ухвалення інших рішень і положення закону, якими керувався суд; винною – формулювання пред'явленого й визнаного судом доведеним обвинувачення, положень закону, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення; докази, які підтверджують встановлені обставини; мотиви зміни обвинувачення; обставини, які пом'якшують та/або обтяжують покарання; мотиви обраної міри покарання, підстави для задоволення (відмови в ньому, залишення без розгляду) цивільного позову, мотиви та положення закону, якими керувався суд під час ухвалення інших рішень під час ухвалення вироку;

3) резолютивної, в якій зазначаються відомості про обвинуваченого та ухвалене судом рішення про визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та його виправдання чи винуватим у пред'явленому обвинуваченні та відповідні положення закону України про кримінальну відповідальність; також залежно від виду вироку у резолютивній частині зазначаються рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження, речових доказів і документів, процесуальних витрат, цивільного позову, покарання та початку строку його відбування, строку та порядку набрання вироком законної сили та його оскарження, порядку отримання копій вироку тощо.

2.1.13. Провадження з перегляду судових рішень

Провадження в суді апеляційної інстанції – це стадія кримінального провадження, що полягає в перегляді судом апеляційної інстанції рішень суду першої інстанції, які не набрали законної сили.

Провадження в суді апеляційної інстанції є складовою судового провадження з перегляду судових рішень (глава 31 КПК України). Надходження апеляційної скарги є обов'язковою умовою для провадження у суді апеляційної інстанції, адже без неї таке провадження не може розпочатись і в подальшому здійснюватися.

В апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, ухвалені судами першої інстанції, які не набрали законної сили, а саме:

- 1) вирок (як обвинувальний, так і виправдувальний), окрім випадків, установлених ст. 394 КПК України;
- 2) ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру;
- 3) інші ухвали у випадках, установлених КПК України.

Право на апеляційне оскарження мають:

- 1) обвинувачений, стосовно якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник чи захисник (у частині, що стосується інтересів обвинуваченого);

2) обвинувачений, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок, його законний представник чи захисник (у частині мотивів і підстав виправдання);

3) підозрюваний, обвинувачений, їх законний представник чи захисник;

4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусового заходу виховного характеру (в частині, що стосується інтересів неповнолітнього);

5) законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

6) прокурор;

7) потерпілий або його законний представник чи представник (у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції);

8) цивільний позивач, його представник або законний представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову);

9) цивільний відповідач або його представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову);

10) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (у частині, що стосується інтересів юридичної особи);

11) фізична або юридична особа (в частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про долю речових доказів, документів, які були надані суду);

12) третя особа (в частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію);

13) викривач (у частині, що стосується його інтересів під час вирішення питання виплати йому винагороди як викривачу);

14) інші особи у випадках, передбачених КПК України.

Порядок апеляційного оскарження:

1) апеляційна скарга на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції, подається до суду, який ухвалив указані рішення;

2) апеляційна скарга на ухвали слідчого судді подається до суду апеляційної інстанції;

3) апеляційна скарга на ухвалу суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або про продовження строку тримання під вартою, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по

суті, подається до суду апеляційної інстанції.

Строки подання апеляційної скарги:

1) на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру – протягом тридцяти днів з дня їх проголошення;

2) на ухвалу суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або про продовження строку тримання під вартою, постановлену під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, – протягом п'яти днів з дня її оголошення;

3) на інші ухвали суду першої інстанції – протягом семи днів з дня її оголошення;

4) на ухвалу слідчого судді – протягом п'яти днів з дня її оголошення.

Подання апеляційної скарги на судові рішення зупиняє набрання ним законної сили та виконання, окрім визначених КПК України випадків. На апеляційну скаргу протягом установленого судом апеляційної інстанції строку особи, зазначені в ст. 393 КПК України, мають право подавати заперечення в письмовій формі.

Межі перегляду судом апеляційної інстанції. Перегляд судового рішення суду першої інстанції судом апеляційної інстанції здійснюється в межах апеляційної скарги, проте в межах обвинувачення, висунутого в суді першої інстанції. Допускається вихід суду апеляційної інстанції за межі апеляційних вимог у випадках, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. При цьому суд апеляційної інстанції зобов'язаний ухвалити рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, за наявності для цього підстав.

Апеляційний розгляд здійснюється за тими ж правилами, що й судовий розгляд у суді першої інстанції. Після відкриття судового засідання та проведення підготовчих дій суддя доповідач у необхідному обсязі доповідає зміст оскарженого судового рішення, доводи учасників судового провадження, викладені в апеляційних скаргах та запереченнях, і з'ясовує, чи підтримують свої апеляційні скарги особи, які їх подали. Для висловлення доводів, а також у судових дебатах першій надається слово особі, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першим висловлює доводи обвинувачений. Після цього слово надається іншим учасникам

судового провадження.

Наслідки апеляційного розгляду. За результатами апеляційного розгляду скарги на вирок чи ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції мають право залишити вирок або ухвалу без змін чи змінити їх; скасувати вирок або ухвалу повністю чи частково та ухвалити новий (нову) вирок (ухвалу); скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження або призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді чи ухвали суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а також про продовження строку тримання під вартою, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, суд апеляційної інстанції має право залишити ухвалу без змін або скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

Провадження в суді касаційної інстанції – це стадія кримінального провадження, яка полягає в перегляді судом касаційної інстанції рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанції. Провадження в суді касаційної інстанції є складовою судового провадження з перегляду судових рішень (глава 32 КПК України). Надходження касаційної скарги є обов'язковою умовою для провадження у суді касаційної інстанції, адже без неї таке провадження не може розпочатись і в подальшому здійснюватися.

Судом касаційної інстанції є Верховний Суд.

Кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється:

- 1) судовою палатою Касаційного кримінального суду;
- 2) об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду;
- 3) Великою Палатою Верховного Суду.

Підстави та порядок передання кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати та Великої Палати Верховного Суду визначено у ст. 434-1, 434-2 КПК України.

Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку:

1) вирoki та ухвали про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку;

2) судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції;

3) ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку й ухвали суду апеляційної інстанції, якщо вони перешкоджають

подальшому кримінальному провадженню, окрім випадків, передбачених КПК України.

Водночас не підлягають касаційному оскарженню ані ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, ані ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу.

Право на касаційне оскарження мають:

1) засуджений, його законний представник чи захисник (у частині, що стосується інтересів засудженого);

2) виправданий, його законний представник чи захисник (у частині мотивів і підстав виправдання);

3) підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;

4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного характеру (у частині, що стосується інтересів неповнолітнього);

5) законний представник чи захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

6) прокурор;

7) потерпілий або його законний представник чи представник (у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції);

8) цивільний позивач, його представник або законний представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову);

9) цивільний відповідач або його представник (у частині, що стосується вирішення цивільного позову);

10) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (в частині, що стосується інтересів юридичної особи).

Порядок і строки касаційного оскарження. Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції.

Строки подання касаційної скарги на судові рішення:

1) протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції;

2) у разі подання касаційної скарги засудженим, який тримається під вартою, – протягом трьох місяців з дня вручення йому копії судового рішення суду апеляційної інстанції.

На касаційну скаргу протягом встановленого судом касаційної інстанції строку можуть подаватися заперечення в письмовій формі.

Межі перегляду судом касаційної інстанції. Суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права і правової оцінки обставин. Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій здійснюється судом касаційної інстанції в межах касаційної скарги, вихід за які допускається лише в тому разі, якщо вони не погіршують становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Касаційний розгляд водночас здійснюється за правилами розгляду в суді апеляційної інстанції та з урахуванням особливостей, передбачених главою 32 КПК України. Зокрема, після відкриття судового засідання та проведення підготовчих дій, вирішення клопотань учасників судового провадження, оголошення змісту судових рішень, що оскаржуються, касаційної скарги та заперечень на неї, сторонам кримінального провадження й іншим учасникам судового провадження надається можливість висловити свої доводи.

Закінчивши касаційний розгляд, колегія суддів виходить до нарадчої кімнати для ухвалення одного з таких рішень:

- 1) залишення судового рішення без зміни, а касаційної скарги – без задоволення;
- 2) скасування судового рішення і призначення нового розгляду у суді першої чи апеляційної інстанції;
- 3) скасування судового рішення і закриття кримінального провадження;
- 4) змінення судового рішення.

Провадження за нововиявленими або виключними обставинами – це стадія кримінального провадження, що полягає в перегляді рішень, ухвалених судами першої, апеляційної і касаційної інстанцій, що набрали законної сили, за наявності обставин, передбачених частинами 2, 3 ст. 459 КПК України.

Провадження за нововиявленими або виключними обставинами є складовою судового провадження з перегляду судових рішень (глава 34 КПК України).

Нововиявленими обставинами є:

- 1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;
- 2) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення

вироку чи постановлення ухвали, які треба переглянути;

3) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду під час ухвалення судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, які треба переглянути.

Виключними обставинами є:

1) установлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом під час вирішення справи;

2) установлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом;

3) установлення вини судді у вчиненні кримінального правопорушення або зловживання слідчого або прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судові рішення.

Заява про перегляд судового рішення за ново виявленими або виключними обставинами у встановлені ст. 461 КПК України строки подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку через незнання про існування таких обставин.

Винятком є випадки звернення із заявою про перегляд судового рішення за виключними обставинами у разі вчинення злочину суддею, через що було ухвалено незаконне чи необґрунтоване рішення, а також у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикцію якої визнано Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом. У такому разі заяви подаються, відповідно, до суду тієї інстанції, суддею якого він був, і до Верховного Суду для її розгляду у складі Великої Палати.

Перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами здійснюється в порядку, передбаченому ст. 466 КПК України. Його тривалість становить два місяці з дня надходження заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. При цьому суд має право зупинити виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими або виключними обставинами, до закінчення перегляду; не досліджувати докази з приводу обставин, установлених у судовому рішенні, яке переглядається, у разі їх неоспорювання.

Переглянувши судові рішення за нововиявленими або виключними обставинами, суд має право ухвалити одне з таких рішень:

1) скасувати вирок (ухвалу) й ухвалити новий вирок (постановити

ухвалу);

2) залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами без задоволення.

Верховний Суд за результатами такого перегляду може також скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції.

2.1.14. Особливі порядки кримінального провадження

Кримінальне провадження на підставі угод

Стаття 468 КПК закріплює два види угод, які можуть укладатися учасниками процесу у кримінальному судочинстві. Метою угоди є суб'єктивно бажаний результат, який повинен настати після її укладення та затвердження. Найважливішою ознакою угоди є її правомірний характер.

Угода про примирення – це угода між потерпілим та стороною захисту, в якій названі сторони узгоджують умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого за умови вчинення ним дій, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Угода про визнання винуватості – це угода між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим), в якій названі сторони узгоджують умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого залежно від його дій після початку кримінального провадження або після вручення письмового повідомлення про підозру щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення. Угода має на меті, з одного боку, пом'якшення покарання обвинуваченого, а з другого – зменшення навантаження на систему здійснення правосуддя у кримінальних справах, процесуальне спрощення розгляду справ.

Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (окрім слідчого, прокурора або судді).

Угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного

представника. Угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається.

Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо:

1) кримінальних проступків, нетяжких, тяжких злочинів;
2) особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами;

3) особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами.

Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, окрім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

Укладання угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. У разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і

твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості.

Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. У разі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних чи обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

У разі, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими. У разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

Прокурор при вирішенні питання про укладення угоди про визнання винуватості зобов'язаний враховувати такі обставини:

- 1) ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;
- 2) характер і тяжкість обвинувачення (підозри);
- 3) наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень;
- 4) наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.

Зміст угод про примирення та про визнання винуватості.

В угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь

потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 КПК, наслідки невиконання угоди. В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін.

В угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, умови застосування спеціальної конфіскації, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 КПК, наслідки невиконання угоди. В угоді зазначається дата її укладення та вона скріплюється підписами сторін.

Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є:

1) для підозрюваного чи обвинуваченого – обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 і 424 КПК та відмова від здійснення прав, передбачених пунктом 1 частини четвертої статті 474 КПК;

2) для потерпілого – обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 і 424 КПК та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди.

Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного чи обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 та 424 КПК, а для підозрюваного чи обвинуваченого – також його відмова від здійснення прав, передбачених абзацами першим та четвертим пункту 1 частини четвертої статті 474 КПК.

Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно

надсилається до суду. Прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі спливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди.

Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду.

Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди.

Перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє:

1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права:

– мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;

– мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

– допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь;

2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені статтею 473 КПК;

3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим;

4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Перед прийняттям рішення про затвердження угоди про примирення суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє:

1) що він має право на справедливий судовий розгляд, під час якого сторона обвинувачення зобов'язана довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують,

а він має такі права:

мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;

мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь;

2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені статтею 473 КПК;

3) характер кожного обвинувачення;

4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Окрім того, перед прийняттям рішення про затвердження угоди про примирення суд під час судового засідання повинен з'ясувати у потерпілого, чи цілком він розуміє наслідки затвердження угоди, передбачені статтею 473 КПК.

Суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди у разі необхідності суд має право витребувати документи, у тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судові засідання осіб та опитувати їх. Суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК та/або закону.

Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо:

1) умови угоди суперечать вимогам КПК та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

б) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку. Повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається.

Вирок на підставі угоди

Якщо суд переконується, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Вирок на підставі угоди повинен відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків з урахуванням особливостей, передбачених КПК.

Мотивувальна частина вироку на підставі угоди має містити: формулювання обвинувачення та статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа; відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначена міра покарання; мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання про відповідність угоди вимогам КПК та закону і ухваленні вироку, та положення закону, якими він керувався.

У резолютивній частині вироку на підставі угоди повинно міститися рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів, рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання за кожним з обвинувачень та остаточна міра покарання, а також інші відомості, передбачені статтею 374 КПК.

Вирок на підставі угоди може бути оскаржений у порядку, передбаченому цим Кодексом, з підстав, передбачених статтею 394 КПК.

У разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий чи прокурор відповідно мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Клопотання про скасування вироку, яким затверджено угоду, розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

Суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо

особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування.

Ухвала про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову у скасуванні вироку може бути оскаржена в апеляційному порядку. Умисне невиконання угоди є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення

Положення про можливість вільно користуватися процесуальними правами у межах та спосіб, передбачено КПК, що є складовою засади диспозитивності, найбільш повно розкривається в кримінальному провадженні, що відбувається у формі приватного обвинувачення.

Особливості цього порядку полягають у тому, що судочинство розпочинається слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 477 КПК. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (ч. 4 ст. 26 КПК). Окреслена специфіка провадження, встановлена законодавцем, обумовлена характером вчиненого кримінального правопорушення, ступенем його тяжкості, фактом заподіяння шкоди конкретній юридичній чи фізичній особі, особливостями взаємовідносин між потерпілим і особою, яка вчинила правопорушення, що дозволяє говорити про високу імовірність їх примирення, пошуком балансу між інтересами особи, яка постраждала від кримінального правопорушення, та держави.

Для початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення повинні бути наявні сукупно підстави, привід та встановлені законом умови.

Підставою, як і для інших видів кримінальних проваджень, є наявність в заяві інформації про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Також КПК передбачає різні умови, за яких провадження набуває статусу приватного, та приводи до його початку. Це дозволяє говорити про існування певної диференціації в межах особливого порядку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Наразі

кримінальне провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК.

В інших випадках діє загальний порядок початку досудового розслідування, передбачений ст. 214 КПК.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення після подання заяви належним суб'єктом здійснюється за загальними правилами, передбаченими КПК. Особливі порядки кримінального провадження підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, складається обвинувальний акт, який відповідно до ст. 291 КПК спрямовується до суду, де відбувається підготовче засідання. Під час судового розгляду обов'язково повинен бути присутній прокурор, який підтримує державне обвинувачення, у присутності учасників судового провадження здійснюється дослідження доказів, внаслідок чого вирішується питання про винуватість чи невинуватість обвинуваченого і ухвалюється судове рішення.

Окрім специфіки початку даного виду провадження та його закриття, слід також звернути увагу на окремі процесуальні особливості, що йому притаманні. Зокрема:

– якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви, права та обов'язки потерпілого поширюються на близьких родичів чи членів його сім'ї. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб (ч. 6 ст. 55 КПК);

– заява про кримінальне правопорушення від юридичної особи подається її представником, яким може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 58 КПК);

– у випадку коли заява потерпілого буде свідчити про вчинення кримінального правопорушення, кримінально-правова кваліфікація якого не дає підстав розглядати його у формі приватного обвинувачення, провадження відбувається в загальному порядку, передбаченому КПК;

– потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення (ст. 478 КПК);

– у разі наявності зустрічної заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення у конкретному провадженні, що відбувається у формі приватного обвинувачення, вони можуть бути об'єднані в одному провадженні відповідно до статей 217, 334 КПК;

– обов'язок доказування обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК) у формі приватного обвинувачення, покладається на слідчого, прокурора. Лише у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення цей тягар переходить до потерпілого і тільки при наявності процесуально вираженої його згоди на це (ст. 92 КПК). Встановлені правила доказування, як і порядок досудового розслідування та судового провадження в цілому, спрямовані в першу чергу на забезпечення інтересів потерпілого, дозволяють досягти рівності його процесуальних можливостей із стороною захисту;

– відмова потерпілого у випадках, передбачених КПК, його представника від обвинувачення є безумовною (не залежить від розсуду уповноваженої особи) підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (ч. 4 ст. 26 КПК, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК) незалежно від того, під час досудового розслідування чи судового провадження вони виникли (абз. 2 ч. 6 ст. 284 КПК);

– потерпілий або його законний представник чи представник можуть подати апеляційну чи касаційну скаргу в провадженні, що відбувається у формі приватного обвинувачення, у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції (п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК, п. 7 ч. 1 ст. 425 КПК);

– відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї (ст. 479 КПК).

Правила про дію КПК за колом осіб, що знаходяться в логічному зв'язку із загально-правовим принципом рівності перед законом та судом, передбачають однакову дію кримінального процесуального закону щодо будь-якої особи, незалежно від ознак її раси, кольору шкіри, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також мовних чи інших ознак (ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 10 КПК).

Разом з тим існує певна категорія громадян (народні депутати, судді, адвокати та ін.), діяльність яких спрямована на забезпечення належного функціонування основних державних інститутів, підтримання сталості суспільних відносин у цілому. З метою створення дієвого механізму безперешкодного та ефективного здійснення ними своїх

функцій на законодавчому рівні передбачені додаткові гарантії їх діяльності. Відповідний правовий режим не є особистим привілеєм, має публічно-правовий характер, що покликаний встановити перепони незаконному втручання у виконання професійних обов'язків вказаних суб'єктів.

Кримінальне провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність

Визначені особливості закінчення досудового розслідування (ст. 479¹КК).

У разі якщо підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження коли втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, прокурор, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для встановлення факту вчинення підозрюваним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Надання доступу до матеріалів здійснюється у порядку, передбаченому ст. 290 КК .

У найкоротший строк після ознайомлення з матеріалами досудового розслідування прокурор звертається до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного через втрату чинності закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння.

У клопотанні прокурора про закриття кримінального провадження зазначаються:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) анкетні дані підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора;
- 4) фактичні обставини діяння та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що була чинною на час його вчинення;
- 5) докази, що підтверджують факт вчинення особою діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність;
- 6) обставини, які свідчать, що кримінальне провадження підлягає

закриттю у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння;

7) розмір шкоди, завданої діянням підозрюваного, та відомості про її відшкодування;

8) дата та місце складення клопотання.

Одночасно з переданням клопотання про закриття кримінального провадження до суду прокурор зобов'язаний надати копію клопотання підозрюваному, його захиснику.

Суд здійснює судове провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, у загальному порядку, передбаченому з урахуванням особливостей, визначених ст. 479-2 КК.

За відсутності згоди підозрюваного на закриття кримінального провадження та в разі, якщо судом встановлено вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави втрати чинності закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність. Якщо судом не встановлено, що підозрюваним вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п.1 або 2 частини першої статті 284 цього Кодексу.

Якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, суд зупиняє судовий розгляд і запитує згоду обвинуваченого на закриття кримінального провадження. Суд закриває кримінальне провадження на цій підставі, якщо обвинувачений проти цього не заперечує. За відсутності згоди обвинуваченого та в разі, якщо судом встановлено вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального. Якщо судом не встановлено, що обвинуваченим вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд ухвалює виправдувальний вирок.

Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб

Зокрема, сфера кримінальних процесуальних відносин передбачає певну специфіку кримінального провадження щодо:

1) народного депутата України;

2) судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

3) кандидата у Президенти України;

4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

5) Голови, іншого члена Рахункової палати;

6) депутата місцевої ради;

7) адвоката;

8) Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

9) Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України;

10) Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника.

Аналізуючи правові приписи, зазначені в главі 37 КПК, треба враховувати, що:

по-перше, встановлена специфіка кримінального провадження стосується лише випадків, коли особи, зазначені в ст. 480 КПК, мають процесуальне положення підозрюваного чи обвинуваченого:

по-друге, порядок кримінального провадження щодо осіб, зазначених у ст. 480 КПК, відбувається у відповідності із загальними положеннями КПК, під час якого враховуються особливості, зазначені в гл. 37 КПК;

по-третє, особливості провадження, що містяться в гл. 37 КПК, також диференційовані залежно від статусу особи, який вона має, здійснюючи певні державні або суспільні функції;

по-четверте, для правильного розуміння специфіки кримінального провадження щодо окремих категорій осіб, положення глави 37 КПК треба розглядати в нерозривному зв'язку з іншими законами, які комплексно визначають правову основу їх діяльності.

КК визначає особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених суддею Вищого антикорупційного суду (ст.480¹КК)

Відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею Вищого антикорупційного суду, вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора).

Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора) зобов'язаний невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту внесення таких відомостей, повідомити Верховний Суд про початок досудового розслідування.

Письмове повідомлення про підозру здійснюється:

1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові – Генеральним прокурором, його заступником, керівником обласної прокуратури в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора, Голові Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступнику – Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

3) судді, судді Конституційного Суду України, присяжному на час виконання ним обов'язків у суді, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, працівникам Національного антикорупційного бюро України – Генеральним прокурором або його заступником;

3¹) судді Вищого антикорупційного суду – Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора);

4) Генеральному прокурору – заступником Генерального прокурора.

Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, керівник обласної прокуратури може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру особам, визначеним вище, у загальному порядку (ст. 278 КК).

Особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання запобіжного заходу стосовно судді

Затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом здійснюється за згодою Вищої ради правосуддя.

Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального

виroku судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком:

1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням;

2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута.

Кримінальне провадження стосовно суддів Вищого антикорупційного суду

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо судді Вищого антикорупційного суду клопотання учасників кримінального провадження розглядає слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, розгляду клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду.

Необхідно звернути увагу на особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання, обрання запобіжного заходу, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій стосовно народного депутата України

Відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення народним депутатом України, вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора) у порядку, встановленому КК.

Клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, обшук, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також про застосування інших заходів, у тому

числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, мають бути погоджені Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

Розгляд таких клопотань, окрім застосування негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюється слідчим суддею, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – слідчим суддею Вищого антикорупційного суду.

Такі клопотання розглядаються за обов'язкової участі народного депутата України. Слідчий суддя зобов'язаний завчасно повідомити народного депутата України про розгляд зазначеного клопотання, окрім клопотання про застосування негласних слідчих (розшукових) дій або обшуку.

Якщо народний депутат України без поважної причини не прибув на судові засідання або не повідомив про причини своєї відсутності, таке клопотання може розглядатися без участі народного депутата України.

Без дозволу слідчого судді, винесеного на підставі клопотання, погодженого Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора), дозволяється затримання народного депутата України лише у разі, якщо останнього застали під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини.

Орган або посадові особи, які затримали народного депутата України, повідомили йому про підозру або застосували до нього запобіжний захід, або здійснили інші слідчі дії (окрім обшуку та негласних слідчих (розшукових) дій), зобов'язані негайно, але не пізніше 24 години з моменту вчинення таких дій, повідомити про це Голову Верховної Ради України.

У разі вчинення затримання, повідомлення про підозру або застосування запобіжного заходу, або здійснення інші слідчі дії (окрім обшуку та негласних слідчих (розшукових) дій), стосовно Голови Верховної Ради України орган або посадові особи зобов'язані негайно, але не пізніше 24 години з моменту вчинення таких дій, повідомити про це Першого заступника Голови Верховної Ради України.

Ухвали за результатами розгляду таких клопотань можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у випадках, передбачених КК.

Про застосування запобіжного заходу або ухвалення вироку повідомляються:

1) щодо адвокатів – відповідні органи адвокатського самоврядування;

2) щодо інших категорій осіб, передбачених статтею 480 КК, – органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їх посад.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх

Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України, статей 31, 32, 34 Цивільного кодексу України правовий статус дитини має особа до досягнення нею вісімнадцяти років (повноліття). Малолітньою вважається дитина до виповнення їй чотирнадцяти років, неповнолітньою – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п.п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК).

Календарного віку особа досягає у день свого народження у 00 годин 01 хвилину поточної доби (порядок обчислення процесуальних строків у цьому випадку не застосовується).

З урахуванням норм СК та ЦК у КК передбачено певні особливості відповідальності осіб, які не досягли вісімнадцяти років і вчинили кримінальне правопорушення.

Стаття 22 КК містить положення, відповідно до якого кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Неповнолітні, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності лише за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких наведений у ч. 2 ст. 22 КК. До особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, застосовуються примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК.

Зважаючи на вікові та психологічні особливості неповнолітнього, визначальну роль впливу оточуючого середовища на формування характеру дитини, законодавець передбачив певні відмінності судочинства щодо неповнолітніх, яке визначається як особливим підходом до захисту їх прав, так і колом обставин, що необхідно обов'язково встановити в кримінальному провадженні. Зазначена специфіка нормативного регулювання дозволяє індивідуалізувати підхід до питання притягнення неповнолітнього до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, обрання йому запобіжного заходу,

проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій за його участю.

Окреслений правовий режим є загальновизнаним у світі, відображений у багатьох міжнародно-правових актах, зокрема у КЗПЛ (1950 р.), Конвенції про права дитини (1989 р.), Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (1985 р.), Правилах Організації Об'єднаних Націй, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.), Європейській конвенції про здійснення прав дітей (1996 р.), у Керівних принципах Організації Об'єднання Націй з попередження злочинності серед неповнолітніх (1990 р) та ін.

Відповідно до норм закону про кримінальну відповідальність КПК містить різні процедури провадження щодо неповнолітніх залежно від їх віку. Зокрема, якщо особа на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досягла 11 років, кримінальне провадження у разі його початку підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК

У цьому випадку неповнолітній потрапляє на облік у ювенальну поліцію, службу у справах дітей та інші спеціалізовані установи проводять з ним профілактичну та виховну роботу.

У разі коли особа у віці від одинадцяти років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність, то досудове розслідування та судове провадження відбувається у відповідності з положеннями § 2 гл. 38 КПК з урахуванням загальних правил кримінального провадження щодо неповнолітніх, зазначених в § 1 гл. 38 КПК.

Якщо неповнолітній вчинив кримінальне правопорушення, досягнувши віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, кримінальне провадження здійснюється за загальними правилами КПК з урахуванням норм § 1 гл. 38 КПК. Законодавець не встановлює окремих вимог стосовно застосування положень гл. 38 КПК до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці, але на час досудового розслідування чи судового провадження досягли вісімнадцяти років.

Вбачається, що до вирішення цього питання потрібно підходити диференційовано, враховуючи необхідність максимального забезпечення права на захист особи, рівень її здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, завдання призначення покарання та примусових заходів виховного характеру неповнолітнім, положення КК, КПК, інших нормативно-правових актів. А тому такі особливості кримінального

провадження щодо неповнолітніх, як участь законного представника (ст. 488 КПК); порядок виклику неповнолітніх (ст. 489); участь у допиті неповнолітнього законного представника, педагога, психолога або лікаря (ст. 491 КПК); застосування запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд (ст.493 КПК); виділення в окреме провадження кримінального провадження щодо неповнолітнього(ст. 494 КПК); тимчасове видалення неповнолітнього із залу судового засідання(ст. 495 КПК); участь у судовому засіданні представників служб у справах дітей та уповноважений підрозділ органів Національної поліції (ст. 496 КПК), не застосовуються по досягненню особою повноліття.

Враховуючи правову природу примусових заходів виховного характеру, можна стверджувати, що ці заходи також можуть бути обрані лише особі, якає неповнолітньою на момент винесення судового рішення.

Особливості предмета доказування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Обставини, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, являють собою деталізацію та доповнення положень, що визначають загальний (родовий) предмет доказування, елементи якого закріплені в ст. 91 КПК.

Звернення до змісту ст. 485 КПК свідчить, що в ній робиться акцент на додатковому та більш глибокому вивченні характеристики особистості неповнолітнього, а на виявленні причин і умов, що сприяли вчиненню ним кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 485 КПК під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, окрім обставин, передбачених ст. 91 КПК, також з'ясовуються:

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними.

Для вирішення питання про наявність у дитини психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та її здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична

експертиза, а для з'ясування рівня розвитку неповнолітнього, інших соціально-психологічних рис, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза (ст. 486 КПК);

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього, зазначені в ст. 487 КПК;

4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Обставини, передбачені ст. 485 КПК, з'ясовуються й за умови, що на час провадження досудового розслідування чи судового провадження неповнолітній досяг вісімнадцяти років.

Вивчаючи особу неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, слідчий, прокурор, суд, слідчий суддя повинні враховувати, що: а) його особистість необхідно розглядати як індивіда, з притаманними тільки йому психологічними та віковими особливостями, як члена суспільства і як учасника кримінальної процесуальної діяльності; б) дані про особистість неповнолітнього потрібно досліджувати за період, що передував вчиненню кримінального правопорушення, під час його вчинення, а також після нього; в) необхідно збирати всебічні і повні дані, що характеризують особу неповнолітнього як з позитивного, так і з негативного боку, а також враховувати характер скоєного ним правопорушення; г) дані про особистість неповнолітнього необхідно збирати на всіх стадіях кримінального провадження.

Досудове розслідування щодо неповнолітньої особи, у тому числі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється відповідно до правил предметної (родової) підслідності слідчим, дізнавачем який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ч. 2 ст. 484 КПК).

Загальні положення і порядок проведення досудового розслідування, встановлені у КПК, повною мірою діють і під час кримінального провадження щодо неповнолітніх. Разом з тим КПК передбачені певні особливості проведення процесуальних дій за участю неповнолітнього, порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо. Такі особливості мають значення додаткових гарантій, що забезпечують захист прав і законних інтересів особи, є запорукою належної якості досудового розслідування. До них, зокрема, можна

віднести такі:

1) підвищена увага з боку законодавця до охорони прав осіб, які не досягли вісімнадцяти років і вчинили кримінальне правопорушення, насамперед виявляється в тому, що кримінальний процесуальний закон передбачає можливість «подвійного представництва» їх інтересів, тобто припускає одночасно участь у кримінальному провадженні захисника й законного представника. Відповідно до частин 1, 2 ст. 44 КПК, як законні представники неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого допускаються батьки (усиновлювачі), опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установі організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній.

Перелік осіб, які можуть бути віднесені до близьких родичів та членів сім'ї, зазначений у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК. Суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий вправі допустити як законних представників одного або обох батьків неповнолітнього, а у разі їх відсутності, залучити до участі в провадженні опікунів і піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів чи членів сім'ї, а також представників органів опіки і піклування, установі організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній. Особи, які не є батьками неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, можуть залучатись як законні представники і у випадках, коли участь у провадженні батьків може завдати шкоди його інтересам. Законний представник користується правами особи, інтереси якої він представляє, окрім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим і не може бути йому доручена (наприклад, право на останнє слово).

У виняткових випадках, коли участь у кримінальному провадженні законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього правопорушника, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою на будь-якому етапі кримінального провадження має право своєю мотивованою ухвалою обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або взагалі усунути його від участі у провадженні і залучити замість нього іншого законного представника (ч. 3 ст. 488 КПК).

На практиці винятковими визнаються такі випадки: законний представник є недієздатним; вчиняє дії, які можуть призвести до несприятливих наслідків для неповнолітнього (наприклад, зловживання своїми обов'язками, здійснення психологічного тиску з метою зміни неповнолітнім своїх показань тощо), вчиняє проти неповнолітнього

протиправні дії; є співучасником у вчиненні кримінального правопорушення; дії законного представника стали причиною або сприяли вчиненню неповнолітнім кримінального правопорушення. Стаття 52 КПК містить положення, відповідно до якого участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою. Відмова від захисника не може бути прийнята. Недодержання вимог закону щодо обов'язкової участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є порушенням права на захист і безумовною підставою скасування судового рішення;

2) на відміну від загального порядку застосування запобіжних заходів, при вирішенні цього питання щодо неповнолітніх закон орієнтує правозастосовувача на врахування їх вікових та психологічних особливостей, роду занять (ч. 1 ст. 492 КПК). До того ж слід враховувати, що затримання та взяття особи під варту може застосовуватися лише у випадках, коли неповнолітній підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК. Тобто коли масив даних про особистість неповнолітнього та тяжкість вчиненого ним злочину свідчить, що ці заходи є єдиними в даних умовах, які здатні забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим процесуальних обов'язків і його належну поведінку.

При цьому застосування іншого запобіжного заходу не може це гарантувати. Про затримання і взяття під варту неповнолітнього обов'язково сповіщаються його батьки чи особи, що їх замінюють.

До неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, окрім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів і піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передача їх під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493 КПК).

Основна перевага цього запобіжного заходу полягає в тому, що дитина не відлучається від своєї сім'ї, колективу дитячої установи, знаходиться у звичайних умовах, може продовжувати навчання, працювати, у результаті чого створюється сприятлива обстановка проведення з нею виховної роботи. Передання під нагляд передбачає власну ініціативу батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації установи, в якій виховується неповнолітній, що полягає у взятті на себе

в сукупності двох видів обов'язків: а) забезпечити належну поведінку неповнолітнього під час кримінального провадження; б) забезпечити в разі необхідності його явку до слідчого, прокурора, слідчого, судді, суду для виконання процесуальних дій. Процесуально відповідний обов'язок встановлюється шляхом відібрання письмового зобов'язання від зазначених осіб та безпосередньо винесення ухвали про передачу під нагляд неповнолітнього. При обранні зазначеного запобіжного заходу суд попередньо повинен ретельно вивчити дані про особу, якій буде переданий під нагляд неповнолітній (моральні якості, характер роботи, стан здоров'я, відношення до виховання та інші обставини, що дозволять зробити висновок про реальну можливість забезпечити належну поведінку неповнолітнього та його явку для виконання процесуальних дій), повідомити їй про характер підозри чи обвинувачення неповнолітнього та можливу відповідальність за порушення взятих на себе зобов'язань.

Окрім того, передання під нагляд може застосовуватися лише за наявності згоди на це неповнолітнього;

3) на відміну від загального порядку виклику в кримінальному провадженні (гл. 11 КПК), неповнолітній підозрюваний, обвинувачений викликається до слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду через його батьків або інших законних представників, яким надсилається відповідна повістка про виклик (статті 135, 489 КПК). У ній вказується про обов'язок забезпечити явку неповнолітнього. Інший порядок виклику допускається у випадку, коли це обумовлено обставинами, встановленими під час кримінального провадження, зокрема: у разі відсутності у неповнолітнього батьків; приводу неповнолітнього (ст. 140 КПК); доцільності негайного допиту або проведення слідчої дії без повідомлення законного представника, коли є підстави вважати, що його інформованість про вчинений злочин може негативно вплинути на особу, тощо.

У разі якщо неповнолітній перебуває під вартою, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд надсилає повістку до адміністрації місця ув'язнення, яка повинна забезпечити доставку неповнолітнього в місце проведення процесуальної дії;

4) допит неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого провадиться за загальними правилами, передбаченими статтями 223, 224, 351 КПК, з урахуванням особливостей, зазначених у статтях 226, 227, 490, 491 КПК, зокрема, обов'язковою є присутність захисника.

Враховуючи, що у стресовій ситуації у дітей загострюється тенденція до примітивних способів психологічного захисту, що

проявляється в само обмові, приховуванні співучасників, взятті всієї вини на себе, ненаданні інформації, яка може покращити їх положення, законодавець передбачив можливість участі у проведенні зазначеної слідчої (розшукової) дії за умови, що неповнолітній не досяг шістнадцяти років або визнаний розумово відсталою, законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря. Вказані особи залучаються за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника і можуть допомогти встановити психологічний контакт з неповнолітнім, сформулювати питання, з'ясувати оптимальний для психіки неповнолітнього час проведення процесуальної дії, визначити момент проведення перерви для його відпочинку і надати рекомендації з приводу подальшого проведення процесуальної дії, зберегти та підтримати емоційну рівновагу особи тощо. Все це дозволить забезпечити достовірність даних, отриманих від неповнолітнього;

5) якщо підозрюваний брав участь у вчиненні кримінального правопорушення разом із дорослим, у кожному випадку повинна бути з'ясована можливість виділення в окреме провадження щодо неповнолітнього під час досудового розслідування з додержанням вимог ст. 217 КПК (ст. 494 КПК). Метою здійснення судочинства в окремому від дорослих провадженні є індивідуальний підхід до дитини, позбавлення її негативного впливу з боку дорослих співучасників кримінального правопорушення, забезпечення проведення досудового розслідування в найкоротший час.

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово (ч. 4 ст. 28 КПК).

Судовий розгляд, провадження в апеляційному чи касаційному порядку здійснюються суддею, уповноваженим згідно із ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 р. на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Відповідно до ч. 3 ст. 18 цього закону зазначені судді (суддя) обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. Вони повинні мати стаж роботи суддею не менше десяти років, досвід здійснення кримінального провадження в суді і високі морально-ділові та професійні якості. Встановлений порядок розповсюджується і на випадки колегіального розгляду справи судом, де спеціальним вимогам повинен відповідати головуючий (ч. 10 ст. 31 КПК).

Судове засідання відбувається за загальними правилами, передбаченими КПК. До суду викликаються законні представники

неповнолітнього обвинуваченого, але їх неявка не зупиняє судового провадження. Вони перебувають у залі судового засідання протягом усього судового провадження, а в разі необхідності можуть бути допитані як свідки (ч. 2 ст. 488 КПК). Про час і місце судового розгляду повідомляється служба у справах дітей та кримінальна міліція у справах дітей, які діють відповідно до ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» Представники цих установ можуть бути також викликані в судове засідання.

Під час судового розгляду вони мають право заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому, його законним представникам, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати думку з приводу найбільш доцільної форми перевиховання неповнолітнього (ст. 496 КПК).

Враховуючи особливості психіки неповнолітнього, суд, вислухавши думку прокурора, захисника і законного представника, має право своєю ухвалою видалити обвинуваченого із залу судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на особу, яка не досягла вісімнадцяти років. Це може бути інформація, що свідчить про антигромадську поведінку батьків, вчителів; про злочинну діяльність, пов'язану з проявом жорстокості, приниження людської гідності; відомості про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні; дані, що свідчать про фізичну або психічну неповноцінність неповнолітнього, отримані в результаті проведення експертизи, які можуть зачіпати його самолюбство, тощо. Після повернення обвинуваченого головуючий знайомить його з результатами дослідження обставин, проведеного за його відсутності, і надає можливість поставити запитання особам, які були допитані за відсутності неповнолітнього (ч. 2 ст. 495 КПК).

Від правильного вибору судом виду та міри відповідальності неповнолітнього за вчинене кримінальне правопорушення багато в чому залежить реальна можливість його виправлення та ресоціалізації. У зв'язку із цим кримінальна політика держави передбачає певні особливості застосування кримінального покарання до неповнолітнього, зокрема:

а) передбачена законодавча заборона на застосування окремих видів покарань (наприклад, довічного позбавлення волі) або обмеження в їх застосуванні (наприклад, позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості);

б) наявні особливості застосування деяких видів покарань (наприклад, штрафу) та призначення кримінального покарання;

в) суди при постановленні рішення орієнтовані на врахування умов життя та виховання неповнолітнього, впливу на нього дорослих, рівня його розвитку та інших особливостей його особи (статті 65-67, ч. 1 ст. 103 КК);

г) ухвалюючи вирок, суд має вирішити питання про необхідність призначення неповнолітньому громадського вихователя

Зважаючи на те що риси характеру і навички поведінки у неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, ще не набули сталості, відносно багатьох з них доцільно застосовувати заходи виховного характеру та підвищити соціальний контроль. З огляду на це законодавець передбачив додаткову у порівнянні з дорослими можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності або покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (далі – ПЗВХ) (статті 97, 105 КК). Метою застосування таких заходів є забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися.

Матеріально-правові підстави застосування до неповнолітнього обвинуваченого ПЗВХ зазначені у статтях 97, 105 КК. Зокрема: а) неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ, якщо його виправлення можливе без застосування покарання (ч. 1 ст. 97 КК); б) неповнолітній який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання із застосуванням ПЗВХ, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент винесення вироку не потребує застосування покарання.

Фактичними підставами застосування ПЗВХ є достатність доказів, що дозволяє слідчому, прокурору, суду зробити висновок про можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання.

Процесуальними підставами є:

а) надання згоди неповнолітнім, його законним представником на застосування відповідної процедури кримінального провадження

б) закінчення досудового розслідування кримінального правопорушення складанням клопотання про застосування до неповнолітнього підозрюваного ПЗВХ.

Вирішення питання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого ПЗВХ належить до виключної компетенції суду. Аналіз норм КПК свідчить про існування двох процедур застосування ПЗВХ під час судового розгляду. У першому випадку суд отримує клопотання прокурора про застосування ПЗВХ, внаслідок розгляду якого може прийняти рішення про застосування відповідних заходів або відмовити в цьому і призначити неповнолітньому покарання. У другому випадку до суду потрапляють матеріали досудового розслідування разом із затвердженим обвинувальним актом, а суд має право застосувати до неповнолітнього обвинуваченого один або декілька заходів, зазначених у ч. 2 ст. 105 КК: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення неповнолітнього

до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. При виборі примусового заходу суд має враховувати характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, особу винного (його вік, умови життя і виховання, стан здоров'я, поведінку тощо).

Окреслена процедура застосування ПЗВХ притаманна кримінальному провадженню що до неповнолітніх обвинувачених, які досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Підстави та порядок застосування ПЗВХ до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, після досягнення одинадцятирічного віку і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, зазначені в § 2 гл. 38 КПК і будуть розглянуті далі.

Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Згідно з нормами КК до осіб, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, можуть бути застосовані ПЗВХ (ч. 2 ст. 97 КК, ст. 498 КПК). З урахуванням норм КК у КПК визначено порядок досудового розслідування та судового розгляду у цьому виді

провадження.

Під час досудового розслідування поряд із загальними правилами, передбаченими КПК, кримінальне провадження здійснюється з урахуванням положень § 1,2 гл. 38 КПК. Окрім спеціалізації слідчих та обов'язкової участі захисника, що забезпечується з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК), Кодекс передбачає певні особливості застосування до правопорушника заходів забезпечення кримінального провадження. Зокрема, враховуючи неможливість обрання до неповнолітніх такої вікової групи запобіжних заходів, КПК передбачає у разі виникнення потреби в обмеженні свободи пересування особи (якщо вона перешкоджає ходу кримінального провадження або продовжує вчиняти протиправні дії тощо) можливість її направлення до приймальника-розподільника для дітей на строк до 30 днів.

Правилами, які необхідно враховувати при вирішенні питання про поміщення неповнолітнього до приймальника-розподільника, є такі положення: а) під час досудового розслідування рішення про обрання відповідного заходу приймає слідчий суддя, у судовому провадженні – суд; б) може застосовуватися лише у випадку, коли існує достатня кількість даних, які свідчать про те, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років (тяжкі та особливо тяжкі злочини); в) застосовується лише тоді, коли прокурор доведе, що існують ризики, які дають достатні підстави вважати, що особа може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК, та що жоден із більш м'яких заходів не може запобігти цьому; г) клопотання прокурора повинно відповідати вимогам, що встановлені для клопотань про обрання запобіжних заходів; д) при вирішенні питання поміщення неповнолітнього до приймальника-розподільника враховуються обставини, зазначені в ст. 178 КПК; е) судом попередньо розглядається можливість обрання інших більш м'яких заходів (наприклад профілактична бесіда) та доводиться відсутність перспективи в їх застосуванні; ж) процедура застосування зазначеного заходу реалізується згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу.

У разі необхідності продовження строку тримання неповнолітнього в приймальнику-розподільнику (продовжують існувати підстави, зазначені в ч. 4 ст. 499 КПК) або скасування відповідного заходу зазначене питання має бути розглянуто і вирішено відповідно до процедури продовження (скасування) такого запобіжного заходу, як

тримання особи під вартою. При цьому слідчий суддя, суд може своєю ухвалою продовжити строк тримання неповнолітнього в приймальнику-розподільнику ще до 30 днів.

Якщо під час досудового розслідування виникнуть підстави, що обумовлюють закриття кримінального провадження, воно закривається відповідно до вимог ст. 284 КПК.

В іншому випадку, виконавши вимоги ст. 290 КПК, прокурор затверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування ПЗВХ і надсилає його до суду. Попередньо повинні бути здійснені дії, вказані у статтях 292, 293 КПК, зокрема щодо надання інформації про захід, який пропонується обрати (ч. 5 ст. 499 КПК).

Судовий розгляд щодо неповнолітнього відбувається за загальними правилами гл.28 КПК з урахуванням особливостей, передбачених положеннями § 1, 2 гл. 38 КПК.

Участь захисника та прокурора у провадженнях цієї категорії є обов'язковою. У судові засідання викликається законний представник, представники служби у справах дітей і уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (ч. 1 ст. 500 КПК).

За наслідками судового розгляду під час винесення ухвали окрім загальних питань, що з'ясовуються відповідно до ст. 372 КПК, суд встановлює: а) чи мало місце суспільно небезпечне діяння; б) чи вчинено це діяння неповнолітнім після досягнення ним одинадцяти років і до настання віку, з якого можлива кримінальна відповідальність за це діяння; в) чи слід застосувати до неповнолітнього ПЗВХ і якщо слід, то який саме (ч. 1 ст. 501 КПК). Відсутність будь-якої з обставин, зазначених у п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 501 КПК, є безумовною підставою закриття провадження і винесення ухвали про відмову в застосуванні ПЗВХ.

У результаті дослідження доказів суд може дійти висновку, що неповнолітній дійсно вчинив кримінальне правопорушення, однак застосування до нього ПЗВХ є недоцільним.

У цьому випадку суд постановляє ухвалу про відмову в застосуванні ПЗВХ. Якщо суд дійде висновку, що доцільно застосувати ПЗВХ, він, враховуючи думку прокурора, потерпілого, законного представника, захисника, самого неповнолітнього, представників служб у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей, призначає відповідний захід. Ухвала, постановлена за наслідками розгляду клопотання про застосування ПЗВХ, може бути оскаржена в апеляційному і касаційному порядку відповідно до положень КПК (ч. 4 ст. 501 КПК, п. 2 ч. 1 ст. 392, п. 1 ч. 2 ст. 395, ч. 1 ст. 424 КПК).

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що:

- 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності;
- 2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку.

Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими цією главою.

Кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого у стані неосудності, повинна ґрунтуватися лише на відомостях, які характеризують суспільну небезпеку вчинених дій. При цьому не враховуються попередня судимість, факт вчинення раніше кримінального правопорушення, за який особу звільнено від відповідальності або покарання, факт застосування до неї примусових заходів медичного характеру.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється слідчим, дізнавачем згідно із загальними правилами, передбаченими КПК, з урахуванням положень відповідної глави.

Досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, здійснюється слідчим, дізнавачем згідно із загальними правилами, передбаченими цим Кодексом. Суд, ухвалюючи вирок, може врахувати стан обмеженої осудності як підставу для застосування примусових заходів медичного характеру.

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються:

- 1) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;
- 2) вчинення цього суспільно небезпечного діяння або

кримінального правопорушення цією особою;

3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування;

4) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення і після нього;

5) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

6) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням.

7) обставини, що підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення.

Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника.

У кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру участь захисника є обов'язковою.

До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи:

1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;

2) поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Передбачені запобіжні заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби.

Застосування передбачених запобіжних заходів здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими КПК.

У разі наявності на утриманні особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, дитини, яка може залишитися без батьківського піклування, та після застосування судом запобіжних заходів, прокурор негайно повідомляє уповноважений підрозділ органів Національної поліції та орган опіки та піклування за місцем перебування такої дитини про факт залишення дитини без батьківського піклування для вжиття невідкладних заходів щодо тимчасового влаштування дитини, про що інформує затриманого та суд.

Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такими обставинами, зокрема, є:

1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду.

Ухвала слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмова у такому направленні може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру закінчується закриттям кримінального провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Про закриття кримінального провадження прокурор приймає постанову, яка може бути оскаржена в порядку, передбаченому КПК. Постанова про закриття кримінального провадження надсилається до місцевих органів охорони здоров'я.

Прокурор затверджує складене слідчим, дізнавачем або самостійно складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому КПК.

Судовий розгляд здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника згідно із загальними правилами КПК.

Судовий розгляд завершується постановленням ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру або про відмову в їх застосуванні.

У разі об'єднання в одне провадження кримінального провадження, яке здійснюється у загальному порядку, передбаченому КПК, та кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру вони розглядаються в судовому засіданні в одному кримінальному провадженні з додержанням вимог КПК. Після закінчення судового розгляду суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку щодо обвинуваченого та ухвали щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Під час постановлення ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру суд з'ясовує такі питання:

1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення;

2) чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою;

3) чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення у стані неосудності;

4) чи не захворіла ця особа після вчинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання;

5) чи слід застосовувати до цієї особи примусові заходи медичного характеру і якщо слід, то які.

Визнавши доведеним, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу, яка виключає можливість застосування покарання, суд постановляє ухвалу про застосування примусових заходів медичного характеру.

Встановивши, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, а також якщо не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення, суд постановляє ухвалу про відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру та закриває кримінальне провадження.

Якщо буде встановлено, що суспільно небезпечне діяння особа вчинила у стані неосудності, а на момент судового розгляду видужала або внаслідок змін у стані її здоров'я відпала потреба в застосуванні примусових заходів медичного характеру, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру може бути закрито судом, якщо неосудність особи на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не була встановлена, а так само в разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу. У такому разі після закриття судом кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру прокурор повинен розпочати кримінальне провадження в загальному порядку.

Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється на підставі ухвали суду, в межах територіальної юрисдикції якого застосовується цей захід чи відбувається лікування.

Зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється, якщо особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, видужала або якщо внаслідок змін у стані її здоров'я відпала потреба в раніше застосовуваних заходах медичного характеру.

Розгляд питання про продовження, зміну чи припинення застосування судом примусових заходів медичного характеру здійснюється за письмовою заявою представника закладу з надання психіатричної допомоги (лікаря-психіатра), де тримається дана особа. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, що обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких

примусових заходів. Розгляд питання про зміну чи припинення застосування судом примусових заходів медичного характеру може також здійснюватися за письмовою заявою особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, або її захисника чи законного представника у разі, якщо така особа за своїм станом здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, в тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів закладу, в якому особі надається психіатрична допомога, або, у разі наявності, висновок обраного особою незалежного лікаря-психіатра.

У разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування примусових заходів медичного характеру.

Постановлення ухвали суду про припинення застосування примусових заходів медичного характеру є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження.

У разі засудження цієї особи до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи позбавлення волі час її перебування в медичній установі зараховується у строк відбування покарання.

Якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, не заперечує проти цього.

2.1.15. Виконання судових рішень

Сутність та значення стадії виконання судових рішень

Виконання судових рішень – це стадія кримінального провадження, спрямована на реалізацію судового рішення, яке набрало законної сили. На цій стадії суд, що постановив рішення, вирішує питання про його звернення до виконання, а також питання, пов'язані з виконанням судових рішень.

Стадія виконання судових рішень у кримінальному провадженні є показником ефективності судового захисту та дієвості системи правосуддя в нашій державі. Виокремлення вказаної стадії у кримінальному процесі повністю відповідає такій засаді кримінального провадження, як доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень (ст. 21 КПК України), згідно з якою вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК України, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України.

Виконання судових рішень є способом:

1) виконання завдань кримінального провадження, які полягають у, по-перше, захисті особи, суспільства та держави від кримінальних посягань; по-друге, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; по-третє, притягненні до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, в міру своєї вини;

2) забезпечення невідворотності відповідальності та покарання за вчинене кримінальне правопорушення;

3) індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання під час та після його відбування;

4) превентивного виховання учасників кримінального провадження та інших громадян.

Порядок виконання судових рішень у кримінальному провадженні

Стадія виконання судових рішень складається з трьох етапів:

1) набрання судовим рішенням законної сили (ст. ст. 532, 533 КПК України);

2) звернення судового рішення до виконання (ст. ст. 534–537, 539 КПК України);

3) вирішення судом питань після виконання вироку (ст. 538–540 КПК України).

Судові рішення, що набрали законної сили, відповідно до ст. 533 КПК України, є обов'язковими для:

1) осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;

2) усіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб.

Вони підлягають виконанню на всій території України. Як зазначається в рішенні Конституційного Суду України від 30 червня 2009 р. № 16-рп/2009, виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утворює авторитет держави як правової.

Порядок набрання судовим рішенням законної сили передбачено ст. 532 КПК України. Зокрема: 1) вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді набирають законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано; 2) судові рішення, яке не було скасоване в разі подання апеляційної скарги, – після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції; 3) судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій – із моменту їх проголошення; 4) ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, – з моменту їх оголошення.

Спосіб, строк і порядок виконання судового рішення за необхідності визначаються в самому рішенні, а процесуальні питання, пов'язані з його виконанням, вирішує суддя суду першої інстанції одноособово, крім випадків, визначених КПК.

Звернення судового рішення, яке набрало законної сили, до виконання відбувається протягом трьох днів з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції. Органи та особи, які виконують судові рішення, повідомляють про його виконання суд, який постановив судові рішення. У випадках, визначених у ст. 536 КПК України, допускається відстрочка виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі.

Під час виконання вироків згідно зі ст. 537 КПК України суд управи вирішувати питання про: відстрочку виконання вироку; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; заміну невідбутої частини покарання більш м'яким; звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років; звільнення від покарання за хворобою; застосування до засуджених примусового лікування та його припинення; направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком; звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку; заміну покарання; застосування покарання за наявності кількох вироків; тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень,

вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді; звільнення від покарання і пом'якшення покарання; оскарження інших рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань; застосування заходу стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери); зміну обов'язків, покладених на засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням; інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку.

У разі виникнення питань, пов'язаних із виконанням вироку, прокурор, засуджений, його захисник, законний представник, орган або установа виконання покарань, а також інші особи, установи або органи звертаються з відповідним клопотанням (поданням) до суду. Також правом звертатися до суду з клопотанням про вирішення питань, які безпосередньо стосуються їх прав, обов'язків чи законних інтересів, наділено потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших осіб. Клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається суддею одноособово протягом десяти днів з дня його надходження до суду, за результатами чого виноситься ухвала, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. У разі звернення до суду з клопотанням (поданням) про застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) та про примусове годування засудженого, воно розглядається суддею одноособово протягом 24 годин з моменту надходження відповідного клопотання (подання) до суду.

Питання, що вирішуються судом після виконання покарання, визначені в ст. 538 КПК України, а саме: після відбуття особою покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, вправі за її клопотанням розглянути питання про зняття судимості з цієї особи. Якщо суд не задовольнить клопотання щодо зняття судимості, розгляд повторного клопотання з приводу цього самого питання допускається не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову, яка набрала законної сили. Час перебування засудженого в лікувальній установі під час відбування покарання у виді позбавлення волі зараховується у строк позбавлення волі.

2.1.16. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження

Формами міжнародного співробітництва під час кримінального провадження є:

- міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій;
- видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція);
- кримінальне провадження у порядку перейняття;
- визнання та виконання вироків судів іноземних держав і передача засуджених осіб;
- тимчасової передачі осіб;
- перейняття кримінального переслідування;
- передачі засуджених осіб і виконання вироків.

Правовою основою міжнародного співробітництва українських правоохоронних органів із відповідними органами іноземних держав є ратифіковані верховою радою України конвенції організації об'єднаних націй, ради Європи, рішення ради глав держав і ради глав урядів, міжнародні багатосторонні і двосторонні договори держави, угоди і рішення таких органів координації взаємодії з партнерами як рада міністрів внутрішніх справ, рада керівників органів безпеки та спеціальних служб та інші, а також договори та угоди міжвідомчого характеру. Міжнародне співробітництво у сфері кримінального судочинства без національного законодавства здійснюватися не може.

Відповідно до ст. 542 КПК міжнародне співробітництво – це діяльність уповноважених органів під час кримінального провадження, що полягає у застосуванні необхідних заходів із метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків.

Важливою формою міжнародної взаємодії між державами з боротьби зі злочинністю є співробітництво у сфері судочинства з кримінальних правопорушень різних видів. Така форма співпраці має назву міжнародної правової допомоги.

Міжнародна правова допомога є офіційною діяльністю державних органів, яка здійснюється на підставі міжнародних договорів. Договори про правову допомогу забезпечують найбільш повне здійснення

національної юрисдикції й уникнення конфлікту юрисдикцій – саме з цією метою держави їх укладають. Після створення міжнародних судових органів міжнародні договори можуть передбачати можливість надання правової допомоги для здійснення міжнародної кримінальної юрисдикції.

Організацію з надання міжнародної допомоги здійснюють компетентні органи суверенних держав. До уповноважених (центральных) органів в Україні відповідно до ст. 545 КПК відносяться: Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України.

Правову основу міжнародної співпраці у сфері судочинства з кримінальних правопорушень становлять Конституція України, загальновизнані засади та норми міжнародного права та міжнародні договори України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про прокуратуру», «Про міжнародні договори України», щодо ратифікації міжнародних договорів України про правову допомогу з кримінальних правопорушень, що встановлюють загальні та спеціальні правила, з урахуванням яких повинна реалізовуватися міжнародна взаємодія з кримінальних правопорушень різноманітних видів.

Базовими міжнародними правовими актами є: Устав ООН, Загальна декларація прав людини, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 р., Віденська конвенція 1969 р. про право міжнародних договорів, що вступила в дію в 1980 р., Конвенція ООН 2000 р. проти транснаціональної злочинності, а також інші міжнародні акти ООН та інших міжнародних організацій.

Міжнародні договори із правової допомоги здебільшого є двосторонніми. В окремих випадках, за умови наявності певних інтеграційних відносин, питання правової допомоги вирішують на підставі багатосторонніх угод. Україна, наприклад, бере участь у двох таких системах міжнародної правової допомоги – СНД і Раді Європи. У межах СНД це один багатосторонній договір – Конвенція про правову допомогу у правових відносинах із цивільних, сімейних та кримінальних справ 1993 р. У межах Ради Європи укладено низку договорів: Конвенцію про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р., Конвенцію про видачу правопорушників 1957 р., Конвенцію про репатріацію неповнолітніх 1970 р., Конвенцію про передачу заяв про правову допомогу 1977 р., Конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р., Конвенцію про передачу засуджених 1983 р. тощо.

Договори про правову допомогу в основному регулюють такі питання, як екстрадиція, виконання іноземного судового рішення, виконання окремого процесуального доручення, а також питання колізійного права. Інколи це можуть бути інші питання, наприклад, обмін інформацією відповідно до Європейської Конвенції про інформацію відносно іноземного законодавства 1968 р.

Перелік напрямів правової допомоги, що включені до конкретного договору, залежить від домовленості між державами: це може бути екстрадиція, наприклад, окремої групи осіб, правова допомога у кримінальних провадженнях. Питання правової допомоги можуть бути включені до міжнародних договорів про уніфікацію кримінального законодавства. Прохання про надання правової допомоги може бути відхилено, якщо надання такої допомоги може зашкодити суверенітету чи безпеці або суперечить законодавству держави, що робить запит.

2.2. ПЕРЕЛІК ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ДО КОМПЛЕКСНОГО АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ

1. Слідчий Іванов І.І., розслідуючи кримінальне провадження № 19/02013 викликав повісткою гр. Романова С.С. як свідка. На виклик слідчого він не з'явився в зазначений у повістці час, а прибув через дві доби, пояснивши, що не зміг з'явитися на виклик, тому що у нього помер рідний брат. Слідчий не взяв це до уваги і наклав на нього грошове стягнення.

Чи правомірно вчинив слідчий? Обґрунтуйте відповідь.

2. Слідчий під час підготовки до проведення обшуку в квартирі підозрюваного Карлова, як одного з двох понятих запросив його сусіда Співака. Карлов заперечив проти участі Співака в цій слідчій (розшуковій) дії, мотивуючи тим, що Співак перебуває з ним у неприязних стосунках і може бути зацікавленим у фальсифікації результатів обшуку. Зокрема, він не хоче, щоб Співак був обізнаний стосовно його особистого сімейного життя.

Співак підтвердив наявність «натягнутих» відносини із сусідом Карловим.

Як має вчинити слідчий у цій ситуації?

Чи підлягає відводу понятий? Якщо так, то якою є підстава його

відводу?

Чи має право понятий заявити самовідвід?

Назвіть процесуальні права і обов'язки, що має понятий?

Під час провадження яких слідчих (розшукових) дій участь понятих є обов'язковою?

3. Підозрюваний Шматоваленко заявив слідчому клопотання про допит як свідка гр. Коваленка П.Г. – що є незрячим на обидва ока.

Слідчий відмовив у задоволенні клопотання, мотивуючи це/відхилення клопотання тим, що Коваленко П.Г. не може бути допитаний як свідок через свої фізичні вади.

Чи відповідає закону рішення слідчого?

4. Під час розслідування встановлено, що 9 жовтня о 10 годині Проценко В.О., зламавши вхідні двері, проник до квартири № 34 буд. 12 по вул. Гусенко в м. Дніпро, де проживає Зінченко В.Р., звідки таємно викрав її особисте майно загальною вартістю 11400 грн.

Зінченко В.Р. звернулась до слідчого із заявою, у якій виклала вимогу про відшкодування збитків, заподіяних злочином.

Яким учасником кримінального процесу слід визнати Зінченко В.Р.?

Назвіть відмінності у процесуальних статусах потерпілого і цивільного позивача?

5. Дружина підозрюваного заявила під час його допиту як свідка, що відмовляється відповідати на запитання слідчого у зв'язку з тим, що це може заподіяти шкоду її чоловікові.

Дайте оцінку ситуації з правової точки зору. Обґрунтуйте відповідь.

6. Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні про квартирні крадіжки з'ясувалося, що для викриття осіб, які вчинили злочини, належить виконати великий обсяг негласних слідчих (розшукових) дій, частину з них слід провести одночасно.

Хто вправі проводити негласні слідчі (розшукові) дії? Як повинен діяти слідчий у цій ситуації?

7. Виїхавши для проведення слідчого експерименту шляхом відтворення обстановки і обставин події про злочин, передбачений ч. 2 ст. 185 КК, слідчий став очевидцем вчинення особливо злісного хуліганства. Слідчий фізично затримав злочинця, вніс відомості про

хуліганство до ЄРДР і розпочав по цьому факту досудове розслідування.

Чи відповідають дії слідчого вимогам кримінального процесуального закону? Обґрунтуйте відповідь.

8. У лісопарковій зоні було зґвалтовано Ласунку О.П. У вчиненні цього злочину обґрунтовано підозрюється неповнолітній Зайцев П.Г. Слідчий вирішив допитати його.

Який порядок виклику та допиту неповнолітнього? У якому статусі підлягає допиту Зайцев П.Г.?

9. Підозрюваний у вчиненні особливо злісного хуліганства Хромов заявив, що у віці 15 років він упав з мотоцикла і отримав травму голови з втратою пам'яті. У зв'язку з цим він тривалий час перебував під наглядом лікаря-психіатра.

Які рішення необхідно прийняти в цій ситуації?

10. Семенов вчинив крадіжку речей з квартири Опанасенко. Викрадені Семеновим речі належать Опанасенко Олені та Опанасенко Василю, але слідчий у кримінальному провадженні визнав потерпілою лише Опанасенко Олену, посилаючись на те, що викрадене майно належить сім'ї.

Опанасенко Василь звернувся до прокурора із скаргою на рішення слідчого та просить визнати і його потерпілим.

Чи є підстави визнати Опанасенко Василя потерпілим?

Як повинен діяти прокурор?

2.3. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основні нормативні акти

– акти міжнародного права:

1. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
2. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

– закони України:

1. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
4. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 03.02.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55082.
8. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.0.1992. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
9. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.
10. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
11. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
12. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

– підзаконні акти:

1. Про затвердження Порядку внесення коштів на спеціальній рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу : постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2012 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-%D0%BF#Text>.

2. Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 № 1363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF#Text>.

3. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

4. Про затвердження Інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України : наказ МВС України від 14.04.2016 № 296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0884-16#Text>.

5. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17.07.2017 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>.

6. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 16.02.2018 № 111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.

7. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

8. Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами Національної поліції ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту : наказ МВС України від 13.07.2016 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1087-16#Text>.

9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних

досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

10. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

11. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : наказ МВС України від 20.05.2020 № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>.

12. Про затвердження Положення про Порядок застосування електронних засобів контролю : наказ МВС України від 08.06.2017 № 480. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-17#Text>.

13. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 08.02.2019 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>.

14. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини : наказ МВС України, МОЗ України, ГП України від 29.09.2017 № 807/1193/279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text>.

15. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ МВС України від 07 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#n9>.

Підручники

1. Кримінальний процес : підруч. У 2-х ч. / Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

2. Кримінальний процес : підруч. У 2-х ч. / Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 2. 616 с.

3. Кримінальний процес : підруч. / О. П. Бойко, А. Г. Гаркуша, А. В. Захарко та ін. ; авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О.Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 1. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ ; Ліра ЛТД, 2017. 337 с.

4. Кримінальний процес : підруч. / І. В. Басиста, Р. І. Благути, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львів. державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 1. 492 с.

5. Кримінальний процес: підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. В. М. Федченко. 3-є вид., доп. і перероб. У 2-х ч. Ч. 1 «Досудове провадження». Дніпро : ДДУВС, 2022. 544 с.

Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали

1. Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2016. 184 с.
2. Благута Р. І., Кунтій А. І., Хитра А. Я. Взаємодія слідчого з іншими підрозділами під час досудового розслідування : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 204 с.
3. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
4. Авраменко О. В., Благута Р. І., Хитра А. Я. Заходи забезпечення кримінального провадження : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 191 с.
5. Збірник казусів з кримінального процесуального права України : навч.-метод. посіб. / уклад.: Н. О. Турман, Н. М. Савчин, І. А. Бутирська. Чернівці : Рута, 2017. 79 с.
6. Кримінальний процес : навч. посіб. для підгот. до іспиту / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін. Харків : Право, 2016. 286 с.
7. Кримінальний процес України : навч. посіб. / В. Л. Ортинський, О. М. Гумін, В. С. Канцір та ін. ; за ред. В.С. Канцір. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015. 353 с.
8. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 448 с.
9. Гринюк В. О., Крукевич О. М., Погорецький М. А. Процесуальні документи досудового розслідування (слідчого, прокурора, адвоката та слідчого судді) : практич. посіб. Харків : Право, 2018. 274 с.
10. Основи кримінального процесу : навч. посіб. / О. В. Пчеліна, Т. Г. Фоміна, В. В. Романюк, Г. І. Глобенко ; за заг. ред. Т. Г. Фоміної. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2023. 132 с.
11. Кримінальний процес України : підруч. У 2-х ч. Ч. 2. «Судове провадження» / кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. В. М. Федченко. 3-є вид., доп. і перероб. Дніпро : ДДУВС, 2023. 292 с.
12. Дізнання в Національній поліції : навч. посіб. / кол. авт. ; ред. М. С. Цуцкірідзе. Дніпро : ДДУВС ; Київ : Голов. слідче упр. Нац. поліції України ; ТОВ «7БЦ». 2022. 316 с.

Монографії та інші наукові видання

1. Бабаєва О.В. Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України: монограф. ; наук. ред. О.Г. Шило. Харків : Право, 2020. 272 с.
2. Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монограф. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 256 с.

3. Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монограф. ; за заг. ред. О.О. Юхна. Харків : Панов, 2018. 240 с.
4. Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження : монограф. Харків : Оберіг, 2017. 204 с.
5. Касьяненко Д. І., Герасименко Г. В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56) С. 681-684
6. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монограф. Київ : Дакор, 2015. 439 с.
7. Юрченко А. М., Гарбовський Л. А., Башта І. І. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час кримінального провадження: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : монограф. Київ [Б. в.], 2018. 204 с.

Інтернет-ресурси

1. Офіційний сайт Верховної Ради України: URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>;
2. Сайт нормативно-правових документів Кабінету Міністрів України: www.kmu.gov.ua;
3. Офіційний сайт Верховного Суду: www.scourt.gov.ua;
4. Офіційний сайт Міністерства юстиції України: www.gdo.kiev.ua;
5. Газета «Урядовий кур'єр»: www.ukss.com.ua;
6. Газета «Юридична практика»: www.practix.com;
7. Електронний архів (репозитарій) Дніпровського державного університету внутрішніх справ: <https://er.dduvs.edu.ua/>;
8. Академія правових наук України: www.aprnu.kharkiv.org;
9. Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка: www.lawschool.lviv.ua;
10. Юридичний факультет Київського національного економічного університету: www.uf-kneu.kiev.ua;
11. Юридичний факультет Запорізького державного університету: www.lib.profi.net.ua;
12. Обговорення правових питань «LIGA ONLINE»: www.liga.kiev.ua
13. Юридичний сайт «ЮРИСТ»: www.urist.com.ua;
14. Бібліотека Верховної Ради України: www.rada.kiev.ua/library;

3. НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «КРИМІНАЛІСТИКА»

3.1. ПЕРЕЛІК ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ З КРИМІНАЛІСТИКИ

3.1.1. Предмет, система і завдання криміналістики

Сучасні уявлення про предмет криміналістики. Криміналістика виникла і розвивається як наука спрямована на розробку теоретичних положень і практичних рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень. Використання терміну «криміналістика» пов'язується з працею австрійського вченого Ганса Гросса, який у 1898 р. видав книгу «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики». Працюючи довгий час судовим слідчим Г. Гросс усвідомив, що розслідування кримінальних правопорушень – це, перш за все, глибока аналітична робота, що вимагає використання знань із різних наук. Друга половина ХІХ ст. характеризувалася бурхливим розвитком фізики, хімії, біології та інших наук, досягнення яких активно упроваджувалися до різних сфер людської діяльності, використовувалися для створення нових видів техніки. Захоплено вивчаючи всю доступну йому літературу, Гросс дійшов висновку, що практично будь-яке природничо-наукове досягнення можна використовувати для вирішення задач розслідування кримінальних правопорушень. Йому вдалося сформулювати низку важливих теоретичних положень і практичних рекомендацій, об'єднаних ним під назвою «система криміналістики». У становлення і розвиток криміналістики того часу значний внесок зробили й інші науковці з різних країн (А. Бертильон, У. Хершель, Ф. Гальтон, А. Вейнгарт, А. Рейс, Є.Ф. Буринський, С.М. Потапов, С.М. Трегубов та ін.).

Сучасна криміналістика розглядається як наука, що має своїм об'єктом вивчення два взаємопов'язаних види людської діяльності:

- 1) кримінальна діяльність (підготовка, вчинення і приховування кримінальних правопорушень);
- 2) діяльність з виявлення і розслідування кримінальних правопорушень.

Кримінальна діяльність вивчається криміналістикою з функціональної точки зору як певна динамічна система дій, що об'єднуються поняттям «механізму кримінального правопорушення». Механізм кримінального правопорушення включає в себе особистість злочинця, предмет посягання, місце і обстановку кримінального правопорушення, особистість потерпілого, способи кримінального правопорушення характерні сліди, що залишаються в навколишньому середовищі. Під час формування механізму кримінального правопорушення проявляються певні закономірності – суттєві, повторювані і відносно стійкі зв'язки і залежності між окремими його елементами.

Наприклад, вчиняючи крадіжку з проникненням у житло, злочинець обирає об'єкт крадіжки (і потерпілого), зручний саме для нього з урахуванням його особливостей. Відповідно до них обирається спосіб проникнення, що залишає характерні саме для нього сліди. Якщо злочинець береться за предмети з гладкою поверхнею, на них залишаються сліди рук. У результаті ходи по запиленій підлозі залишаються поверхові сліди взуття. Сприйняття злочинця людьми, які зустрічалися йому, викликає утворення в їх пам'яті відносно стійкого образу. Саме такі закономірності виступають предметом вивчення криміналістики, на основі яких і з використанням знань з інших наукових галузей (природничих, соціальних, технічних) вона формує свої наукові положення і практичні рекомендації.

Діяльність з виявлення і розслідування кримінальних правопорушень вивчається криміналістикою з точки зору використання певних способів (слідчих дій), прийомів та засобів виявлення, фіксації, вилучення і використання слідів кримінального правопорушення як джерел доказів. У цій діяльності також виявляються певні закономірності у формуванні слідчих ситуацій і використання певних способів дій та окремих прийомів збирання доказів.

Наприклад, на початку розслідування крадіжки з проникненням у житло важливим є наявність певної інформації про об'єкт крадіжки і потерпілого, спосіб проникнення, викрадені цінності, наявність свідків. Сукупність цих відомостей створює певні умови – слідчу ситуацію, залежно від особливостей якої визначаються завдання розслідуванні і обираються слідчі дії та оперативно-розшукові заходи, а також окремі прийоми і засоби при їх проведенні. Криміналістикою встановлюються стійкі, повторювані зв'язки у формуванні слідчих ситуацій і обраними способами дій слідчого, які привели до одержання доказів, а в кінцевому результаті до розкриття кримінального правопорушення. Встановлені

закономірності слугують основою для формування теоретичних положень і практичних рекомендацій криміналістики, для чого використовуються також і знання інших наук.

Таким чином, криміналістика може бути визначена як наука, що вивчає закономірності механізму вчинення кримінальних правопорушень, закономірності збирання доказів і на їх основі та використання досягнень різних наукових галузей формує теоретичні положення і практичні рекомендації щодо методів, прийомів і засобів розслідування кримінальних правопорушень.

З наведених положень випливає, що завданням криміналістики є формування науково обґрунтованих знань – теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо збирання і дослідження доказів під час розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістика покликана своїми науковими розробками на підставі використання досягнень сучасної науки і техніки зробити діяльність органів дізнання, досудового слідства і суду спроможною вирішити стратегічне завдання кримінального судочинства – швидко і повне розкриття кримінальних правопорушень, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний (ст. 2 КПК України).

Система та завдання науки криміналістики. Знання, що формуються в результаті вивчення криміналістикою свого предмета, утворюють зміст даної науки. Зміст кожної науки складається з певним чином структурованих елементів, що перебувають у взаємозв'язку і утворюють систему знань.

Система криміналістики уявляє собою сукупність взаємно пов'язаних теоретичних положень і практичних рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень структурованих на чотири розділи, які при формуванні навчального курсу можуть утворювати змістовні модулі.

1. **Загальна теорія криміналістики** (загальнотеоретичні положення) – це сукупність теоретичних положень найбільш загального характеру, які є базовими для інших розділів. По-перше, до неї віднесені положення наукознавчого характеру: вчення про предмет та історію розвитку криміналістики; методи і систему криміналістики; її зв'язки з іншими науками та деякі інші знання про криміналістику як науку. По-друге, до загальнотеоретичних віднесені вчення про загальні криміналістичні методи, які використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень: діагностику, ідентифікацію і

встановлення групової належності; версії і прогнозування; використання спеціальних знань (спеціальних методів інших наук) та деякі інші.

2. *Криміналістична техніка* – це сукупність теоретичних положень про механізм утворення окремих видів слідів кримінального правопорушення і розроблюваних на їх основі технічних засобах (інструментах і матеріалах), прийомах їх використання для виявлення, фіксації, вилучення і дослідження доказів. В основі криміналістичної техніки знаходяться знання закономірностей утворення інформації про злочин і використання досягнень природничих і технічних наук у практиці боротьби зі злочинністю. Криміналістична техніка включає в себе такі елементи: криміналістичну фотографію, звуко і відеозапис; трасологію; судову балістику і вибухотехніку; криміналістичне дослідження документів; криміналістичне ототожнення людини за ознаками зовнішності та деякі інші.

Основне завдання криміналістичної техніки полягає у виявленні, фіксації, зберіганні та дослідженні інформації про подію, що розслідується, що міститься у відповідних джерелах (предметах і слідах)

3. *Криміналістична тактика* є розділом, що включає теоретичні положення і практичні рекомендації щодо визначення і вирішення окремих (тактичних) завдань розслідування на шляху реалізації стратегічного завдання кримінального судочинства, визначеного у ст. 2 КПК України. Основою криміналістичної тактики є знання закономірностей формування слідчих ситуацій, визначення завдань розслідування і вибору засобів їх вирішення, якими виступають окремі слідчі дії, тактичні прийоми та їх комплекси (комбінації, операції). Криміналістична тактика складається з положення щодо підготовки і проведення слідчих дій: огляду; обшуку; допиту; пред'явлення для впізнання; слідчого експерименту.

Основне завдання криміналістичної тактик полягає у розробці тактичних прийомів проведення слідчо-розшукових дій у відповідності з правилами, встановленими КПКУ.

4. *Криміналістична методика* є особливим розділом (частиною), який уявляє собою сукупність теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо планування та організації розслідуванню окремих видів кримінальних правопорушень. У методиці реалізуються положення криміналістичної техніки і тактики з урахуванням особливостей завдань, що вирішуються при розслідуванні різних кримінальних правопорушень. Основу криміналістичної методики становлять знання закономірностей механізму вчинення кримінальних правопорушень окремих видів, а також закономірностей їх розслідування, пов'язаних з формуванням

слідчих ситуацій та їх впливом на проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Криміналістична методика включає в себе методики розслідування кримінальних правопорушень окремих видів (вбивств, зґвалтувань, крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайств та інших).

Основне завдання криміналістичної методики полягає у наданні характеристики особливостей механізму вчинення кримінальних правопорушень і розроблення рекомендацій щодо послідовності проведення слідчо-розшукових дій для збирання, доказів їх особливостей.

Місце криміналістики в системі юридичних наук та у професійній підготовці фахівців для правоохоронних органів. Хоча криміналістика і використовує теоретичні положення й методи природничих і технічних наук, за своєю природою вона є юридичною наукою, оскільки тісно пов'язана з кримінальним правом, кримінальним процесом і кримінологією, які утворюють блок (цикл) кримінальних наук.

Криміналістика і наука кримінального права. Зв'язок криміналістики і кримінального права визначається тим, що ці науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає кримінальна діяльність. Зокрема, пріоритетність належить кримінальному праву, оскільки саме там формується поняття кримінального правопорушення взагалі і поняття кримінальних правопорушень окремих видів. Принципово важливою для криміналістики є кримінально-правові категорії «склад кримінального правопорушення», «спосіб кримінального правопорушення», «співучасті у злочині» та інші, які є визначальним для багатьох теоретичних положень криміналістики.

Криміналістика і наука кримінального процесу. Зв'язок криміналістики і кримінального процесу також визначається тим, ці дві науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає діяльність із розслідування кримінальних правопорушень. Як і у випадку з кримінальним правом, криміналістика виконує допоміжну роль – її рекомендації ґрунтуються на процесуальних положеннях і фактично спрямовані на реалізацію процесуальних приписів. Кримінально-процесуальна наука визначає статус учасників кримінального процесу, порядок проведення слідчих (розшукових) дій і, відповідно, межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, методичних рекомендацій. З іншого боку потрібно зазначити, що неодноразово розроблювані у криміналістиці положення і рекомендації відтворювалися у статтях кримінально-процесуального законодавства, перетворюючись у його приписи. Наприклад, криміналістичні

рекомендації щодо використання під час розслідування кримінальних правопорушень такого методу пізнання, як експеримент, сприяли закріпленню в кримінально-процесуальному кодексі такого способу одержання доказів, який отримав назву слідчого експерименту. Тому для науки кримінального процесу і криміналістики спільними є низка теоретичних положень, наприклад, теорія судових доказів, вчення про слідчі дії та деякі інші.

Криміналістика і кримінологія. Зв'язок криміналістики і кримінології також ґрунтується на спільній частині об'єкта вивчення, якою є кримінальна діяльність. Кримінологія вивчає кримінальну діяльність з точки зору її детермінації певними факторами (причини і умови, що сприяють злочинності) і має завданням розробку рекомендацій щодо усунення або нейтралізації цих факторів. Оскільки кримінологічні положення і рекомендації реалізуються в діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, предметні області кримінології і криміналістики перетинаються, оскільки попереджувальна функція є для них спільною. До того ж у криміналістиці використовуються кримінологічні концептуальні положення щодо детермінації кримінальних правопорушень, поняття причин злочинності і окремих кримінальних правопорушень, поняття умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Тобто криміналістична методика виступає каналом впровадження теоретичних положень кримінології у практичну діяльність органів слідства.

3.1.2. Концептуальні положення криміналістичної техніки

Поняття криміналістичної техніки і характеристика її елементів. Криміналістична техніка – розділ криміналістики, що об'єднує в собі теоретичні положень і розроблені на їх основі технічні засоби і прийоми виявлення, фіксації і вилучення слідів кримінальних правопорушень, які стають джерелами доказів.

Ключовою в цьому розділі є концепція слідів кримінального правопорушення (криміналістична техніка – криміналістичне слідознавство). Поняття «сліди» є ключовим для розуміння сутності діяльності правоохоронних органів у виявленні осіб, винних у злочинах, і притягненні їх до кримінальної відповідальності. Сліди кримінального правопорушення – це всі ті зміни, які були внесені в результаті його вчинення до навколишньої обстановки, що існувала до цього правопорушення (матеріальна обстановка та очевидці).

Виявлені, зафіксовані і вилучені сліди виступають доказами у кримінальній справі. Тому досудове розслідування фактично є виявленням цих змін з метою встановлення найважливіших його обставин (хто вчинив, коли, з якою метою тощо). Звичайно, значну роль тут відіграє допомога людей, які добре знали обстановку, що існувала до вчинення кримінального правопорушення (потерпілих, свідків).

Залежно від характеру внесених змін у матеріальну обстановку можна виділити кілька видів слідів, що обумовлюють відповідні засоби їх відшукування, фіксації, вилучення і використання як доказів.

1. Сліди у вигляді пошкодження (руйнування) на об'єктах, які піддавалися впливові при вчиненні кримінального правопорушення:

- на предметах, які були перешкодою для злочинця (пошкоджені двері, розбите скло);
- на потерпілому (жертві) (розірваний одяг, тілесні ушкодження);
- на злочинцеві (розірваний одяг, тілесні ушкодження).

Цей вид слідів вказує на вчинення протиправних дій – проникнення злочинця у приміщення, нанесення ударів тощо.

Технічні засоби фіксації (окрім протоколу) – фото, відео (криміналістична техніка фіксації).

2. Сліди кримінального правопорушення у вигляді зміни просторового розташування предметів на місці події (відкритий сейф, висунуті ящики столу, розкидані речі). Такі сліди вказують на певну послідовність дій злочинця, що може означати обізнаність (чи необізнаність) з обстановкою, вказувати на його мотиви тощо.

3. Сліди у вигляді предметів, залишених злочинцем на місці події (є речовими доказами):

- кинуті або загублені знаряддя зламу, зброя, недопалки сигарет, гудзик від одягу тощо;
- мікрочастинки від одягу, бруду від взуття, слини, крові, сперми тощо.

Такі сліди вказують на факт перебування (знаходження) певної особи на місці події і можливу причетність до кримінального правопорушення. Технічні засоби фіксації (окрім протоколу) – фото, відео.

Такі предмети, як зброя розглядаються в окремому підрозділі, який називається криміналістичним зброєзнавством, яке включає в себе вчення про холодну зброю, судову балістику і криміналістичну вибухотехніку.

4. Сліди у вигляді предметів, вилучених злочинцем з місця події (є речовими доказами):

– предмети, які злочинець умисно забрав (вилучив) – викрадені речі;

– мікрочастинки, які злочинець «забрав» з місця події на своєму тілі, одязі чи взутті (фарба, мікрочастинки речовин, рослин, крові тощо).

Такі сліди також вказують на певний зв'язок особи з місцем вчинення кримінального правопорушення.

5. Сліди у вигляді документів, які були використані злочинцем (економічні злочини). Підрозділ криміналістичної техніки – документознавство. Види документів: на паперових носіях (друковані, рукописні); фотодокументи; відео документи; електронні документи. Окремо можуть розглядатися електронні сліди в кіберпросторі.

6. Сліди-відображення одних об'єктів на інших. Це сліди-відбитки (відображається структура об'єкта, що дозволяє відшукати його та ідентифікувати):

– сліди людини (рук, ніг, зубів, лоба та інших частин тіла);

– сліди знарядь зламу та інструментів на перешкодах (сліди тиску, розрізу, розрубів тощо);

– сліди транспортних засобів (сліди коліс на ґрунті, сліди виступаючих частин).

Такі сліди також вказують на зв'язок певного об'єкту з місцем вчинення кримінального правопорушення (а через це і причетність особи до кримінального правопорушення). Підрозділ криміналістичної техніки – трасологія.

7. Сліди зовнішності людини, які відображаються у пам'яті очевидців кримінального правопорушення (криміналістична габітологія).

Наведена класифікація слідів кримінальних правопорушень має суттєве значення для визначення прийомів і засобів їх виявлення, фіксації, вилучення і використання як засобів доказування. Сліди виступають безпосереднім джерелом доказів певних обставин вчинення кримінального правопорушення. Як докази вони можуть бути прямими і непрямими. Наприклад, виявлення слідів рук певної людини на предметах обстановки місця події є прямим доказом перебування цієї людини у даному місці (квартирі, номері готелю). А виявлення у людини викрадених речей є непрямим доказом причетності до крадіжки (знайшов, купив, подарували). Але сукупно ці два факти набувають значення прямого доказу причетності до кримінального правопорушення.

Потрібно звернути увагу на те, що окрім слідів у матеріальній обстановці, сліди залишаються й у пам'яті людей, які були очевидцями

певних подій (бачили або чули). Оскільки злочини вчиняються серед людей, то носіями інформації про злочин є і люди – їх пам'ять зберігає відбитки (образи) минулих подій та їх учасників. Такі сліди прийнято називати ідеальними слідами кримінальних правопорушень. До них, зокрема, віднесено вчення про ознаки зовнішності (криміналістична габітологія).

Комплекти технічних засобів: слідча валіза, валіза криміналіста. Ці комплекти включають такі засоби криміналістичної техніки:

1) фото-, звуко- й відеозасоби фіксації, як правило, охоплюють оптичні фотоапарати марки «Зеніт», «Київ-19М» і змінну оптику (ширококутник, телеоб'єктив і трансфокатор) або цифрові камери на кшталт марки «Canon» чи «Olimpus». Для зйомки оптичними фотоапаратами в комплекти поміщають світлофільтри, джерела світла (електронні, люмінесцентні лампи) та приладдя (софіти, рефлектори, прожектори, штативи, ліхтарі, акумулятори, зарядні пристрої тощо);

Звуко- та відеозасоби, як правило, не поміщають у валізу. Їх комплектують у спеціальні сумки й валізи, які є на озброєнні криміналіста і в обласних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах МВС, а також у пересувних криміналістичних лабораторіях;

2) засоби вимірювання, складання планів і схем. До них належать найпростіші вимірювальні засоби: масштабні лінійки, рулетки, транспорир, косинець, штангенциркуль, вимірювальні лупи, компас, планшет, письмове приладдя.

3) засоби роботи зі слідами рук, що ґрунтуються на органолептичних і фізичних методах: магнітний і волосяний пензлі, порошки, липкі стрічки. Розробляються спеціальні комплекти для фіксації й збору мікрооб'єктів;

4) пошукова техніка, що представлена спеціальними пристроями, як-то: шуп для відбору проб у землі та сипучих об'єктах; телескопічна штанга, дзеркало й софіт для дистанційного огляду важкодоступних і небезпечних для життя пристроїв; магнітний підйомник, мотузка (шнур); липкі стрічки, лупа з освітленням, ультрафіолетове джерело світла, шанцевий інструмент, телескопічна штанга для навішення різних інструментів, кріплення оглядового дзеркала, освітлювальних приладів;

5) допоміжні засоби, до яких належать інструменти, запозичені з різних галузей професійного застосування: пасатижі, склоріз, викрутка, складаний ніж, рукоятка з набором інструментів, ножівкове полотно, ножиці та ін., а також засоби гігієни.

Правові засади і принципи використання техніко-криміналістичних

засобів і методів. Чинний КПК України за загальним правилом дозволяє застосування технічних засобів під час виявлення, фіксації і дослідження слідів, але вичерпного їх переліку немає (принцип правомірності). Головне правило полягає у фіксації факту застосування того чи іншого технічного засобу у протоколі відповідної процесуальної дії.

Принцип доцільності (економічності) полягає у обґрунтованості використання ТЗ з урахуванням отримання позитивного результату і витрат часу та матеріалів (приклад, відеозапис допиту).

Принцип науковості – дотримання технічних правил використання ТЗ, які гарантують достовірність, точність, надійність і відтворюваність одержуваних результатів.

Принцип безпеки використання науково-технічних засобів – неприпустимість створення умов, небезпечних для життя чи здоров'я учасників кримінального провадження.

Принцип етичності – неприпустимість приниження честі і гідності учасників кримінального провадження.

3.1.3. Криміналістична фотографія та відеозапис

Сучасні уявлення щодо криміналістичної фотографії. Термін «фотографія» походить від давньогрецьких $\phi\omicron\tau\omicron\varsigma$ + $\gamma\rho\alpha\phi\omega$ («світло» + «пишу») – техніка малювання світлом, світлопис – отримання та збереження статичного зображення на світлочутливому матеріалі (фотоплівці або матриці та пристроях пам'яті) за допомогою фотокамери. Офіційною датою винаходу сучасної фотографії вважається 1839 р. (Луї Жак Даггер – Франція). З моменту її появи вона стала надзвичайно популярною у побуті (портрети) і в наукових дослідженнях (ботаніки, фізики, хіміки, медики та ін.). Звичайно, появу такого засобу отримання стійкого зображення не могла ігнорувати і поліція, першочерговим завданням якої було виявлення і фіксації слідів кримінальних правопорушень.

Криміналістична фотографія – це сукупність теоретичних положень і практичних рекомендацій застосування фотографії для фіксації виявлених слідів кримінального правопорушення (саме їх і потрібно засвоїти). Її завданням є озброєння органів слідства відповідними знаннями щодо використання фотографії під час досудового розслідування. Результати фотографування – фотознімки (світлини) є додатковим до протоколів засобом фіксації, що робить більш достовірними виявлені сліди як джерела доказів (це ж робиться для суду).

Криміналістична фотографія поділяється на два види:

- 1) слідча фотографія при проведенні СРД (використовує криміналіст-спеціаліст під керівництвом слідчого);
- 2) експертна фотографія при проведенні експертизи (використовує експерт для ілюстрації свого дослідження і висновків).

У криміналістиці акцент робиться на слідчому фотографуванні, яке може застосовуватися як засіб фіксації при проведенні багатьох слідчих (розшукових) дій (далі СРД): огляд, обшук, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, експертиза. Але найбільш детально розроблені положення щодо використання фотографії при проведенні огляду місця події – види і методи фотозйомки.

Види і методи фотозйомки при огляді місця події. У криміналістиці розроблено такі види фотозйомки:

1) *орієнтуюча фотозйомка місця події* – фотографується об'єкт (будівля, ділянка місцевості), де було вчинене кримінальне правопорушення, з прилеглою територією. Це робиться Наразі щоби за фотознімком можна було зорієнтуватися, де саме знаходиться цей об'єкт (адреса у населеному пункті). Наприклад, якщо місцем подіє є квартира (будинок), то він фотографується з прилеглими будинками справа-зліва так щоби було видно вказівники вулиці і номери. Якщо це знаходиться поза населеним пунктом, то фотографується Наразі щоби були помітні орієнтири справа-зліва, наприклад лінія електромережі, дорожні знаки тощо.

Орієнтуюча фотозйомка виконується методом кругової панорами, оскільки в один кадр місце події може не поміститися (виконується кілька кадрів, а фотографії потім стикуються між собою на фототаблиці);

2) *оглядова фотозйомка* – застосовується, коли необхідно отримати загальний вигляд самого місця події, тому кадр визначається його межами (як правило, робиться один фотознімок). Точку зйомки тут вибирають Наразі щоби на знімку чітко було видно загальний вигляд обстановки місця події та взаємне розташування об'єктів, що там знаходяться;

3) *вузлова фотозйомка*. Залежно від особливостей обстановки місця події остання умовно поділяється на складові частини. Наприклад, такими можуть бути кімнати квартири або окремі ділянки місця події. Зазвичай вони являють собою ділянки з розташуванням об'єктів, що свідчать про певні дії злочинців та залишені сліди, які можуть стати джерелами доказів в подальшому розслідуванні. Такі ділянки узвичаєно називати вузлами місця події, де знаходиться кілька об'єктів (слідів).

4) *детальна фотозйомка*. Вона здійснюється для фіксації окремих

предметів, слідів, що виявлені на місці події. Щоб предмети відобразилися більш повно, її слід проводити в максимально можливому масштабі, тобто фотографування здійснюється масштабним методом (обов'язково з використанням масштабної лінійки).

5) *фотозйомка трупа* має особливості, обумовлені специфічністю даного об'єкта як носія слідів кримінального правопорушення:

– фотографують загальний вигляд трупа (його позу) з 4-х точок (справа, зліва, від голови, від ніг) разом із навколишньою обстановкою, слідами та іншими об'єктами, що знаходяться поруч (тобто це вузлова фотозйомка);

– за правилами детальної фотозйомки фотографують ушкодження та сліди на тілі трупа (рани, синці), трупні явища (трупні плями, ознаки розкладання тощо);

– доцільно сфотографувати лежачий труп згори (метод вертикальної зйомки);

– трупи, виявлені у висячому стані, рекомендується фотографувати спереду, ззаду і з боків. У кадр повинні потрапити також найближча опора, мотузка з петлею та предмет, до якого її прикріплено.

Процесуальне оформлення результатів фотозйомки. Основні вимоги:

– у протоколі СРД потрібно обов'язково вказати на факт використання фотозйомки, а також навести найменування і характеристику використаного технічного засобу (фотоапарата, смартфона, планшета);

– фотознімки повинні бути надруковані, наклеєні й оформлені у вигляді фото таблиці, яка є додатком до протоколу СРД (світлини опечатуються, супроводжуються пояснювальними написами, кожна сторінка підписується особою, яка виконувала цю роботу і слідчим);

– також до протоколу СРД мають бути додані оригінальні електронні носії інформації із відзнятими зображеннями (електронний носій інформації вкладають в конверт, який опечатується і підшивається до матеріалів кримінального провадження; резервні копії зберігаються окремо).

Застосування відеозапису при проведенні СРД. Відеозапис використовується при проведенні тих СРД, де значення має фіксація не тільки зовнішнього вигляду певних об'єктів, але й словесна інформація, а також дії учасників, їх поведінка. Такими СРД є, наприклад, обшук, допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент. В цьому аспекті використання відеозапису має очевидні переваги перед фотозйомкою.

Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою відеозапису приймає особа, яка проводить відповідну СРД. Але при проведенні обшуку застосування відеозапису є обов'язковим. Крім того стороні захисту при цьому надається право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису (ст. 107 КПКУ).

Останнім часом використовуються цифрові методи відеозапису, фіксації інформації. Принцип їх дії полягає в тому, що зображення об'єкта відображається й трансформується в електричний сигнал, який записується в цифровому вигляді на спеціальному носії. Для відтворення зображення на моніторі необхідно лише зворотне перетворення, тобто сигнал не потребує додаткової обробки. Зараз на практиці використовуються цифрова та звичайна відеоапаратура такого формату, який дозволяє отримати якісне кольорове зображення навіть в умовах дуже поганого освітлення, гарантуючи його яскравість, контрастність, інтенсивність і роздільну здатність (передачу дрібних деталей).

За аналогією з криміналістичною фотографією, яка використовує орієнтувальний, оглядовий, вузловий і детальний види зйомки, в криміналістичному відеозаписі застосовуються загальний, середній, великий і детальний плани. Але використання відеозапису потребує більш ретельної підготовки. Зокрема, потрібно виходити з таких правил:

- 1) ухваливши рішення про застосування відеозапису, потрібно визначити його конкретну мету (питання доцільності застосування);
- 2) доцільно розділити СРД на окремі етапи, які будуть піддаватися відео фіксації (скласти план-сценарій, який довести до спеціаліста);
- 3) відповідно до плану-сценарію визначити місця зйомки (довести до спеціаліста, роз'яснити завдання);
- 4) відеозапис слідчої дії проводиться безперервно, в кадрах повинні бути присутніми учасники, що дають свідчення чи виконують якісь певні дії з навколишньою обстановкою та об'єктами, на яких акцентується увага;
- 5) при необхідності періодичної зупинки відеозапису для зміни місця зйомки потрібно заготувати текст промови, який повинен бути проголошений і записаний під час застосування відео.

Методи (прийоми) відеозапису

Панорамування – це зйомка камерою, що перебуває в русі (буває статичним і динамічним). Статичну панораму знімають плавним поворотом камери навколо горизонтальної або вертикальної осі. У першому випадку отримують кругову відеопанораму, а в другому – вертикальну. Такий прийом раціонально застосовувати тоді, коли потрібно відобразити великі площі або об'єкти значної протяжності.

Панорами повинні починатися й закінчуватися статичними кадрами, інакше вони погано узгоджуються із сусідніми епізодами відеофільму, що відображує слідчу дію.

Наїзд – це метод виділення певних об'єктів під час відеозапису, шляхом збільшення їх масштабу (укрупнення). Він полягає у плавному переході від загального плану до середнього, а потім до великого. Це прийом дозволяє більш чітко зафіксувати окремі деталі (ознаки) об'єкта зйомки.

Від'їзд – це метод, протилежний наїзду, зазвичай він дозволяє підтримувати орієнтацію в обстановці проведення слідчої дії після серії епізодів, знятих великим і детальним планами, або для введення в кадр інших осіб після показу основного об'єкта зйомки.

Послідовність відеозапису. Відеозйомку СРД необхідно проводити в логічній послідовності її проведення (з тим щоби уникнути монтажу). При необхідності зупинення зйомки для зміни місця оператора потрібно оголосити під запис про цю зупинку з поясненням причини, а після відновлення також оголосити це. Метою цього є забезпечення безперервності відео зйомки – без монтажу, яка зазвичай дає підстави для оспорювання достовірності її результатів.

Особлива увага приділяється підготовці СРД, що проводитиметься під відеозапис. Зокрема, це стосується перевірки комплектності та справності, підготовці до роботи відеоапаратури: наявність запасних відеокасет, флеш-накопичувачів, акумуляторних батарей, додаткових джерел освітлення й подовжувального кабелю, штативів і мікрофона тощо.

Процесуальне оформлення результатів відеозапису. Основні вимоги

1. Застосування відеозапису має знайти відображення в протоколі СРД. В ньому необхідно зазначити марку відеокамери, тип відеокасети чи іншого електронного носія, час початку і закінчення запису, що конкретно фіксувалося. У протоколі повинні бути також відображені відомості, що осіб, які брали участь в слідчій (розшуковій) дії, повідомлені про застосування відеозапису.

2. Після закінчення відеозапису він відтворюється усім учасникам СРД. Їх заяви з приводу відповідності відеозапису змісту слідчої (розшукової) дії, а також наявні зауваження, доповнення і уточнення також фіксуються за допомогою відеокамери і відображаються в протоколі, який підписується усіма учасниками слідчої (розшукової) дії.

3. Пояснювальні написи необхідно зробити і на відеокасеті (чи іншому носієві інформації (CD-R, DVD– дисках). Потім вона

упаковується, опечатується додається до протоколу слідчої (розшукової) дії. На упаковці (так само, як і на касеті) робляться пояснювальні написи з вказівкою: ким, що і коли було відзнято і до якого протоколу є додатком. Ці написи посвідчуються підписами слідчого, понятих та інших учасників слідчої (розшукової) дії.

Відеоконференція. Стаття 232 КПК України передбачає можливість проведення допиту осіб, впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції з трансляцією з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у таких випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором або слідчим суддею достатніми.

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування ухвалюється слідчим або прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших його учасників. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечують проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор чи слідчий суддя можуть ухвалити рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній таке рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може ухвалюватись, якщо той проти цього заперечує. Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій має забезпечувати належну якість зображення та звуку.

Слідчий і прокурор з метою забезпечення оперативності кримінального провадження мають право провести у режимі відео- або телефонної конференції опитування особи, яка через перебування у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до слідчого чи прокурора. За результатами опитування, проведеного у режимі відео- або телефонної конференції, слідчий або прокурор складають рапорт, у якому зазначають дату та час опитування,

дані про особу опитуваного, ідентифікаційні ознаки засобу зв'язку, що використовувався опитуваним, а також обставини, які були ним повідомлені. За необхідності опитування фіксується за допомогою технічних засобів аудіо– чи відеозапису.

У підсумку потрібно зазначити, що відповідно до ст. 107 КПК України:

1) рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим;

2) виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів;

3) право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту;

4) про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії;

5) у матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо;

б) незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

3.1.4. Криміналістична габітологія

Поняття та значення габітології у правоохоронній діяльності.

При підготовці та вчиненні кримінальних правопорушень поряд з матеріальними слідами залишаються й «ідеальні» сліди. Такими, зокрема, є ознаки зовнішності людини, які сприймають і запам'ятовують очевидці кримінального правопорушення. У зв'язку з цим у криміналістиці сформувалася окрема галузь знань (підрозділ криміналістичної техніки) – габітологія.

Криміналістична габітологія – це сукупність теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо виявлення, фіксації і використання відомостей про зовнішність людини для її розшуку та

ідентифікації.

Формування криміналістичної габітології має досить давню історію. Але вважається, що наукове підґрунтя використання відомостей про зовнішність людини розробив Альфонс Бертильйон (Франція), який в кінці XIX століття розробив систему реєстрації та ідентифікації злочинців за ознаками зовнішності. Працюючи в поліції і базуючись на антропологічній теорії про індивідуальність розмірів частин тіла кожної людини, він почав обміряти засуджених і в результаті створив метод антропометричної реєстрації. З тих часів габітологія розвивалася із залученням останніх досягнень науки і техніки.

Ключовим в габітології є поняття зовнішності людини. Зовнішність людини – це неповторна сукупність форм, розмірів, кольору та особливостей будови зовнішніх частин тіла людини, які формують її образ (портрет) у пам'яті людей. Ознаки зовнішності з віком змінюються, але це відбувається повільно. Це дає підставу говорити про відносну стійкості рис зовнішності і можливості їх використання в правоохоронній діяльності (у досудовому розслідуванні). Таким чином габітологія базується на таких властивостях ознак зовнішності людини:

- індивідуальність (неповторність форм, розмірів та особливостей ознак, що створюють індивідуальну сукупність прикмет);
- відносна стійкість (незмінюваність ознак зовнішності людини у певний проміжок часу);
- рефлексорність (властивість фіксуватись у пам'яті людей).

Ознаки зовнішності людини використовуються у правоохоронній діяльності для:

- 1) розшуку та ідентифікації злочинців, що переховуються;
- 2) розшуку та ідентифікації без вісті зниклої особи;
- 3) встановлення загиблої особи при відсутності документів (невпізнаний труп).

Види ознак зовнішності людини та джерела отримання відомостей про них. В габітології вироблена класифікація ознак зовнішності людини для використання в розшуковій та слідчій практиці. Ознаки зовнішності поділяються на такі види.

Анатомічні ознаки – це ознаки будови тіла людини в цілому або окремих його частин (загальні: ознаки статі, росту, статура; окремі: ознаки, що характеризують форму обличчя, брови, очі, ніс тощо).

Функціональні ознаки – ознаки рухів тіла, які проявляються при здійсненні певних дій (функцій): хода, жестикуляція, поза, мова. Функціональні ознаки часто тісно пов'язані з анатомічними і є їхнім наслідком. Наприклад, коротка нога визначає своєрідність ходи –

кульгавість.

Супутні ознаки – ознаки одягу, взуття та предметів (окуляри, обручка, сережки тощо).

Наведена класифікація заснована на різній природі формування прикмет зовнішності людини і має важливе методичне значення. Але роль тієї чи іншої ознаки зовнішності в розшуку та ідентифікації людини визначається, перш за все, частотою її прояву у людей. Чим рідше ознака зустрічається у людей, тим легше виявити її носія – конкретної людини. Ця закономірність відображена в поняттях особливих і яскравих прикмет.

Особливі прикмети – це риси зовнішності, які рідко зустрічаються у людей, що дозволяє виділити конкретну людину з певної кількості подібних їй. Вони можуть бути: а) анатомічними (уродженими: зрослі брови, родимки і т.д.; набутими: шрами, татуювання, каліцтва тощо); б) функціональними (кульгавість, дефекти мови); в) супутніми (носіння окулярів).

Яскраві прикмети – це особливі прикмети, розташовані на відкритих ділянках тіла (анатомічні – татуювання на кисті руки) або кидаються у вічі при здійсненні певних дій (динамічні – заїкання).

Джерелами інформації про ознаки зовнішності особи є:

1) показання (свідчення), отримані під час допиту потерпілих і свідків, які сприймали подію кримінального правопорушення та її учасників (показання фіксуються у протоколі допиту);

2) документи:

– медичні картки;

– особові справи підприємств, закладів, військових центрів комплектування та ін.;

– фото–відео зображення з камер відеоспостереження, смартфонів очевидців тощо.

Використання методу «словесного портрета» під час досудового розслідування. Для розшуку особи за ознаками зовнішності використовується метод опису, який у криміналістиці отримав назву методу «словесного портрета». «Словесний портрет» – це опис зовнішності людини, виконаний у певній послідовності і з використанням спеціальної термінології (включаються анатомічні, динамічні, супутні ознаки, особливі прикмети).

Правила складання словесного портрету:

1) опис має бути послідовним – спочатку описуються анатомічні ознаки, потім функціональні і супутні (від загального до окремого);

2) опис повинен виконуватись з використанням спеціально

розробленої для цього термінології (наприклад, форма обличчя описується із застосуванням геометричних фігур: овальне, кругле, прямокутне, трикутне);

3) при описі окремих частин тіла вказуються їх розміри відносно інших частин, тобто виходячи з їх пропорційності (наприклад, голова – велика, середня, мала);

4) опис має містити сукупність ознак, що дозволяє виділити людину серед інших (значення особливих прикмет, зокрема тих, що знаходяться на відкритих частинах тіла людини: обличчі, шиї, кистях рук).

Таким чином словесний портрет – це результат використання криміналістичних знань з габітології працівником поліції (дознавачем, слідчим, оперуповноваженим).

Під час допиту очевидців потрібно мати на увазі, що звичайні люди не знають правил і криміналістичної термінології складання «словесного портрету». Тому потрібно їм пропонувати описати зовнішність людини так як вони її сприйняли з використанням звичних їм понять. Але для складання словесного портрету слідчому (працівнику поліції) потрібно уточнювати (розшифровувати) побутові поняття. Наприклад, якщо потерпіла жінка каже, що у злочинця було «хитре обличчя», то потрібно встановити на підставі чого вона зробила такий висновок (маленькі очі, довгий тонкий ніс, тонкі губи тощо). На підставі отриманої інформації працівник поліції складає словесний портрет за вказаними правилами.

Опис зовнішності за правилами словесного портрету використовується:

– при допиті потерпілих і свідків, які бачили злочинця, для встановлення його ознак (відображається у протоколі допиту);

– при реєстрації зниклих без вісті осіб та організації їх розшуку (відображається у розпізнавальній карті зниклої особи);

– при реєстрації невпізнаних трупів (відображається у розпізнавальній карті трупа).

Виготовлення і використання суб'єктивних портретів розшукуваних осіб. Окрім «словесного портрета» в поліцейській практиці використовуються суб'єктивні портрети зниклих осіб. Суб'єктивний портрет – це мальований або композиційний портрет розшукуваної особи, виконаний на основі свідчень очевидців.

Мальований портрет – це зображення невідомої людини, виконане художником, який приймає участь у допиті (зі слів і пояснень потерпілого, свідка).

Композиційний портрет – це зображення людини, що отримується шляхом компонування образу зниклої особи злочинця із спеціального

комплекту елементів зовнішності людини (виконується а не виготовляється фахівцем-криміналістом). Останнім часом композиційні портрети виготовляються за допомогою комп'ютерної техніки (програма «Фоторобот»). Але практика показує, що найбільш ефективними є все таки мальовані портрети.

Створення суб'єктивного портрета розшукуваного злочинця – процес складний, на який впливають численні фактори (займає кілька годин часу). Перш за все, при допиті очевидця повинні враховуватися умови сприйняття (об'єктивні фактори): місце, освітленість, стан погоди. Важливе значення мають й суб'єктивні фактори – стан органів чуття очевидця, стан його психіки (схильність до фантазування).

Після виготовлення суб'єктивного портрета розшукуваного злочинця він тиражується і вручається оперативним працівникам поліції для ведення розшуку, демонструється населенню через засоби масової інформації. При виявленні осіб схожих на зображеного на портреті з'ясовуються обставини їх перебування на місці вчинення кримінального правопорушення з подальшим пред'явленням його для впізнання очевидцям.

Портретно-криміналістична експертиза. Під час досудового розслідування нерідко виникає необхідність ідентифікації особи за фотознімком чи відеозаписом. У цих випадках призначається портретна експертиза. Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Чи зображений на даному фотознімку (відеозапису) громадянин А.?

Одна чи різні особи зображені на даних фотознімках?

Чи зображений на фотознімку невпізаного трупа громадянин А.?

При підготовці експертизи потрібно враховувати такі положення:

1) для експертизи потрібні достовірні фотографії особи, яка перевіряється;

2) бажано, щоби серед порівнюваних зразків були знімки, близькі за масштабом і ракурсом зображення.

3) ідентифікація трупа проводиться шляхом порівняння фотознімка трупа з прижиттєвими знімками певної особи;

4) перед фотозйомкою трупа повинен бути зроблений «туалет трупа» (надання прижиттєвого вигляду);

5) перед направленням фотографій на дослідження бажано проконсультуватися з експертом щодо відбору фотокарток (світлин) для дослідження.

3.1.5. Криміналістична трасологія

Поняття криміналістичної трасології. Термін «трасологія» походить від французького *tracé* – «слід» і грецького *logos* – «вчення» і розуміється як вчення (наука) про сліди. Трасологія – це підрозділ криміналістичної техніки, що вивчає теоретичні засади слідоутворення, закономірності виникнення різних видів слідів, які відбивають механізм кримінального правопорушення. Її завданням є вивчення і розроблення техніко-криміналістичних засобів, прийомів виявлення, фіксації і вилучення слідів з метою їх використання для розслідування кримінальних правопорушень.

Ключовим поняттям трасології є поняття трасологічних слідів (сліди кримінального правопорушення у вузькому розумінні). Трасологічні сліди – це сліди-відображення, що утворюються при безпосередньому контакті (взаємодії) двох об'єктів, і представляють собою матеріально фіксоване відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта (наприклад, сліди знарядь злочину, ніг, взуття, рук, транспортних засобів і т. ін.). Вивчення такого роду слідів становить предмет трасології.

Залежно від механізму утворення слідів на слідоприймаючому об'єкті їх поділяють на об'ємні та поверхневі. Об'ємні сліди утворюються у випадках, коли під час контакту двох об'єктів один з них, більш м'який, деформується під тиском іншого, в результаті чого слідоутворюючий об'єкт відображається у трьох вимірах – довжина, глибина, ширина. Такими є, наприклад, сліди взуття і протекторів коліс на вологому ґрунті; знарядь злочину – на дереві тощо. Поверхневі (площинні) сліди утворюються, коли обидва об'єкти, що контактують між собою, покриті певною речовиною і структура одного з них відображається на іншому в результаті відокремлення часток від поверхні одного з них і прилипання їх до поверхні іншого (нашарування, відшарування). Наприклад, сліди брудного взуття на підлозі, потожирові сліди руки на пляшці тощо.

Залежно від стану об'єктів, що взаємодіють між собою, можуть утворюватися статичні і динамічні сліди. Статичні сліди утворюються під час перпендикулярного контакту двох об'єктів, коли в момент слідоутворення вони (або один з них) рухаються в зустрічному напрямку. Динамічні (змазані) сліди виникають внаслідок контакту двох об'єктів, коли у момент контактування вони (або один з них) рухаються паралельно один одному (наприклад, сліди від каналу ствола на стріляній

кулі тощо).

У трасології найбільша увага приділяється трьом основним групам таких слідів:

- 1) слідам людини: сліди рук і босих ніг (а також сліди інших ділянок тіла);
- 2) слідам взуття і коліс транспортних засобів;
- 3) слідам знарядь злочину (інструментів).

Сліди рук і босих ніг людини. Сліди рук утворюються на предметах, структура поверхні яких дрібніша за папілярні лінії. Це предмети з гладкою поверхнею (скло, поліроване дерево, вироби з порцеляни, пластмаси, металу тощо), а також з гігроскопічною поверхнею (вбирає рідину: папір, картон). До поверхонь, що сприймають сліди рук, належать також пластичні дрібнозернисті речовини (пластилін, не застиглий сургуч, парафін, віск). На пластичних речовинах утворюються об'ємні сліди рук.

Пошук слідів рук під час огляду місця події ведеться шляхом висування версій про дії злочинця та огляд об'єктів, яких він, можливо, торкався руками. Можуть бути виявлені такі види слідів рук.

Видимі сліди – це об'ємні сліди або поверхневі, що утворюються в результаті відділення від рук якоїсь сторонньої речовини, контрастуючою з поверхнею (чорнило, фарба, бруд). Вони виявляються під час огляду об'єктів без особливих труднощів.

Маловидимі сліди – це сліди, що утворюються в результаті відділення від долонь потожирових виділень шкіри людини, які безбарвні і не утворюють контрасту зі слідовосприймаючою поверхнею. Маловидимі сліди утворюються на предметах з твердими, гладкими поверхнями. Виявляються вони під час огляду при освітленні поверхні під кутом шляхом маніпуляції предметом зі слідом на денному світлі або підсвічуванням електричним ліхтариком.

Невидимі – це потожирові виділення шкіри на гігроскопічних поверхнях, (папір, картон, фанера). Вони виявляються при огляді шляхом обробки поверхні парами йоду за допомогою йодної трубки.

Правила огляду, фіксації та вилучення слідів рук:

а) предмети, що оглядаються, потрібно брати. Наразі щоб не знищити наявні на них сліди і не залишити відбитки своїх пальців (за краї, ребра, внутрішні поверхні);

б) виявлені сліди рук потрібно вилучати разом із предметами, на яких вони виявлені (якщо це неможливо, потрібно обробити порошком, сфотографувати, скопіювати на липку плівку);

в) перед вилученням предмети, а також сліди повинні бути

сфотографовані;

г) предмети зі слідами рук, виявлені за мінусової температури, не можна відразу вносити в тепле приміщення (небезпека запотівання та пошкодження);

д) витягнуті з води предмети, на яких можуть бути сліди рук, необхідно внести до приміщення і дати їм висохнути, розташувавши далеко від опалювальних приладів;

е) до протоколу огляду мають бути занесені відомості про виявлені сліди:

- на якому предметі та поверхні, в якому його місці вони виявлені;
- вид слідів відповідно до існуючої класифікації;
- конфігурація та розміри слідів, відстань між ними;
- які засоби та методи застосовувалися для їх виявлення та фіксації;
- заходи, вжиті для збереження та спосіб упаковки слідів, що вилучаються.

За вилученими з місця події слідами рук призначається дактилоскопічна експертиза.

Сліди взуття і коліс транспортних засобів. Сліди взуття і коліс транспортних засобів можуть бути статичними та динамічними, об'ємними та поверхневими. Найбільше ідентифікаційне значення мають об'ємні статичні сліди взуття. Вони утворюються зазвичай на м'якому ґрунті або снігу. При їх дослідженні можна визначити не тільки форму та розмір взуття, яким вони залишені, але й встановити його тотожність об'єкта. Поверхневі сліди утворюються зазвичай взуттям, із забрудненою підошвою, на рівних поверхнях – паркеті, лінолеумі, аркушах паперу тощо. За ними можна встановити лише форму і розмір взуття, і лише в окремих випадках – ідентифікувати її.

Особливо інформативною є доріжка слідів взуття, яка утворюється при ході людини. Доріжка слідів – це три і більше слідів ніг, що розташовані на порівняно прямій лінії. Елементи доріжки слідів, які можуть бути визначені при огляді: напрямок руху; довжина кроку правої та лівої ноги; ширина кроку (розстановки ніг); кути розвороту стоп.

Правила огляду, фіксації та вилучення слідів ніг:

а) виявлені сліди взуття необхідно сфотографувати за правилами масштабної зйомки;

б) описати у протоколі огляду:

– їхнє місцезнаходження щодо навколишніх предметів та особливість поверхні, на якій вони виявлені (волога глина, чорнозем, пісок, сніг);

– їх вид (об'ємні, поверхневі) та кількість;

- дані про елементи доріжки слідів;
- дані про найбільш чіткі сліди (форма, розміри, особливості взуття, що відобразилися);
- прийоми та засоби, що використовувалися при фіксації, вилученні та упаковці слідів;

в) вилучити сліди разом з предметом або його частиною (на розстелених аркушах паперу, картону тощо), якщо це неможливо – вдаються до копіювання шляхом використання слідкопіювальної плівки або виготовлення зліпків.

При використанні злочинцями транспортних засобів на місці події часто залишаються їх матеріально фіксовані сліди, найчастіше протекторів шин. Це сліди кочення (статичні) та сліди гальмування (динамічні). За цими слідами можна встановити напрямок руху, а також модель шини, а по ширині колії (відстань між слідами лівого та правого колеса) базу автомобіля і, отже, його вид. У разі відображення слідів окремих особливостей автомобіля можлива його ідентифікація.

Напрямок руху транспорту визначаються за такими ознаками:

- при переїзді через калюжі бризки летять у бік руху;
- тонка палиця (гілка) при переїзді колесом ламається, утворюючи кут, відкритий у бік руху;
- краплі рідини (оливи, бензину), що падають з транспортного засобу, залишають плями, промені яких направлені у бік руху.

Правила огляду, фіксації та вилучення слідів транспортних засобів подібні до правил щодо слідів взуття з деякими особливостями. За вилученими з місця події слідами взуття і транспортних засобів призначається трасологічна експертиза.

Сліди знарядь злочину (інструментів). Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з подоланням злочинцем різних перешкод (двері, стін, стелі, вікна) часто зустрічаються сліди злочину. Сліди злочину – це руйнування чи видозміна вигляду перепони. Вони можуть бути двох видів:

1) сліди знарядь злочину, за якими можлива їх ідентифікація чи встановлення групової власності;

2) сліди-руйнування (розбите вікно чи двері, пролом у стіні).

Сліди знарядь злочину найчастіше зустрічаються при огляді місць подій у справах про крадіжки, пов'язаних з проникненням у приміщення. Проникнення у приміщення відбуваються, як правило, шляхом злочину перешкод, сховищ чи замикаючих механізмів.

Залежно від механізму утворення сліди діляться види, значення яких неоднакове під час досудового розслідування. Це сліди тиску,

ковзання (тертя), розрізу (розруб), розпилу, свердління.

Сліди тиску (удару чи натиску) утворюються при перпендикулярному русі засобу злomu до слiдовосприймаючої поверхні, яка деформується (якщо вона пластична). Відображаються загальні та окремі ознаки засобу злomu. Дослідження цих слiдiв дозволяє зробити висновок про розміри, форму слiдоутворюючої поверхні зброї (можлива й ідентифікація).

Сліди ковзання (тертя) утворюються, коли знаряддя злomu рухається по відношенню до поверхні не перпендикулярно, а під кутом або паралельно. При цьому відображаються точкові чи лінійні особливості слiдоутворюючої поверхні засобу злomu (можлива ідентифікація).

У слiдах розрізу (розруб) відображаються загальні та окремі ознаки (ніж, сокира, ножиці, кусачки, стамеска), що дозволяють встановити ширину леза, особливості його рельєфу. Вони є лінійними слiдами ковзання у вигляді трас, що відображають особливості зброї (можлива ідентифікація).

Сліди пиляння (розпилу) утворюються внаслідок неодноразового руху леза пилки по тому самому місцю об'єкта. Окремі ознаки, зазвичай, не відображаються, але при дослідженні слiдiв розпилу дозволяє встановити вид інструменту, ширину розведення зубів пилки тощо.

Сліди свердління дозволяють встановити діаметр свердла та його конструктивні особливості (при недосвердленні отворів).

Значення слiдiв знарядь злomu визначається тим, що їх ретельний огляд та аналіз (дослідження) дозволяє:

- 1) встановити спосiб злomu;
- 2) визначити характер знаряддя, що застосовувався для злomu;
- 3) визначити механiзм утворення слiдiв;
- 4) ідентифікувати знаряддя злomu при наявності сукупності ознак;
- 5) в окремих випадках надається можливість визначити зріст, фізичну силу, наявність чи відсутність професійних навичок у злочинця.

В окремих випадках матеріально-відповідальні та посадові особи, намагаючись приховати нестачу товарно-матеріальних цінностей чи грошей, що утворилися внаслідок присвоєння чи розтрати, інсценують крадіжку із зломом. Правильно визначити, що сталося на місці події – крадіжка або її інсценування – одне з головних завдань розслідування у цій категорії справ. У цьому важливу роль грає аналіз слiдiв злomu. Наразі в одному випадку із приміщення агентства зв'язку було скоєно розкрадання кілька десятків тисяч гривень. За заявою завідувача відділення зв'язку вхідні двері, а також залізну скриньку (сейф) було

закрито навісними замками. Під час огляду місця події було виявлено два замки з деформованими дужками. Слідчий висунув дві версії: а) скоєна крадіжка із зломом; б) крадіжка із зломом інсценована.

Перед експертом було поставлені питання, в якому положенні вирвані дужки замків та яким чином були заподіяні інші пошкодження. Експерним дослідженням було встановлено, що дужка замку № 1, яким зачинялися двері агенції зв'язку, деформовано у положенні, коли замок був відкритим. Виявлені сліди ковзання та тиску на замикаючому кінці дужки нанесені у відкритому стані замка. При згинанні дужки, замикаючий кінець не може бути вставлений в корпус замка. У ході подальшого розслідування було встановлено, що в даному випадку мало місце інсценування завідувачем відділення зв'язку крадіжки зі зломом.

Правила огляду, фіксації та вилучення слідів злomu:

а) виявлені сліди мають бути сфотографовані за правилами масштабної зйомки (на вузлових знімках необхідно зафіксувати взаємне розташування слідів, а на детальних – індивідуальні особливості кожного сліду);

б) необхідно зафіксувати у протоколі огляду:

– на чому виявлено сліди (стіні, двері, вікні тощо) та матеріал перешкоди (забарвлене дерево, цегла, бетон тощо);

– вид слідів (тиску, ковзання, розрізу, розпилу, свердління);

– розташування слідів на перешкоді;

– форму, розміри слідів, їх характерні особливості;

– наявність у сліді сторонніх частинок (фарби, іржі тощо);

– відомості про фотографування, вилучення та пакування; б

в) вилучити сліди у натурі з предметом або його частиною, якщо це неможливо – вдаються до копіювання шляхом виготовлення зліпка.

За вилученими з місця події слідами знарядь злomu також призначається трасологічна експертиза діагностична або ідентифікаційна.

3.1.6. Криміналістичне дослідження документів

Поняття документів, як джерела доказів. В багатьох випадках документи використовуються як знаряддя вчинення кримінальних правопорушень, а відтак несуть на собі певні сліди кримінальної діяльності або містять інші фактичні дані, які мають значення у кримінальній справі. В силу цього документи виступають як важливі джерела доказів і тому потребують певної процедури виявлення, фіксації,

вилучення і дослідження. Відповідно, у криміналістиці сформувалася окрема галузь знань, яка отримала назву криміналістичного документознавства.

Криміналістичне документознавство – це галузь криміналістичної техніки, в якій вивчаються основи технології виготовлення документів і печаток та способи їх підробки, письма і почерку, розробляються наукові основи виявлення, дослідження і використання інформації, що міститься в документах.

Документом у кримінальному провадженні визнається спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ст. 99 КПК України). Таким чином документи можуть бути як на паперових носіях, так і у вигляді матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані). За процесуальним статусом документи, що потрапляють у сферу кримінального судочинства поділяють на: 1) документи – речові докази; 2) інші документи.

Документи – речові докази (ст. ст. 98-99 КПК України) – це документи, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Таким чином у документах – речових доказах відображаються і зберігаються ознаки злочинної діяльності. Ці ознаки виявляються в матеріалі документа (папері, фарбнику, структурі штрихів, наявності слідів впливу сторонніх речовин з метою зміни первинного змісту). Якщо у виконаних текстах містяться ознаки почерку і письмової мови вони можуть характеризувати особу, котра склала документ.

Інші документи містять відомості про юридичні факти, зафіксовані в їх змісті. Вони можуть включати інформацію, яка відображена у письмовій, графічній або аудіовізуальній формі (наприклад, висновки ревізій та акти перевірок).

За юридичною природою документи поділяють на справжні та підроблені. Справжній документ містить відомості, які відповідають дійсності. Він складається уповноваженою на те особою, частіше на відповідному бланку. Усі реквізити такого документа повинні бути належним чином заповненими. Бланки документів виготовляються із дотриманням передбачених технологій і у визначеному місці.

Підроблений документ містить інформацію, яка не відповідає дійсності. У підроблених документах розрізняють інтелектуальну та матеріальну підробку. При інтелектуальній підробці документ складається з дотриманням вимог, притаманних дійсним документам. Для цього використовуються справжні бланки документів і печатки. Інтелектуальну підробку може здійснити лише особа, згідно зі своїми функціональними обов'язками уповноважена для складання певних документів. Однак при цьому службова особа вносить до формально дійсного документу заздалегідь неправдиві відомості (службове підроблення – ст. 366 КК України). Наприклад, оформлення атестату чи диплому про закінчення навчального закладу на ім'я особи, яка не пройшла відповідного курсу навчання тощо. При матеріальній підробці документ виготовляється злочинцем у повному обсязі за зразком справжнього (повна підробка), або до змісту справжнього документа вносяться часткові зміни (часткова підробка), унаслідок чого такий документ стає носієм неправдивої інформації.

Ураховуючи різноманітність документів, що можуть виступати джерелами доказів у кримінальних справах, існує кілька різновидів їх криміналістичного дослідження:

- техніко-криміналістичне (технічне) дослідження документів;
- криміналістичне дослідження почерку рукописних документів;
- криміналістичне дослідження письмової мови документів.

Техніко-криміналістичне (технічне) дослідження документів. Завдання, які вирішуються за допомогою техніко-криміналістичної експертизи документів, можна поділити на дві групи: ідентифікаційні та діагностичні. Ідентифікаційними завданнями є:

- а) ототожнення друку, печатки за їх відбитками;
- б) ототожнення друкарської машинки за надрукованим текстом;
- в) встановлення групової приналежності матеріалу письма.

Діагностичні завдання:

- а) встановлення способу виготовлення документа та його окремих елементів;
- б) встановлення давності виготовлення документа;
- в) встановлення факту і способу внесення змін до змісту документа (підчисток, дописок, травлення тощо); г) встановлення змісту документів (виявлення закреслених, залитих записів, виявлення згаслих (вицвілих) записів, виявлення записів за вдавненими штрихами та ін.).

Криміналістичне дослідження почерку рукописних документів. У криміналістичному документознавстві поняття документу тісно пов'язане з поняттям письма і почерку. Письмо – це засіб відображення

думок людини за допомогою мови і спеціально створеної системи умовних позначок (письмових знаків). Почерк – це динамічні навички людини, які відбиваються у рукописному тексті при його виконанні (стосовно особи використовується термін «виконавець»). Будучи сформованими такі навички є індивідуальними і відносно стійкими.

Почерк кожної людини має загальні та особливі ознаки. До загальних ознак почерку відносять:

- ступінь сформованості і характер письмово-рухової навички;
- структурні характеристики рухів;
- ознаки, що відбивають топографію фрагментів рукопису.

Окремі ознаки почерку відображають особливості рухів при написанні окремих букв, їх частин, елементів і між буквених з'єднань.

Щодо рукописних документів призначається почеркознавча експертиза, яка може бути діагностичною або ідентифікаційною. Діагностична почеркознавча експертиза вирішує питання:

- статевої приналежності виконавця (чоловік чи жінка);
- приблизного віку;
- факту виконання рукописного тексту в незвичайних умовах (без твердої опори, на нестійкій поверхні тощо);
- факт виконання рукописного тексту при незвичайному психофізіологічному стані виконавця (хвороба, стомлення, збудження, сп'яніння тощо);
- давності виконання рукописного тексту;
- приблизного року навчання в школі;
- умисного виконання рукописного тексту спотвореним почерком;
- визначення змісту нерозбірливого (нечіткого) рукописного тексту.

Під час проведення діагностичної експертизи експертом може бути складена розшукова таблиця почерку виконавця, яка використовується для розшуку ймовірного виконавця (шляхом аналізу рукописних документів, виконаних відомими особами).

Після встановлення ймовірного виконавця призначається ідентифікаційна почеркознавча експертиза для: ототожнення виконавця рукописного тексту або підпису; встановлення факту виконання однією особою різних текстів, окремих фрагментів тексту, підписів, тексту і підписів тощо. Для її проведення потрібні зразки почерку ймовірного виконавця: вільні зразки, умовно-вільні, експериментальні. Вільними зразками є рукописні тексти, підписи, які достовірно виконані певною особою до початку кримінального провадження, і не пов'язані з його обставинами. Умовно-вільними є зразки почерку та підпису, виконані певною особою до початку кримінального провадження, але пов'язані з

його обставинами або виконані після початку кримінального провадження. Експериментальні зразки почерку та підпису виконуються за завданням особи, яка призначила експертизу (в порядку ст. 245 КПК України).

Криміналістичне дослідження письмової мови документів. Письмова мова – це спосіб викладення думок шляхом написання тексту. Стосовно письмової мови використовується термін «автор». У письмовій мові відбиваються навички викладу думок автора документа (рукописного або друкованого). Дослідження письмової мови документів реалізується у формі авторознавчої судової експертизи.

Авторознавча експертиза – це різновид криміналістичної експертизи, під час якої досліджується текст документів (рукописних, друкарських, поліграфічних та ін.) для встановлення його автора. При цьому вирішуються питання ідентифікаційного та діагностичного характеру. Основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту. Даною експертизою можуть також встановлюватися (найчастіше в імовірній формі) деякі соціально-біографічні дані автора тексту (його рідна мова, рівень освіти, володіння науковим, діловим або іншим функціональним стилем мови).

Типовими питаннями, що вирішує авторознавча експертиза, є такі:

- чи є певна особа автором даного тексту;
- чи є певна особа автором декількох різних текстів;
- чи є у тексті соціально-біографічні дані автора і які саме.

Вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе, як правило, лише за наявності відносно великого тексту (не менш як 500 слів).

При підготовці матеріалів для проведення авторознавчої експертизи слідчий повинен зібрати вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки. Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, а також, по можливості, за часом виконання, характером документа, іншими суттєвими обставинами, які могли вплинути на формування ознак письмової мови. Вільні зразки повинні надаватися не менш ніж як на 25 аркушах. Умовно-вільні зразки надаються як доповнення до вільних, особливо якщо останні не вдалося зібрати в достатньому обсязі. Експериментальні зразки повинні бути виконані мовою документа, що досліджується. Спочатку особі, яка ідентифікується, пропонують написати текст на вільно обрану нею тему, але аналогічну досліджуваному за своїм функціональним призначенням (скарга, особистий чи службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному не тільки за своїм функціональним призначенням, а й за темою (мінімальний обсяг кожного зразка 500 слів).

3.1.7. Криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухівок і слідів їх застосування

Поняття криміналістичного зброєзнавства. Кримінальним кодексом України передбачається відповідальність за незаконне носіння, зберігання, придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї (окрім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв (ч. 1 ст. 263). Окрім того, зазначені знаряддя можуть бути використані при вчиненні окремих видів кримінальних правопорушень для заподіяння тілесних ушкоджень і смерті, (залишають специфічні сліди). Ці засоби в кримінальному законодавстві позначаються загальним поняттям «зброя» і мають кваліфікуюче значення. У зв'язку з цим в криміналістиці сформувалася окрема галузь знань, яка отримала назву криміналістичного зброєзнавства.

Криміналістичне зброєзнавство – це галузь знань про види зброї, характерні сліди її застосування при вчиненні кримінальних правопорушень, а також прийоми, методи їх виявлення, дослідження і використання в процесуальному доказуванні. Криміналістичне зброєзнавство включає в себе:

- 1) вчення про вогнепальну зброю та сліди її застосування (судова балістика);
- 2) вчення про вибухові пристрої та сліди їх застосування (судова вибухотехніка);
- 3) вчення про холодну зброю та її ознаки.

Оскільки під час досудового розслідування слідчий стикається, перш за все, з наслідками застосування зброї, то в криміналістиці акцент робиться на відповідних слідах, до яких додаються відомості про види зброї та їх особливості, що впливають на утворення характерних слідів.

Сліди застосування вогнепальної зброї (судова балістика). При скоєнні багатьох агресивних кримінальних правопорушень (убивств, нанесення тілесних пошкоджень, розбійні напади, хуліганство та ін.), на місці події залишаються сліди застосування вогнепальної зброї. Їх виявлення, фіксація і вилучення відіграють важливу роль у встановленні обставин кримінального правопорушення, доведенні винуватості конкретних осіб.

Залежно від природи утворення цих слідів, а також значення, їх прийнято поділяти на основні і додаткові. Основні сліди:

- 1) вогнепальна зброя та її частини (може бути втрачено злочинцем, але може бути і навмисне залишено злочинцем для інсценування

самогубства);

2) набойі зі слідами зброї (можуть залишитися при перезарядженні зброї злочинцем);

3) вогнепальні пошкодження перешкод;

4) рани на тілі людини (об'єкт дослідження судово-медичної експертизи);

5) стріляні кулі, дріб, картеч, пижі, прокладки;

6) стріляні гільзи.

Додаткові сліди (мають місце при пострілі «в упор» або з близької відстані):

1) наявність відбитка дульного зрізу навколо рани на тілі людини (штанцмарка);

2) розриви тканин (тіла людини чи одягу);

3) відкладення кіптяви на перешкоді;

4) входження в перешкоду частинок незгорілого пороху;

5) наявність паска обтирання (забруднення), утвореного частками речовин, винесених кулею з каналу ствола (кіптяви, мастила).

Види вогнепальної зброї

Механізм пострілу і виникнення його слідів. Правильне розуміння і оцінка виявлених при огляді слідів залежать насамперед від знання видів вогнепальної зброї та механізму пострілу. Вогнепальна зброя поділяється на види за кількома підставами, які мають значення для вирішення криміналістичних завдань.

Залежно від цільового призначення зброя поділяється на: бойову, спортивну, мисливську і атипову (саморобна, старовинна зброя, перероблена фабрична).

За внутрішньою будовою каналу ствола: нарізна, гладкоствольна.

За механізмом перезарядження і стрільби: автоматична (автомат), напіваавтоматична (пістолети ПМ, ТТ, револьвер «Наган»), неавтоматична (мисливські рушниці, гвинтівка Мосіна).

За калібром: малокаліберна – до 6,35 мм; середньокаліберна – 6,35 – 9 мм; великокаліберна – більше 9 мм.

При пострілі носіями слідів від зброї є перш за все куля (дріб) і гільза. При натисканні на спусковий гачок бойок розбиває капсуль на денці гільзи, від чого запалюється пороховий заряд і відбувається постріл. Куля (дріб), проходячи через канал ствола під дією порохових газів, треться об його стінки і відображає їх мікрорельєф. Після цього гільза вилучається з патронника ствола за допомогою спеціального механізму і викидається назовні (окрім револьверів і мисливських рушниць). Таким чином, куля і гільза є носіями слідів дії окремих частин

зброї. Ці сліди можуть бути використані для ідентифікації зброї. Кількість і характер слідів на кулях і гільзах залежить від виду застосованої зброї.

Правила огляду вогнепальної зброї та її слідів на місці події. При виявленні зброї, не змінюючи її первинного положення, необхідно сфотографувати разом з навколишніми предметами і без них за правилами масштабної зйомки. Після загального огляду (статичного) зброї в протоколі необхідно зафіксувати: вид зброї (револьвер, пістолет, мисливську рушницю і т.п.); точне розташування зброї по відношенню до оточуючих його предметів (відстань від дульного зрізу до двох найближчих орієнтирів, при наявності трупа – до найближчого його частини, зокрема рук); напрямок каналу ствола (щодо трупа і сторін світла); положення вікна кожуха затвора пістолета, рукоятки затвора автомата (гвинтівки) по відношенню до поверхні, на якій лежить зброя; характеристика поверхні, на якій лежить зброя.

При вилученні зброї повинна бути розряджена та упакована окремо від патронів (виняток – револьвери). Упаковка повинна забезпечити збереження слідів на зброї і виключати нанесення пошкоджень при транспортуванні і зберіганні.

Визначення напрямку і дистанції пострілу. Для виявлення всіх слідів застосування вогнепальної зброї важливо визначити місцезнаходження того, хто стріляв. Це можна зробити по лінії польоту кулі, якщо є дві пробоїни на нерухомих предметах, віддалених один від одного на невеликій відстані (наприклад, на склі вікна з подвійною рамою). У ці отвори вводять трубочку з паперу й по напрямку отвору визначають місце, з якого зроблено постріл. Цей метод називається візуванням. Візування можна робити за допомогою фотографування. Для цього фотоапарат необхідно розмістити так щоб його оптична вісь проходила через центр обох отворів у склі (наведення на різкість наводиться по об'єктах, що знаходяться за вікном). При наявності пробоїн, віддалених на більш значній відстані (в склі і в стіні) візування проводиться за допомогою шнура, який натягається між пробоїнами. Утворена шнуром лінія є кінцевою траєкторією польоту кулі. Її уявне продовження дозволяє визначити напрям пострілу а потім і місце, де знаходився стрілець.

Призначення судово-балістичної експертизи. Стосовно слідів вогнепальної зброї, вилучених під час огляду, призначається судово-балістична експертиза. Її об'єктами можуть бути: 1) зброя та її частини; 2) боєприпаси; 3) стріляні кулі і гільзи; 4) вогнепальні пошкодження.

За характером вирішуваних питань експертиза може бути

ідентифікаційної або діагностичної. Ідентифікаційна експертиза призначається тоді, коли є зброя і сліди пострілу і потрібно встановити, чи не з цієї саме зброї робилися постріли. У цьому випадку на експертизу направляються: конкретний екземпляр зброї; сліди пострілу (гільзи, кулі, пробоїни), вилучені з місця події. При призначенні діагностичної експертизи слід орієнтуватися на таке коло типових питань.

При експертизі вогнепальної зброї з'ясовуються такі питання:

- до якого виду та моделі відноситься дана вогнепальна зброя?
- якщо зброя атипова, ставиться питання: «Чи є даний предмет вогнепальною зброєю?»
- чи справний чи даний екземпляр зброї та чи придатний він для стрільби бойовими патронами?
- чи можливий постріл без натискання на спусковий гачок?
- який калібр має дане мисливська рушниця?
- інші питання щодо характеристики зброї.

При експертизі стріляних гільз та куль ставляться питання:

- з якого виду та моделі зброї вистріляли дана гільза або куля?
- чи є дані стріляні куля і гільза частинами одного і того ж патрона?
- яка з представлених куль вистріляна першою?

Сліди застосування вибухових пристроїв (судова вибухотехніка).

При вчиненні низки кримінальних правопорушень можуть використовуватися вибухові пристрої, характерною особливістю яких є вивільнення потужної енергії для здійснення руйнувань (у т.ч. вбивств). Під час вибуху руйнування предметів обстановки місця події, заподіяння тілесних ушкоджень (вибухових травм) відбувається в результаті впливу вибухової хвилі і вражаючих елементів (уламків оболонки вибухового пристрою або спеціально споряджених предметів). У слідах вибуху відображаються індивідуальні та групові особливості використаного вибухового пристрою та його окремих елементів, які можуть бути використані для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення та особи що його вчинила.

Типовими слідами є: вибуховий пристрій, який не вибухнув; вирви від вибуху на поверхні ґрунту; пробоїни, вм'ятини, розриви, розломи на предметах обстановки як результат бризантної й фугасної дії вибуху; пошкодження на одязі потерпілих і предметах навколишньої обстановки, утворені уламками; уламки корпусу та інших вражаючих елементів; нашарування продуктів вибухової речовини на поверхні предметів та одязі потерпілих; елементи внутрішньої конструкції вибухового пристрою (частини дроту, батарейок, електронної начинки тощо).

Виявлені під час огляду сліди застосування вибухових пристроїв

повинні бути описані у протоколі, сфотографовані за правилами вузлової і детальної фотозйомки і вилучені для проведення вибухотехнічної експертизи.

Вибухотехнічна експертиза проводиться для дослідження вилучених слідів і вирішення ідентифікаційних чи діагностичних (не ідентифікаційних) завдань, що пов'язані з встановленням обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

Чи підірвано в даному місці вибуховий пристрій? Якщо так, то до якого виду пристроїв він належить (які особливості його конструкції, країна-виробник тощо)?

Чи є предмети, знайдені на місці події (в тілі потерпілого), частинами вибухового пристрою? Якщо так, то до якого виду пристроїв вони належать?

Яким способом, саморобним чи промисловим, виготовлено вибуховий пристрій?

Який спосіб підризу був застосований в цьому випадку?

Якщо підірвано боєприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди тощо)?

Чи здатний даний пристрій викликати вибух? Якщо не здатний, то з яких причин?

Чи містять надані експерту матеріали дані, що вказують на характерні риси особи, що виготовила вибуховий пристрій (професійні навички, ступінь обізнаності з технологією виготовлення і використання вибухових пристроїв тощо)?

Чи однакова конструкція саморобного вибухового пристрою, частини якого знайдені на місці події, та макета, виготовленого гр. Н.?

Вчення про холодну зброю та її ознаки. Кримінальним кодексом України передбачається відповідальність за незаконне носіння, виготовлення, ремонт або збут холодної зброї (ч. 2 ст. 263). Холодною зброєю визнається предмет, спеціально виготовлений для заподіяння тілесних ушкоджень і призначений для нападу або активного захисту.

Види холодної зброї:

1) клинкова холодна зброя (кортики, фінки, армійські і мисливські ножі, кинджали, стилети тощо);

2) ударно-дробильна холодна зброя (кастети, свинчатки, нунчаки тощо);

3) метальна зброя (ручна: ножі, сюрікени; механічна: луки, арбалети).

Для кожного виду холодної зброї у криміналістиці розроблено

перелік обов'язкових ознак. Наразі для визнання клинкового предмета холодною зброєю повинно бути встановлено: певну довжину, ширину і твердість клинка; кут загострення леза; наявність обмежувача одностороннього або двохстороннього (зручність утримання і використання) тощо. Для визнання предмета холодною зброєю ударно-дробильної дії потрібно встановити, що він виготовлений з матеріалів, які забезпечують неодноразове застосування без його пошкодження (руйнування). Для встановлення вказаних обов'язкових ознак холодної зброї проводиться криміналістична експертиза холодної зброї.

3.1.8. Концептуальні положення криміналістичної тактики

Поняття криміналістичної тактики. Поняття «тактика» має давньогрецьке походження, й використовувалося воно спочатку тільки у військовій справі, де позначало мистецтво підготовки та ведення бою. Сьогодні це поняття широко використовується в різних сферах людської діяльності (політиці, спорті та ін.), у тому числі і в практиці досудового розслідування. Узагальнення поняття «тактика» в різних сферах його використання дозволяє зробити висновок, що в теоретичному плані під тактикою розуміється частина певної науки, яка розробляє прийоми вирішення проміжних (окремих) завдань під час вирішення головного стратегічного завдання. Стратегічне завдання кримінального провадження сформульовано у ст. 2 КПК України, де воно визначається, зокрема, як забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Криміналістична тактика – розділ криміналістики, який вивчає закономірності вибору та застосування прийомів вирішення окремих (проміжних) завдань розслідування кримінальних правопорушень і розробляє на підставі встановлених закономірностей і використання даних інших наук теоретичні положення та практичні рекомендації щодо планування розслідування й проведення окремих слідчих дій. У змісті криміналістичної тактики виділяються дві частини: 1) загальні положення; 2) тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Основні поняття криміналістичної тактики. В тактиці

використовуються поняття, вироблені в межах цього розділу криміналістики на основі й у результаті пізнання свого предмету.

Тактичне завдання – це окреме (проміжне) завдання в кримінальному провадженні, пов'язане із з'ясуванням окремих обставин, попередженням або подоланням різних форм протидії та створенням сприятливих для розслідування умов. За ступенем складності тактичні завдання поділяються на:

1) завдання, які для свого вирішення вимагають здійснення комплексу слідчо-розшукових дій (наприклад, установлення та затримання підозрюваного, забезпечення відшкодування завданої шкоди);

2) завдання, що вирішуються шляхом проведення окремої слідчо-розшукової дії (наприклад, установлення змісту погроз злочинця шляхом допиту потерпілого);

3) завдання, що вирішуються шляхом застосування окремих тактичних прийомів у межах окремої слідчо-розшукової дії (наприклад, викриття неправдивих свідчень під час допиту шляхом пред'явлення речових доказів, оголошення висновку експертизи або свідчень інших осіб).

Тактичний прийом – це найбільш ефективний спосіб дій, лінія поведінки, обрана для вирішення певного тактичного завдання під час розслідування (тактичні прийоми огляду місця події, допиту, пред'явлення для впізнання тощо).

Тактична операція – це комплекс слідчо-розшукових дій, який здійснюється в процесі розслідування за єдиним планом з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути вирішене проведенням окремої СРД. В організації та проведенні тактичних операцій беруть участь, як правило, декілька слідчих та оперативних працівників (слідчо-оперативна група).

Тактична рекомендація – це науково обґрунтована порада, що стосується вибору та застосування певного способу дій у типовій слідчій ситуації. Рекомендація є продуктом розвитку теорії на базі вивчення й узагальнення слідчої практики та використання даних спеціальних наук.

Тактичне рішення – це вольовий акт слідчого щодо вибору певного способу дій, який визнається необхідним для вирішення того чи іншого окремого завдання розслідування. Процес розслідування кримінальних правопорушень може бути представлений у вигляді певної сукупності ухвалюваних рішень і їх практичної реалізації. Головну роль при цьому відіграють процесуальні рішення (ст. 110 КПК України), які мають установлену законом письмову форму (постанова) та знаменують

наявність, зміну або припинення кримінальних процесуальних відносини під час розслідування. Водночас велике значення мають і тактичні рішення, які відрізняються від процесуальних тим, що вони спрямовані на вирішення більш дрібних завдань розслідування, їм не надається процесуальна форма, і безпосередньо вони не зачіпають процесуальних відносин. Але дуже часто тактичні рішення є необхідною передумовою для ухвалення процесуальних рішень.

Тактичний ризик – це застосування такого способу дій на шляху вирішення певного тактичного завдання, який може зумовити настання як позитивного, так і негативного результату, що ускладнить розслідування. Наприклад, із тактичним ризиком пов'язується проведення одночасного допиту двох раніше допитаних осіб з метою здійснення психологічного впливу на недобросовісну особу. Ризик виникає тоді, коли у слідчого немає впевненості в тому, що особа, яка дає неправдиві свідчення, не здійснить негативного впливу на добросовісного учасника допиту, і той не змінить свої свідчення.

Принципи криміналістичної тактики. У результаті пізнання закономірностей в розслідуванні вироблено принципи криміналістичної тактики. Вони являють собою керівні вимоги, які віддзеркалюють певні закономірності в розслідуванні кримінальних правопорушень і висуваються до використання тактичних прийомів. Дотримання цих вимог забезпечує виконання завдання кримінального провадження, визначеного в ст. 2 КПК України. До таких вимог належать принципи законності, етичності, науковості, вибірковості, динамічності, цілеспрямованості та системності.

Принцип законності полягає у вимозі, щоби використовувані під час розслідування тактичні прийоми не порушували кримінально-процесуальних правил і не суперечили приписам, викладеним у нормах КПК України. Наприклад, у ч. 5 ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» зазначається, що у разі «отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду». У відповідності до принципу законності є недопустимими тактичні прийоми, пов'язані з ухиленням від виконання вказаного припису.

Принцип етичності полягає у вимозі, щоб тактичні прийоми відповідали нормам професійної етики. Він виконує функцію критерію допустимості тактичних прийомів у тих випадках, коли останні

формально не порушують кримінально-процесуальних процедур, але з погляду моралі є неприйнятними. Наприклад, про це згадується у ст. 240 КПК України, де у ч. 6 зазначається, що проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя та здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їх честь і гідність, не завдається шкода. Звісно, заборона приниження честі й гідності стосується не лише слідчого експерименту, але й інших слідчо-розшукових дій. У кримінальних провадженнях працівникам правоохоронних органів доводиться мати справу з людьми, які не гребують жодними засобами для досягнення злочинної мети, але платити їм тим самим – на злість відповідати злістю, на брутальність – брутальністю, на низькість і брехню обманом – ні оперативний працівник, ні слідчий не мають морального права. І це не просто блага побажання, а цілком прагматична вимога, яка має на увазі, що особа, яка зазнає приниження, стає ще більш жорстокою та зухвалою, серед іншого і щодо працівників правоохоронних органів.

Етичність передбачає дотримання етичних норм під час проведення розслідування, до яких, зокрема, належать такі:

- об'єктивність і принциповість працівника дізнання та слідчого;
- відсутність з їх боку упередженості, підкресленого недовір'я;
- недопустимість постановки аморальних питань, збудження низьких, із точки зору моралі, почуттів;
- коректність поведінки (недопустимість брутальності, фамільярності).

Принцип науковості полягає у вимозі обґрунтованості тактичних прийомів цими науки, тобто прийоми, щоб бути ефективними, повинні спиратися на певні закономірності, існування яких встановлено й доведено тією або іншою наукою. У слідчій тактиці широко використовуються дані логіки, психології, соціології та деяких інших наук. Положення, що використовуються, повинні бути достовірними. Наприклад, у слідчій практиці використовується тактичний прийом, який отримав назву «словесна розвідка». Він застосовується під час обшуку й допиту та покликаний виявляти реакцію осіб на ті чи інші питання або дії слідчого чи працівника органу дізнання. Проте результати цього прийому допускають багатозначне тлумачення, тому що немає жорсткої залежності між станом особи, її емоціями, реакціями й певними питаннями та діями слідчого. Тому такі довільні реакції особи на тактичні «подразники» слідчого доказового значення не мають.

Принцип вибіркості полягає у вимозі застосовувати тактичні

прийоми на підставі аналізу конкретного джерела доказів і конкретної слідчої ситуації. Цей принцип застерігає від шаблонності в розслідуванні. Наразі відрізнятимуться одна від одної тактики допиту двірника, інженера, підлітка та раніше судимої особи. Тут необхідно враховувати психологію особи, соціальне положення, освіту, рід занять та інші чинники. Підхід має бути лише індивідуальним з урахуванням особливостей людини.

Складнішими є аналіз та оцінювання слідчих ситуацій. Ця складність обумовлюється тим, що реальна слідча ситуація є комплексом різних чинників, знанням яких слідчий не завжди володіє. Очевидно, якщо оцінювання слідчої ситуації проводитиметься на підставі неповних даних, то обране рішення про той чи інший спосіб дій може виявитися помилковим. Тому, починаючи оцінювання ситуації, що склалася, необхідно докласти максимум зусиль, щоб зібрати відомості про безпосередні умови розслідування.

Принцип динамічності полягає у вимозі гнучкості тактичних дій особи, яка проводить розслідування. Мінливі умови розслідування вимагають відповідної перебудови дій і поведінки слідчого. Він повинен уважно стежити за змінами та вчасно відмовлятися від наміченої схеми дій, якщо вона не дає позитивних результатів. Тактика розслідування – це лінія поведінки особи, яка постійно коригується, визначається нею з урахуванням змін у слідчій ситуації.

Принцип цілеспрямованості полягає у вимозі чіткого визначення й усвідомлення конкретної мети (цілі) конкретної слідчо-розшукової дії чи окремого тактичного прийому, який реалізується в її межах. Послідовне визначення таких цілей і керування ними забезпечують необхідну впорядкованість і логічну послідовність у розслідуванні, дозволяють уникнути помилок та упущень і марнування сил і часу.

Принцип системності полягає у вимозі комплексного використання тактичних прийомів для досягнення певної мети розслідування. Це є необхідною умовою успішної діяльності слідчого та дізнавача. Кожний вибраний спосіб дій, спрямований на досягнення певної мети розслідування, повинен водночас створювати передумови для досягнення мети більш високого рівня, виконання завдань кримінального судочинства в цілому.

3.1.9. Криміналістична версія. Планування та організація розслідування кримінальних правопорушень

Поняття та значення криміналістичної версії як методу гіпотетичного пізнання під час розслідування. Розслідування – складний процес пізнання, метою якого є отримання істинного знання про обставини події минулого – кримінального правопорушення. Цей процес відбувається в умовах інформаційної невизначеності, а іноді й суперечності. На початковому етапі розслідування інформація про подію, якою володіє слідчий, часто буває досить обмеженою й свідчить про наявність лише окремих ознак кримінального правопорушення. Логічним інструментом пізнання невідомих обставин є гіпотеза, яка інтерпретується як імовірне припущення про причину будь-яких явищ, достовірність яких за сучасного рівня розвитку науки не може бути перевірена й доведена. Тому гіпотеза в широкому розумінні слова є здогадкою. У логічному плані гіпотеза – це прийом пізнавальної діяльності людини. Використання цього прийому мислення при розслідуванні кримінальних правопорушень називають версією.

Термін «версія» походить від латинського *verso* – «тлумачу, зважую». Версія – це обґрунтоване імовірне пояснення певної події, обставини або окремого факту, яке використовується для встановлення істини в процесі розслідування. Версії конструюються в умовах інформаційної невизначеності, коли відсутні достатні підстави для достовірних висновків. Тому вона є інструментом пізнання для переходу від імовірного знання до достовірного, від невідомого до відомого, окремим криміналістичним методом раціонального пізнання. Конструювання і перевірка версій допомагають визначити всі можливі варіанти пояснення розслідуваною події, уникнути помилок та упущень.

За обсягом фактів, що пояснюються, версії поділяють на загальні й окремі. Загальна версія дає пояснення події, яка розслідується, й у цілому охоплює всю сукупність наявних у слідчого даних. Прикладом загальних версій є версії кваліфікації – заволодіння чужим майном може бути крадіжкою (таємне заволодіння), грабежем (відкрите заволодіння), розбоєм (відкрите заволодіння із застосуванням фізичного насильства, небезпечного для здоров'я чи життя, або погрозою його застосування). Окрема версія – це пояснення окремих обставин і фактів (про спосіб, місце, мотиви вчинення кримінального правопорушення тощо). Окремі версії можуть пояснювати механізм утворення окремих слідів, вид і властивості знарядь, які використовував злочинець, а також те, за яких

обставин на місці події могли опинитися певні сліди.

За ступенем визначеності виділяють типові та конкретні версії. Типові версії – це припущення про подію в цілому або її частини, які ґрунтуються на даних узагальненого слідчого досвіду. Вони є характерними для початкового етапу розслідування й переважно виникають в умовах обмеженого вихідного матеріалу. Наприклад, при повідомленні про виявлення трупа на вулиці міста при виїзді на місце події слідчий ще перед виїздом керується загальними версіями про можливе вбивство, самогубство, нещасний випадок, природню смерть. Конкретні версії – це припущення, яке конструюється на підставі конкретних даних, одержаних в результаті проведення певних слідчо-розшукових дій. Наприклад, при встановленні на трупі вогнепальних поранень висуваються версії про вбивство або самогубство.

Правила побудови і перевірки версій. В результаті узагальнення багаторічного досвіду використання версій в криміналістиці вироблені правила їх побудови і перевірки. Правила побудови версій:

– висуваються всі об'єктивно можливі в конкретних умовах припущення, які пояснюють подію в цілому або окремі її обставини (не можна надавати перевагу одним і нехтувати іншими через те, що вони здаються малоімовірними);

– висуваються лише реальні, обґрунтовані вихідною інформацією про факти, версії, які можуть бути перевірені наявними силами та засобами;

– версії не повинні суперечити науковим даним;

– версії можуть висуватися лише компетентною особою, яка відповідно до закону наділена правом на її перевірку;

– версії мають бути відносно простими, конкретними припущенням про кримінальне правопорушення у цілому або про його окремі обставини та деталі, мати чітку, однозначну формулу;

– версія має бути логічно правильно побудованою (несуперечливою).

Перевірка версій передбачає виведення із побудованих версій можливих наслідків та встановлення їх дійсного існування (наслідок – це судження про ймовірні факти, які повинні мати місце, якщо версія відповідає дійсності). Наприклад, якщо мало місце вбивство, то на виявленому трупі повинні бути сліди, характерні для того чи іншого способу вбивства. Перевірка версій здійснюється шляхом проведення слідчо-розшукових дій. Правила перевірки версій:

– усі версії треба перевіряти до кінця – спростованою версія може визнаватися лише тоді, якщо виведені з неї наслідки не підтвердилися під

час перевірки;

– усі версії мають перевірятися одночасно (паралельно), це означає що не допустимим є надання переваги будь-якій версії, яка в конкретних умовах здається найбільш перспективною.

Використання версій як методу гіпотетичного пізнання складає основу для планування розслідування та його організації.

Поняття планування розслідування кримінальних правопорушень. Планування розслідування – це розумова діяльність слідчого, спрямована на оцінювання інформації про кримінальне правопорушення, висунення версій, визначення на їх підставі обставин, що підлягають установленню, та необхідних для цього слідчих (розшукових) дій і термінів їх проведення.

Планування являє собою метод упорядкування діяльності з розслідування, що є необхідною умовою успішного вирішення завдань кримінального провадження. На відміну від інших галузей людської діяльності, де використовується цей метод, планування досудового слідства має ту особливість, що із самого його початку неможливо зразу скласти план виконання всього обсягу роботи. З урахуванням специфіки планування розслідування у криміналістичній теорії сформульовано такі принципи цієї діяльності:

– принцип обґрунтованості планування – полягає у вимозі використовувати під час складання плану розслідування уже встановлених і ретельно проаналізованих фактичних даних або колишнього досвіду розслідування в аналогічних справах);

– принцип індивідуальності планування – застерігає від шаблонності й полягає у вимозі враховувати особливості конкретного кримінального правопорушення та ситуації, в якій проводиться розслідування;

– принцип динамічності планування – полягає у вимозі постійного контролю розвитку слідчої ситуації та внесення необхідних коректив у план розслідування.

Значення планування розслідування полягає у тому, що таким шляхом досягається впорядкування діяльності слідчого, тобто послідовне й чітко визначення завдань розслідування та засобів їх вирішення.

Правила складання письмового плану розслідування в окремому кримінальному провадженні:

1) у першу чергу повинні плануватися невідкладні дії, зволікання з якими може призвести до втрати можливості одержання доказів (пошкодження або знищення слідів кримінального правопорушення);

2) якомога раніше необхідно проводити дії, які потребують великих витрат часу (проведення експертиз);

3) необхідно якомога швидше проводити дії, результати яких мають значення для перевірки всіх або кількох висунутих версій;

4) із можливих слідчих дій першими необхідно проводити ті, які можуть дати найбільш достовірні докази (наприклад, черговість допиту підозрюваних-співучасників треба визначати, враховуючи ймовірність одержання правдивих і повних показань від когось із них, щоби потім ці свідчення використати під час допитів інших підозрюваних).

Зважаючи на те що у віданні слідчого знаходяться кілька кримінальних проваджень, окрім письмово плану розслідування у конкретній справі, повинен складатися календарний план роботи слідчого на тиждень. Календарний план – це зведений письмовий організаційний документ (щоденник), в якому по робочих днях тижня розподілене проведення слідчо-розшукових дій, запланованих у конкретних справах. Отже, окремі плани розслідування повинні об'єднуватися в один зведений план роботи на певний проміжок часу. Зведений календарний план роботи слідчого складається з планів-графіків на кожний робочий день і на тиждень. Таким чином календарний план відображає системність в роботі слідчого.

Поняття організації розслідування кримінальних правопорушень. Під організацією розслідування розуміється створення необхідних умов для успішного проведення запланованих слідчо-розшукових дій і забезпечення їх необхідними силами та засобами. Навіть ідеально складений план розслідування може так і залишитися на папері нереалізованим, якщо необхідні для його реалізації заходи не будуть здійснені практично. Організація розслідування кримінальних правопорушень охоплює такі заходи:

- технічне забезпечення запланованих слідчо-розшукових дій;
- налагодження взаємодії слідчого із співробітниками оперативних підрозділів;
- використання допомоги спеціалістів;
- використання допомоги громадськості та засобів медіа.

Технічне забезпечення запланованих слідчо-розшукових дій передбачає наявність справних і готових до використання технічних засобів. Наприклад, для виїзду на місце події та проведення його огляду потрібні транспортний засіб, криміналістична техніка та матеріали для виявлення фіксації й вилучення слідів кримінального правопорушення, засоби зв'язку тощо. Завдання щодо технічного забезпечення слідчих дій покладається як на чергову частину органів внутрішніх справ та

експертно-криміналістичну службу, так і на слідчого, який запланував проведення слідчих дій, які вимагають використання тих чи інших технічних засобів.

Налагодження взаємодії слідчого із співробітниками оперативних підрозділів є важливою умовою успішного розслідування. Хоча головна роль у розслідуванні належить слідчо-розшуковим діям, метою яких є одержання доказів, у низці випадків неможливо обійтися без допоміжних заходів оперативного характеру (встановленню і розшуку підозрюваних, свідків, транспортних заходів тощо).

Використання допомоги спеціалістів. Успішне розслідування кримінальних правопорушень є неможливим без використання слідчим допомоги спеціалістів під час проведення окремих слідчо-розшукових дій. Спеціаліст, використовуючи свої професійні знання, допомагає слідчому виявити, закріпити й вилучити докази, дає пояснення зі спеціальних питань, що виникають під час проведення слідчих дій, надає допомогу слідчому у підготовці експертиз.

Використання допомоги громадськості та засобів медіа. Заходи подібного роду в багатьох випадках є однією з необхідних умов успішного проведення запланованих слідчо-розшукових дій. Це ґрунтується на тому що населення безпосередньо зацікавлено у розкритті і попередженні у такий спосіб кримінальних правопорушень, що зазіхають на безпеку громадян, збереження їх власності тощо. На підставі узагальнення слідчої практики рекомендується звертатися через засоби медіа до громадськості з проханням надати посильну допомогу в проведенні певних процесуальних та організаційних заходів (наприклад, у виявленні потерпілих, свідків тощо).

3.1.10. Тактика огляду та освідування

Поняття огляду та його види в досудовому розслідуванні. Огляд – це слідчо-розшукова дія, яка полягає в обстеженні приміщення, ділянки місцевості або окремих об'єктів з метою встановлення обстановки місця події і виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення. Огляд, як спосіб збирання доказів, ґрунтується на тій закономірності, що кожний злочин відображається в навколишній матеріальній обстановці у вигляді певних змін.

Сутність огляду полягає у тому, що слідчий безпосередньо за допомогою своїх органів чуття встановлює існування певних фактів, які мають доказове значення. При огляді використовуються: 1) пізнавальні

методи (спостереження; проведення вимірів і обчислень; порівняння спостережуваних об'єктів); 2) методи фіксації (опис, графічне відображення, фотографування, відео зйомка, копіювання). Пізнавальні дії завжди повинні супроводжуватися діями засвідчувальними, тим самим забезпечується достовірність отриманих відомостей.

Значення огляду визначається тим, що він надає можливість слідчому безпосередньо за допомогою своїх органів чуття сприймати й оцінювати обстановку розслідуваної події та об'єкти, пов'язані з цією подією. При огляді доказова інформація надходить до слідчого безпосередньо, без проміжних ланок, що забезпечує її достовірність. Процес огляду повинна супроводжувати активна розумова діяльність – логічне мислення поєднане з аналізом і оцінкою того, що оглядається. Розумова діяльність слідчого, як правило, не знаходить повного відображення у протоколі огляду та в інших документах. Тому небажаною є ситуація, коли, наприклад, огляд місця події проводить черговий слідчий, а кримінальне провадження здійснюється потім іншим слідчим.

Відповідно до статей 223, 237 КПК України для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. Тобто прийняти участь в огляді можуть особи, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Але справа не тільки в забезпеченні прав учасників кримінального провадження. Оскільки завданням огляду є виявлення і фіксація змін об'єкта огляду (слідів), які були викликані вчиненням кримінального правопорушення, слідчий повинен прагнути залучити особу, яка добре знала цей об'єкт до вчинення кримінального правопорушення. Присутність такої особи (потерпілого, представника адміністрації підприємства) значно полегшує виявлення, фіксацію і вилучення слідів кримінального правопорушення у приміщеннях, на ділянках місцевості і на окремих речах. Заяви таких осіб підлягають занесенню до протоколу огляду (ч. 4 ст. 237 КПК України). Для вирішення питань, що потребують спеціальних знань, слідчий (прокурор) для надання допомоги може запросити до участі в огляді спеціалістів (ч. 3 ст. 237 КПК України).

При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. Усі вилучені об'єкти

підлягають негайному огляду та опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду.

Залежно від об'єкта огляду в КПК України виділяються такі його види: огляд місцевості, приміщень, речей та документів (ст. 237), трупа (ст. 238), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239).

Тактика огляду місцевості і приміщень. Огляд місцевості і приміщень здійснюється у випадках, коли названі об'єкти були місцем події, що розслідується, і там залишилися його сліди. Тобто місцем події завжди є сукупність різноманітних об'єктів, які утворюють певну обстановку, яка несе в собі інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення. Зміст обстановки місця події складається з характеристики об'єктів і просторових та інших зв'язків між цими об'єктами. Тому загальним завданням огляду місця події є виявлення особливостей цієї обстановки, внесених злочином змін (слідів) і зв'язків об'єктів обстановки з подією кримінального правопорушення.

Огляд місця події – невідкладна слідча дія, що обумовлена тією обставиною, що зразу після кримінального правопорушення наявна обстановка може зазнати змін під впливом природних факторів чи діяльності людей (сліди кримінального правопорушення можуть бути спотворені або знищені). Тому відповідно до відомчих нормативно-правових актів МВС України в територіальних підрозділах органів внутрішніх справ при чергових частинах для забезпечення терміновості проведення оглядів місця події на кожен добу створюється чергова слідчо-оперативна група (СОГ). До складу групи входить слідчий, криміналіст-спеціаліст, співробітник оперативного підрозділу, інспектор-кінолог. СОГ має завданням терміновий виїзд на огляд місця події та прийняття інших заходів за повідомленнями про вчинення кримінальних правопорушень, які надходять до чергової частини.

В структурі огляду місця події виділяється кілька стадій: підготовча, оглядова, детальна, заключна.

Підготовча стадія після прибуття на місце події включає в себе такі заходи, що проводяться під керівництвом слідчого: а) надання медичної допомоги потерпілому; б) видалення з місця події всіх сторонніх осіб; в) з'ясування у очевидців обставин події; г) організація охорони місця події; д) проведення необхідних оперативно-розшукових заходів щодо встановлення очевидців, можливого переслідування злочинця; є) розподіл функцій кожного учасника огляду і роз'яснення їх прав і обов'язків.

Оглядова стадія являє собою обхід місця події слідчим з метою ознайомлення з обстановкою і вирішення таких завдань: а) визначення

меж огляду; б) визначення послідовності ведення огляду (ексцентрична, концентрична, вузлова, фронтальна), в) визначення місця виконання орієнтуючої та оглядової фотозйомки місця події.

Детальна стадія огляду полягає в тому, що після фотографування обстеженню послідовно піддаються окремі об'єкти обстановки. При цьому об'єкт оглядається і фіксується спочатку без зміни його місця знаходження і положення (статичний метод), а потім піддається маніпуляціям з всебічного огляду (динамічний метод).

Тактичні питання огляду місця події:

1. Що являє собою місце події, в чому його особливості?
2. Чи має розслідувана подія ознаки кримінального правопорушення?
3. Кримінальне правопорушення вчинено на тому місці, де проводиться огляд, чи в іншому місці?
4. Коли саме було вчинено злочин?
5. Скільки осіб було на місці події?
6. Особливості особи (осіб), яка вчинила кримінальне правопорушення?
6. Які шляхи її проникнення на місце події та шляхи її відходу, чи використовувалися ними транспортні засоби?
7. Які дії вона вчинила і які сліди залишила?
8. Скільки часу вона перебували на місці події?
9. Хто і звідки міг спостерігати або чути те, що відбувалося на місці події?
10. Які сліди перебування на місці події могли залишитися на тілі злочинців, їх одязі, знаряддях кримінального правопорушення?

Наведені тактичні завдання вирішуються за допомогою таких тактичних прийомів:

– зіставлення обстановки, яка існувала до вчинення кримінального правопорушення і після його вчинення з метою встановлення тих змін, які були в неї внесені (відомості про обстановку до вчинення кримінального правопорушення встановлюються за допомогою осіб, які добре знали це місце – господарів квартири, працівників установи, жителів даної місцевості);

– уявне відтворення (моделювання) події кримінального правопорушення, окремих його елементів шляхом висунення версій про дії злочинця на місці події (уявна модель події спирається на вже виявлені сліди кримінального правопорушення і, будучи цілісним його поясненням, вказує на вірогідність існування інших слідів, які поки ще не виявлені);

– зіставлення обстановки місця події, окремих об'єктів, які знаходяться там, з природним (логічним) розвитком події, що розслідується.

Завершальна стадія огляду місця події включає у себе підбиття підсумків проведеної роботи та її належного оформлення. На цьому етапі слідчий: а) складає протокол огляду, плани, схеми, креслення; б) упакує об'єкти, вилучені з місця події; в) приймає заходи до збереження чи охорони тих об'єктів, що мають доказове значення, але які неможливо або недоцільно вилучити з місця події; г) приймає заходи по заявах, що надійшли від учасників слідчої дії. Огляд місця події завершується критичною оцінкою слідчим виконаної роботи з точки зору її повноти і успішності. Результати огляду місця події надають слідчому необхідну інформацію для побудови версій із подальшою їх перевіркою.

Фіксація результатів огляду місця події. Результати огляду місця події набувають доказового значення лише в тому випадку, коли його результати відповідним чином процесуально оформлені. З урахуванням вимог ст. 104 КПК України, протокол огляду місця події повинен складатися з трьох частин: вступної, описової і заключної.

У вступній частині вказується: дата і місце складання протоколу; час початку і закінчення огляду; склад слідчо-оперативної групи; перелік понятих, з вказівкою їх прізвищ, імен і по-батькові, адреси і відміткою про роз'яснення їм прав і обов'язків; об'єкт огляду і його точне місцезнаходження; умови проведення огляду.

В описовій частині протоколу фіксується все виявлене на місці огляду. Детально описуються речові докази, прийоми їх виявлення, фіксації і вилучення.

Заключна частина протоколу повинна містити: перелік предметів і слідів, вилучених з місця події, способи їх упаковки і зазначення якою печаткою опечатані; зазначення про проведення фото і відео зйомки, складання схем, планів; зауваження понятих і учасників огляду і як слідчий реагував на них; відмітка про прочитання протоколу учасникам огляду і присутнім особам; відмітка про відтворення відеозапису; підписи учасників огляду і присутніх осіб. Окрім того в протоколі вказується перелік додатків. Дані, що містяться в додатках не повинні суперечити змісту протоколу.

Протокол огляду місця події повинен відповідати таким вимогам:

1) має бути складений в точній відповідності до вимог Кримінального процесуального кодексу України;

2) повно і об'єктивно відображати всі обставини і об'єкти, що фіксуються, щоби можна було отримати чітке уявлення про обстановку

місця події;

3) відображати всі сліди і предмети, виявлені на місці події, які мають значення для розслідування кримінального правопорушення.

При огляді місця події доцільною є фотозйомка, яка забезпечує наочність фіксованої обстановки та окремих об'єктів, слідів тощо. Виготовляються орієнтуючі, оглядові, вузлові і детальні знімки.

Тактика огляду речей та документів. У процесі кримінального провадження можуть бути встановлені зв'язки окремих предметів, їх частин або документів з подією кримінального правопорушення. В такому випадку вони набувають статусу речових доказів і підлягають оглядові.

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом. Документи є речовими доказами, якщо вони містять зазначені ознаки (ст. 98 КПК України).

Речові докази у разі їх виявлення, перш за все, повинні бути уважно оглянуті, по можливості сфотографовані і докладно описані у протоколі огляду з фіксацією місця їх виявлення. Після цього вони приєднуються до кримінального провадження постановою слідчого, прокурора, ухвалою суду і стають його матеріалами. Огляд речових доказів, виявлених під час огляду місця події чи інших діях проводиться на місці проведення слідчої дії. Але, у випадках, коли для цього потрібен тривалий час або спеціальні умови і обладнання, огляд проводиться за місцем проведення розслідування. В цьому разі огляд речових доказів є самостійною слідчою дією.

Огляд речей (предметів) починається з вивчення їх загального вигляду. Слідчий встановлює найменування предмету, характер матеріалу з якого він виготовлений. В ході подальшого огляду виявляються індивідуальні ознаки предмету, його дефекти, особливості та ознаки, які вказують на його зв'язок з подією кримінального правопорушення.

Огляд документів – речових доказів має своєю метою виявлення і фіксація таких їх ознак, які надають документам значення речових доказів, а також встановлення засвідчених документами або викладених в них обставин і фактів, що мають значення для кримінального провадження.

На початковому етапі огляду документа слідчий отримує загальні відомості про документ і з'ясовує: що представляє собою виявлений документ; яке призначення документа; з якого матеріалу він виготовлений; його зовнішній вигляд, стан і реквізити.

При огляді документів, потрібно дотримуватися вироблених наукою і практикою правил, які дозволяють отримати максимум інформації, а також попередити можливе внесення змін до документів або їх пошкодження:

1) не допускаються дії, які можуть змінити зовнішній вигляд документа (зокрема, не можна робити на документі нові складки, позначки, підкреслення тощо; користуватися документом як підкладкою; класти на поверхні, які можуть його забруднити);

2) особливо обережними потрібно бути зі старими документами – їх рекомендується при огляді і зберіганні поміщати у пластикові «файли»;

3) початковий огляд слід проводити при прямому, розсіяному освітленні (для детального вивчення окремих елементів документа використовується косо падаюче освітлення і розгляд документа на просвіт);

4) при огляді рекомендується використовувати лупи, мікроскоп, джерела ультрафіолетового випромінювання;

5) у випадку огляду документа, який викликає сумніви в своїй достовірності, доцільно використовувати зразок аналогічного дійсного документа (порівняльний огляд);

6) огляд рекомендується починати з вивчення основного тексту документа, а також всіх наявних на ньому написів, позначок і резолюцій (звертається увага на наявність і зміст реквізитів, їх узгодженість з цільовим призначенням та основним змістом документа);

7) у подальшому рекомендується вивчити загальний стан як лицьового, так і зворотного боків, а також країв документа, встановлюючи наявність на них помарок, пошкоджень, закреслень, тиснених рельєфних слідів олівця чи ручки.

Огляд речових доказів не замінює їх експертного дослідження, а передує йому. При огляді виявляються ознаки та особливості речі або документа, стосовно яких потім призначається відповідна експертиза.

Тактика огляду трупа. Огляд трупа проводиться на місці його виявлення (місці події). Огляд здійснюється слідчим, прокурором у присутності понятих з обов'язковою участю судово-медичного експерта, а при неможливості його вчасного залучення – лікаря (ст. 238 КПК України). Зовнішній огляд трупа на місці виявлення складається з двох

стадій – загального і детального огляду трупа. При цьому обов'язково досліджуються і фіксуються такі обставини.

1. Поза трупа і його положення на місці події.
2. Одяг, що знаходиться на трупі, його зовнішній стан.
3. Предмети, які знаходяться на трупі, безпосередньо біля нього, під ним, або затиснуті в руках.
4. Ложе трупа.
5. Тіло трупа і пошкодження на ньому.
6. Предмети, що виявлені на/в одязі трупа (можуть бути оглянуті, як в процесі огляду одягу, так і після нього).

Труп, особа, якого не встановлена, після закінчення огляду обов'язково дактилоскопіюється і фотографується за правилами сигналітичної зйомки.

Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, є самостійною слідчою дією (ст. 239 КПК України), специфіка якої обумовлена тим, що попередньо труп вилучається з місця офіційного поховання. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 р. № 1102 – IV місцем поховання є кладовище, тобто відведена в установленому законом порядку земельна ділянка з могилами, іншими будівлями та спорудами, призначеними для організації поховання померлих та утримання місць поховань. Тому не є ексгумацією виймання (виявлення) трупа з інших місць, зокрема, при здійсненні пошуку прихованого трупа при розслідуванні кримінального правопорушення, при здійсненні пошуково-рятувальних чи будівельних робіт.

Ексгумація не є слідчою дією, а лише обов'язковою процедурою, що забезпечує вирішення таких можливих завдань при здійсненні кримінального провадження:

- 1) перевірка того, що труп особи, яку було поховано, дійсно знаходиться у місці поховання;
- 2) встановлення особи, труп якої було поховано (був похований невпізнаний труп);
- 3) вилучення предметів чи документів, які були поховані разом з трупом;
- 4) одержання зразків для судово-медичної експертизи;
- 5) призначення первинної, повторної або додаткової судово-медичної експертизи трупа.

Таким чином, ексгумація може бути пов'язана з наступним пред'явленням для впізнання трупа, інших предметів або з проведенням експертиз. Але у всіх випадках при вийманні трупа із місця поховання

повинен бути проведений його огляд. Тому підготовка до огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, та його проведення включає в себе низку процесуальних та організаційних заходів.

Процесуальні заходи. Відповідно до ст. 239 КПК України ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора, а виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування. Труп виймається з місця поховання за присутності понятих, судово-медичного експерта. Тому у разі виникнення необхідності у проведенні ексгумації під час досудового розслідування слідчий повинен звернутися до прокурора з відповідним клопотанням. Оскільки ексгумація зачіпає права родичів покійного і може завдати їм моральної травми, клопотання слідчого повинно бути достатньо аргументованим.

Організаційні заходи. Виконання приписів кримінального процесуального законодавства вимагає від слідчого вирішення певних тактичних завдань. Зважаючи на складність проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, для досягнення поставленої мети слідчому належить запланувати і реалізувати низку організаційних заходів:

- визначити місцезнаходження могили похованої особи, труп якої потрібно вилучити і оглянути;
- визначити, у віданні якого органу місцевого самоврядування знаходиться кладовище і конкретних службових осіб, відповідальних за його утримання;
- визначити час (дату) проведення ексгумації та огляду трупа;
- ознайомити службових осіб органу місцевого самоврядування з постановою прокурора про ексгумацію трупа та узгодити час і порядок дій щодо його виконання, забезпечення необхідними інструментами, транспортом тощо (рекомендується скласти узгоджений план);
- визначити і залучити до участі в огляді ексгумованого трупа судово-медичного експерта з узгодженням порядку його проведення;
- визначити і залучити до участі в огляді ексгумованого трупа спеціаліста з використання криміналістичної техніки з фіксації ходу і результатів огляду (фотографування, відеозйомка);
- повідомити в тактовній формі родичів і близьких похованої особи про необхідність ексгумації та огляду трупа з наведенням зрозумілої їм і переконливої аргументації (пояснюються їх права бути присутніми і надавати допомогу слідчому);
- допитати родичів і близьких покійного, в якому вигляді він був похований (зовнішній вигляд, одяг, особливості труни тощо) і чи зможуть вони впізнати його;

– визначити і запросити понять, які будуть присутні при ексгумації та огляду трупа (рекомендується запрошувати працівників, які обслуговують кладовище).

Хоча огляд ексгумованого трупа і проводиться за загальними правилами огляду трупа (ч. 2 ст. 239 КПК України), але все ж таки він має суттєві особливості. Ексгумований труп – специфічний об'єкт для огляду, оскільки його стан може бути різним залежно від часу поховання та умов перебування в могилі. Тому в протоколі обов'язково повинно бути описано місце поховання (кладовище, виділена для поховання ділянка), його прикмети (огорожа, хрест, пам'ятник). Надалі вказується стан могили та її особливості, як-то: могильного пагорбку, плити, поверхні ґрунту, наявності рослинності тощо. Виконується орієнтувача, вузлова і детальна фотозйомка. Доцільним також є складання схематичного плану знаходження могили на кладовищі.

У протоколі огляду зазначається, куди направляється труп для первинної, повторної чи додаткової експертизи. До протоколу огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, додається фототаблиця з фотографіями загального вигляду місця поховання і могили, вилученого з могили гроба, гроба з відкритою кришкою, трупа в гробу та окремих предметів, які мають значення для кримінального провадження.

Тактика освідування. Освідування – це слідча дія, яка полягає в обстеженні тіла живої людини (підозрюваного, потерпілого, свідка) з метою виявлення на ньому слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу (ст. 241 КПК України).

Фактично освідування є різновидом огляду, де тіло людини розглядається як специфічний слідосприймаючий (слідоутворюючий) об'єкт та є джерелом доказів у кримінальному провадженні. Перед початком освідування особі пропонується добровільно пройти освідування на підставі постанови дізнавача, слідчого, прокурора, а в разі її відмови освідування здійснюється примусово виключно на підставі постанови прокурора. У разі необхідності освідування здійснюється за участю судово-медичного експерта, лікаря або спеціаліста.

Освідування, що супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком здійснення освідування лікарем. Дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню.

Результати фіксуються у протоколі. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає

освідуванню, одязі, в якому вона перебуває, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи застосування інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатися як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

У зв'язку з цим варто зазначити, що слідче освідування потрібно відрізняти від медичного освідування, яке може проводитися до початку кримінального провадження лікарем за зверненням фізичної особи (оформлюється довідкою). Медичне освідування особи для визначення її стану може бути ініційоване і правоохоронними органами у зв'язку, наприклад, із вчиненням кримінального проступку або адміністративного правопорушення. У цьому випадку результати оформлюються актом медичного освідування особи.

Тактичними завданнями освідування може бути виявлення на тілі людини:

- тілесних ушкоджень, які були одержані у зв'язку з кримінальним правопорушенням (подряпин, синців, слідів укусів тощо);
- частинок речовин, які вказують на перебування особи в певному місці або контактування з певними об'єктами (частинки крові, шкіри, рослин, металу, фарби, паливно-мастильних матеріалів, волокна);
- особливих прикмет анатомічного характеру як вроджених (родимі плями, зрощені брови, бородавки), так і набутих в процесі життя і професійної діяльності (татуювання, шрами, вкраплення чужорідних тіл, дефектів певних частин тіла, сліди колишніх хвороб тощо).

Відповідно, при освідуванні з тіла людини можуть бути вилучені виявлені частинки речовин, які мають значення для кримінального провадження. Наприклад, при розслідуванні насильницьких кримінальних правопорушень, де мала місце боротьба між злочинцем і потерпілим, при освідуванні підозрюваного і потерпілого вилучаються мікрочастинки речовин, які знаходяться під нігтями цих осіб. Крім того, освідування може бути пов'язане з відібранням в особи біологічних зразків (крові, нігтів, волосся тощо) для експертизи (ч.3 ст. 245 КПК України).

Готуючись до проведення освідування, слідчому потрібно ретельно продумати порядок своїх дій таким чином, щоби особа погодилася добровільно пройти освідування. Для цього лінія поведінки слідчого повинна бути спрямована на роз'яснення потреби у проведенні даної слідчої дії з посиланням на чинне законодавство (інформація повідомляється в певному обсязі). Це повідомлення повинно бути не

тільки переконливим, але й тактовним. Саме на таке націлює припис закону про недопустимість дій, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я (ч.4 ст. 241 КПК України).

3.1.11. Тактика обшуку

Поняття обшуку, його види і значення в досудовому розслідуванні. При вчиненні кримінального правопорушення сліди залишаються не лише на місці події, частина їх утворюється на тілі та одязі злочинця на використаних ним знаряддях. Крім того злочинець заволодіває певними речами і забирає їх з місця події, які потім знаходяться при ньому або за місцем його перебування (проживання). Слідчою дією, спрямованою на виявлення таких слідів кримінального правопорушення – речових доказів є обшук.

Обшук – це слідчо-розшукова дія, яка полягає у примусовому обстеженні приміщень і споруд, ділянок місцевості або осіб в цілях відшукування і вилучення речей (предметів) та документів, які мають значення для кримінального провадження, а також виявлення розшукуваних осіб. Примусовість у проведенні обшуку проявляється у наданні права слідчому, прокурору під час проведення обшуку відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, яка володіє ними, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності таких осіб. Процесуальні підстави і порядок проведення обшуку регламентовані в статтях 234-236 КПК України.

Тактичними завданнями обшуку є виявлення і вилучення:

- знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення (зброї і злодійського інвентарю, використаних матеріалів для їх виготовлення, транспортних засобів, документів тощо);
- одягу і взуття зі слідами з місця вчинення кримінального правопорушення (кров, мікрочастинки тощо);
- речей, здобутих у результаті вчинення кримінального правопорушення (наприклад, речей що належать потерпілим);
- трупа, його частин, слідів крові та інших слідів;
- документів, які можуть бути використані як джерела доказів або як зразки для проведення криміналістичних експертиз (почерку, фотографій, відеозапису тощо);
- грошових коштів і цінностей з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову;
- предметів, які вилучені законом з обігу чи обмежені в обігу при

відсутності відповідного дозволу (газова і травматична зброя, наркотики, радіоактивні речовини, боєприпаси);

– осіб, які знаходяться у розшуку.

Оскільки проведення обшуку пов'язане із вторгненням у сферу такого права людини, як недоторканність житла, проведення цієї слідчої дії повинно спиратися на суворе дотримання визначених законом умов. У ст. 30 Конституції України встановлюється, що проникнення в житло або в інше володіння особи для проведення обшуку чи огляду можливе тільки за вмотивованим рішенням суду. У статті 233 КПК України зазначається, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якої метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді.

У разі необхідності провести обшук при здійсненні кримінального провадження слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням. До клопотання мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання. Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (ст. 234 КПК України).

Зважаючи на специфіку обшуку, який нерідко є невідкладною слідчою дією, слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання, перевіряючи, окрім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню (ч.3 ст. 233 КПК України).

Залежно від характеру обшукуваного об'єкта, виділяють такі види обшуку: обшук приміщення, обшук ділянок місцевості, обшук автомобіля, особистий обшук.

Обшук приміщення проводиться при необхідності обстеження житла або іншого володіння певної особи (виробничих, службових і підсобних приміщень, господарських будівель тощо). Особливість такого обшуку обумовлюється тим, що в приміщенні може знаходитися значна кількість меблів та інших рухомих предметів, які можуть бути використані як сховища.

Обшук ділянок місцевості проводиться у тих випадках, коли одержані відомості про переховування певних об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, на ділянці місцевості, яка знаходиться у власності (володінні) певної особи. Особливість такого обшуку обумовлюється характером місцевості (парк, сад, водоймище). Відшукуванні об'єкти можуть бути закопані у землю, затоплені у воді, приховані у дуплах дерев, під камінням тощо.

Обшук автомобіля як окремий вид обшуку проводиться у випадку знаходження автомобіля відокремлено від інших володінь особи (на стоянці). Автомобіль може бути як носієм слідів учиненого кримінального правопорушення (крові, мікрочастинок, слідів рук), так і місцем схову певних предметів чи документів, які мають значення для кримінального провадження.

Особистий обшук проводиться за рішенням слідчого чи прокурора при проведенні обшуку в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що особи, які перебувають там, переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Також особистий обшук може бути здійснений щодо особи, затриманої за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 208 КПК України). Тобто такий обшук не потребує окремої ухвали слідчого судді. Особистий обшук повинен проводитися особами тієї ж статі.

Значення обшуку, так як і огляду, обумовлюється тим, що він є невідкладною слідчою дією. Тобто він повинен бути здійснений відразу після виявлення підстав для його проведення. Прогаяння з обшуком може призвести до того, що важливі речові докази будуть переховані або знищені. Крім того, потрібно звернути увагу, що при обшуку відомості отримуються слідчим безпосередньо за допомогою своїх органів чуття.

Підготовка до обшуку. Ефективність обшуку залежить від врахування таких факторів:

- ознак і властивостей об'єктів, що розшукуються;
- особливостей об'єкту, де буде проводитися обшук (приміщення, ділянка місцевості);
- соціальних і психологічних якостей особи, яка володіє

приміщенням чи іншими об'єктами обшуку;

– наявності у розпорядженні слідчого необхідних сил і засобів для проведення обшуку.

Тому, прийнявши рішення про проведення обшуку і отримавши дозвіл (ухвалу) слідчого судді на обшук, слідчий повинен подбати про відповідну підготовку, до якої потрібно віднести такі заходи:

1) визначення кола об'єктів, які передбачається виявити при проведенні обшуку (речі, документи, розшукувана особа), їх ознак та властивостей. Саме властивості об'єктів, що розшукуються, визначають можливі місця їх переховування. Зокрема, потрібно враховувати стан і розміри розшукуваного об'єкта;

2) одержання інформації про об'єкт, що буде обшукуватися. Перш за все, йдеться про правовий статус об'єкту обшуку (власність, оренда), а також про одержання плану приміщення, ділянки місцевості, ознайомлення з обладнанням салону автомобіля тощ;

3) визначення кількості осіб, що займають приміщення чи інший об'єкт, та їх особливостей. Тут маються на увазі особи, відносно яких буде проводитися обшук, а також ті, в присутності яких це буде робитися. Відповідно до ч. 1 ст. 236 КПК України слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені;

4) визначення складу слідчо-оперативної групи, яка проводитиме обшук. Кількісний та якісний склад слідчо-оперативної групи визначається, виходячи з такого: а) розмірів і складності об'єкту обшуку і, відповідно, обсягу пошукової роботи; б) кількості осіб, які будуть знаходитися на місці обшуку; в) необхідності забезпечення охорони місця обшуку та безпеки членів слідчо-оперативної групи; г) необхідності застосування технічних засобів для пошуку та фіксації його результатів; д) необхідності одержання пояснень з спеціальних питань.

5) визначення часу проведення обшуку. Тактичним правилом проведення обшуку є його несподіваність для обшукуваної особи. У той же час, відповідно до ч. 2 ст. 236 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку. Тобто обшуки, окрім невідкладних випадків, повинні провадитись удень. Рекомендується обирати такий час проведення обшуку, коли на місці

його проведення буде знаходитися найменша кількість мешканців даного приміщення (наприклад, коли діти знаходяться у школі).

Обшук може проводитися й за відсутності особи, у володінні якої перебуває даний об'єкт (приміщення, ділянка місцевості, автомобіль). В такому випадку рекомендується залучати до обшуку представника житлово-комунального підприємства місцевого органу влади, яке обслуговує дану будівлю, з інструментом для відкриття приміщень. При цьому слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб (ч. 4 ст. 236 КПК України);

б) підготовка науково-технічних засобів, які планується використати під час обшуку. Належне оснащення слідчого технічними засобами є важливим елементом підготовки обшуку. Зокрема, йдеться про спеціальний комплект науково-технічних засобів для слідчого – слідчу валізу, а для експерта-криміналіста – криміналістичну валізу. Крім того, під час обшуку можуть знадобитися освітлювальні прилади, вимірювальні засоби, інструменти для розкопок і відкриття сховищ, пакувальні матеріали, інші пристосування для роботи із слідами і фіксації результатів обшуку, а також спеціальні пошукові засоби (щупи, багри, магнітні шукачі, металошукачі, спеціальні прилади для виявлення закопаних трупів тощо). Також потрібно мати на увазі що при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи обов'язковим є застосування відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України);

7) складання плану проведення обшуку. План має передбачати порядок (послідовність) проведення обшуку і розподілення функцій членів слідчо-оперативної групи.

Послідовність і тактичні прийоми обшуку. З урахуванням тактичних завдань обшуку і на основі узагальнення практичного досвіду рекомендується певна послідовність дій (правила), що включає такі елементи.

1. Прибуття до місця обшуку повинно бути непомітним для обшукуваної особи та членів його сім'ї. Рекомендується не під'їжджати автомобілем безпосередньо до об'єкту обшуку, а залишати його на певні відстані (за квартал) і підходити членам слідчо-оперативної групи до місця обшук поодиноці, по-двоє.

2. Забезпечення зовнішнього спостереження за об'єктом обшуку. Для цього потрібно когось із членів слідчо-оперативної групи залишити зовні для спостереження за вхідними дверима і вікнами будівлі з метою попередження можливої втечі, викидання речових доказів.

3. Проникнення на місце обшуку повинно бути безперешкодним –

бажано щоби двері добровільно відчинили. Для цього можуть бути залучені працівники комунальних служб і підприємств, які обслуговують даний об'єкт (сантехнічна, газова, електрична, телефонна тощо). Якщо особа відмовляється добровільно впустити на об'єкт обшуку, запори можуть бути відчинені із застосуванням спеціального інструменту (про це повідомляється особа).

4. Пред'явлення посвідчення працівника правоохоронного органу (слідчого, прокурора) та ознайомлення особи з ухвалою слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку. Відповідно до ч. 3 ст. 236 КПК України особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала і надана її копія.

5. Пропозиція обшукуваній особі добровільно видати певні об'єкти, які мають значення для кримінального провадження і вказані в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку. Особі повідомляється, що добровільна видача є ознакою активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 66 КК України), фіксується у протоколі приймається до уваги як пом'якшуюча обставина.

6. Загальний огляд приміщення (земельної ділянки) з метою ознайомлення з обстановкою, виявлення осіб, що там знаходяться, і зосередження їх у певному місці (в одній кімнаті). Це доручається, як правило, оперативним працівникам. Загальний огляд робить і слідчий (чи прокурор), який є керівником обшуку, з метою ознайомлення з обстановкою і визначення порядку проведення обшуку.

7. Роз'яснення обшукуваним, понятим і відповідним представникам їх право бути присутніми при всіх діях слідчого і робити заяви з приводу цих дій (підлягають занесенню до протоколу). Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України).

8. Особистий обшук людей, що перебувають на об'єкті обшуку, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Особистий обшук здійснюється також для забезпечення безпеки членів слідчо-оперативної групи. Обшук осіб повинен бути здійснений особами тієї ж статі (ч. 5 ст. 236 КПК України).

9. Проведення послідовного обстеження окремих частин (кімнат) об'єкта обшуку. У приміщенні рекомендується починати обшук з місць загального користування – туалетної і ванної кімнат, оскільки може виникнути необхідність їх використання кимось з присутніх. Обстеження повинно бути послідовним з тим, щоби не пропустити певні об'єкти і не

оглядати вже обстежені.

Для виявлення об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, рекомендуються для використання таких *тактичних прийомів*.

Аналіз ознак і властивостей об'єктів пошуку. Цей прийом полягає у визначенні (чи припущенні) зовнішнього вигляду, розміру, форми, ваги, кольору, запаху предметів, що розшукуються. Важливе значення має врахування можливості розчленування об'єкту і переховування його частинами (наприклад, зброї).

Аналіз структури об'єкта, що обшукується, обстановки окремих приміщень з метою визначення місць приховування предметів пошуку. Цей прийом полягає у визначенні окремих частин, наприклад, будинку, де можуть знаходитися розшукувані об'єкти. Визначаються також і властивості окремих елементів обстановки (наприклад, меблів та інших предметів побутового призначення) і можливостей їх використання для зберігання чи приховування розшукуваних предметів.

Висунення версій про можливе місцезнаходження об'єктів пошуку з урахуванням рис особистості людини, яка обшукується. Цей прийом ґрунтується на тому психологічному положенні, що людина, яка прагне щось сховати від інших людей, використовує для цього ті об'єкти, які мають певні «корисні» для переховування властивості, про які більшість людей не знає. При цьому той, хто ховає, може використовувати свої спеціальні знання і практичні навички.

Зіставлення виявлених об'єктів (з урахуванням можливої їх видозміни) з ознаками тих, що відшуковуються. Цей прийом спрямований на виявлення об'єктів, що підлягають вилученню, які були замасковані під некримінальні об'єкти або зберігаються серед останніх. Наприклад, кинджал – стилет може бути вмонтованим у палицю, пістолет на підставці може знаходитися серед сувенірів, наркотичні речовини – серед ліків тощо.

Аналіз обстановки місця обшуку з метою виявлення невідповідностей в окремих елементах обстановки, що можуть вказувати на обладнання в них схованок (тайників). Даний прийом полягає у зверненні уваги на ознаки і властивості окремих об'єктів, які є нелогічними для даної ситуації (різний відтінок кольору у шпалер чи фарби на стіні, різний звук від простукування на окремих ділянках стіни тощо).

Спостереження за поведінкою обшукуваної особи. Цей прийом базується на знання психології поведінки особи, яка обшукується, і має своєю метою одержання інформації про можливе місцезнаходження

схованих об'єктів на основі виявлення довільних реакцій людини на певні подразники.

Фіксація обшуку. Відповідно до ч. 7 ст. 236 КПК України при обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко– чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Основний же засіб фіксації обшуку – складання протоколу. Крім того, при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи обов'язковим є застосування відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України).

Протокол обшуку повинен відповідати загальним вимогам, передбаченим ст. 104 КПК України. Він повинен повно і об'єктивно відображати хід і результати слідчої дії. В протоколі повинні бути зазначені: дата і місце його складання; час початку і закінчення слідчої дії; посади і прізвища осіб, які проводять слідчу дію; прізвища і адреси осіб, які беруть участь в слідчій дії; роз'яснення їм прав і обов'язків; зміст проведеної слідчої дії і всі істотні для розслідування обставини. В протоколі потрібно зазначити: які предмети і як вони були виявлені з їх описанням (спосіб зберігання, наявність тайників тощо). До протоколу додається відеозапис, а також можуть бути додані фотографії, графічні зображення обшуканого приміщення чи іншого володіння особи, а також фотознімки (фототаблиця).

3.1.12. Тактика допиту

Поняття допиту, його види і значення в досудовому розслідуванні. Допит – слідча дія, що полягає в одержанні у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку показань від осіб, які володіють відомостями, що мають значення для кримінального провадження.

Допит спрямований на виявлення так званих «ідеальних» слідів кримінального правопорушення, які збереглися у пам'яті людей, які особисто сприймали певні факти. Показання допитаної особи є джерелом доказів у кримінальному провадженні (ст. 95 КПК України). Але КПК України допускає у виняткових випадках і з дотриманням певних умов можливість використання, як доказів, показань з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення (ст. 97

КПК України).

Процесуальний порядок допиту на досудовому розслідуванні регламентується статтями 224-226 КПК України. Метою допиту є одержання правдивих показань і в повному обсязі обізнаності особи, яка допитується. Допит може проводитися тільки після внесення повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а його результати фіксуються протоколом.

Залежно від процесуального статусу допитуваної особи допит на досудовому розслідуванні розподіляється на види: 1) допит свідка; 2) допит потерпілого; 3) допит підозрюваного. Процесуальний статус особи суттєво впливає на порядок і тактику її допиту.

Допит свідка. Як свідок може бути допитана будь-яка фізична особа, незалежно від соціального статусу, посади і віку, відносно якої є інформація, що їй відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження (ст. 65 КПК України). Давати показання у кримінальному провадженні є обов'язком свідка, про що він попереджається слідчим, а також про кримінальну відповідальність за ст. 385 КК України за відмову від давання показань і за дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України (ч. 3 ст. 224 КПК України). Але з цього загального правила є виключення. Не можуть бути допитані як свідки (ч. 2 ст. 65 КПК України):

1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;

4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю;

5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

7) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за

винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи;

10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних;

11) експерти – щодо роз'яснення наданих ними висновків.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи (ч. 4 ст. 65 КПК України). Крім того, кримінально-процесуальним законом визначено, що свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 66 КПК України).

Допит потерпілого. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Такий статус особа набуває з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ст. 55 КПК України). Але допитуватися як потерпілий може тільки фізична особа.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви, статус потерпілого поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб (ч.6 ст. 55 КПК України).

Особа, визнана потерпілим від кримінального правопорушення, має право давати показання, але за дачу завідомо неправдивих показань потерпілий може бути притягнений до кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України, про що він попереджається також як і свідок перед початком допиту (ч. 3 ст. 224 КПК України).

Допит підозрюваного. Підозрюваним є особа, якій вручено

повідомлення про підозру – процесуальний документ, в якому, зокрема, містяться права кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, та стислий виклад його фактичних обставин. Повідомлення про підозру здійснюється у випадках:

- 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;
- 2) обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів;
- 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 276 КПК України).

Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання (у протилежному випадку така особа підлягає негайному звільненню). Одночасно з повідомленням про підозру особі вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення (ст. 42 КПК України). Після цього проводиться допит підозрюваного.

Загальним правилом є проведення одноосібних допитів. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 224 КПК України кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків. Але слідчий (прокурор) має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. У криміналістичній теорії такий допит отримав назву «очна ставка» (ч. 9 ст. 224 КПК України).

Значення допитів у структурі досудового слідства визначається тим, що ця слідча дія є найбільш поширеною і на її проведення витрачається найбільше часу. Переважна більшість кримінальних проваджень порушується у зв'язку із заявами чи повідомленнями громадян, і часто розслідування розпочинається зі спілкування слідчого з очевидцями кримінального правопорушення. Від вміння провести ці первинні допити залежить дуже багато. Відповідно, більшість доказів у матеріалах кримінальних проваджень складають показання свідків, потерпілих, підозрюваних. Тому знання процесуальних і тактичних правил проведення допитів займає важливе місце в системі професійної підготовки юриста.

Підготовка допиту. Досягнення мети допиту (одержання правдивих і повних показань) багато в чому залежить від врахування слідчим певних факторів, які впливають на вибір тактичних прийомів допиту. У зв'язку з цим для успішного проведення допиту існує необхідність у здійсненні низки підготовчих заходів.

Вивчення матеріалів кримінального провадження. Це необхідно робити з трьох причин. По-перше, слід чітко визначити предмет допиту, тобто перелік обставин, які необхідно встановити. По-друге, потрібно визначити особу (осіб), яка щось знає, або може знати про ці обставини. По-третє, потрібно визначити, які докази та інша інформація містяться в уже зібраних матеріалах, а також порядок їх можливого використання на допитах.

Визначення черговості допиту. Необхідність вирішення цього тактичного завдання виникає тоді, коли в кримінальній справі фігурують кілька підозрюваних (співучасників), свідків або потерпілих. Тут діє таке правило: першим слід допитувати того, хто вірогідніше всього дасть правдиві її найбільш повні показання, з тим, щоби використати їх при допитах інших осіб.

Одержання інформації про допитувану особу. До проведення допиту важливо мати відомості про особу, яку планується викликати на допит. Тут діє правило: чим більше, тим краще. Знати вік, професію, інші біографічні дані необхідно не тільки для визначення черговості допиту, але й для того, щоби у ході допиту мати більш широкі можливості впливу на особу і правильно оцінювати її показання.

Ознайомлення з певними спеціальними питаннями. Іноді необхідним елементом розслідування і встановлення обставин, які потребують від слідчого орієнтування у спеціальних питаннях, є розуміння відповідної термінології. Наприклад, якщо розслідується злочин у сфері банківської діяльності, слідчий повинен володіти термінами "акція", "вексель", та іншими, для чого слід поновити (або придбати) відповідні знання.

Запрошення осіб, участь яких у допиті є обов'язковою. Зазвичай учасниками допиту є двоє: слідчий і допитувана особа. Це є важливою умовою встановлення і підтримання психологічного контакту між ними. Але в окремих випадках кримінально-процесуальний закон вимагає участі в допиті також інших осіб: захисника, перекладача, педагога.

Планування допиту. Цей захід має велике організуюче значення, яке важко переоцінити. У ньому можна виділити два аспекти: 1) складання письмового плану допиту (переліку питань); 2) прогнозування можливих ситуацій допиту і підготовки відповідних заходів (тактичних прийомів).

Визначення часу допиту. Час допиту має суттєвий вплив на його результати. Кожний допит повинен бути своєчасним. Тому необхідно в кожному конкретному випадку виважено підходити до визначення часу допиту, керуючись при ньому такими правилами:

- допит необхідно проводити негайно, коли є побоювання, що потерпілий, знаходячись у лікарні, може втратити можливість давати показання, або він може стати об'єктом впливу з боку зацікавлених осіб;
- допитувати вночі (з 22 до 6 годин) можна лише в невідкладних випадках;
- не слід допитувати осіб, які знаходяться в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння;
- не слід поспішати з допитом осіб, які перебувають у збудженому стані.

Підготовка робочого місця для проведення допиту. Цей захід передбачає створення належних умов для допиту. По-перше, потрібно завчасно підготувати засоби фіксації (комп'ютер, папір тощо). По-друге, на робочому столі, за яким передбачається вести допит, не повинно бути зайвих документів і предметів (вони розсіюють увагу). При допитах осіб, схильних до агресивної поведінки, не слід тримати на столі масивні предмети.

Порядок проведення (структура) допиту. Кожний допит по-своєму індивідуальний. Наразі можна побудувати загальну тактичну схему проведення допитів, яка спирається на встановлені в ході узагальнення слідчої практики закономірності. Залежно від тактичних завдань, що вирішуються протягом допиту, можна виділити певні його стадії.

1. *Стадія ідентифікації особи, що прибула на допит.* На цій стадії слідчий переконується шляхом ознайомлення з паспортом (чи іншим документом), що на допит прибула викликана особа, а не інша.

2. *Стадія встановлення соціально-демографічних даних допитуваної особи.* Дані про себе допитуваний повинен назвати сам (вони заносяться в протокол: прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, освіта, місце роботи та ін.). Йому повідомляється мета виклику і встановлюються його стосунки з підозрюваним. Це дуже важлива стадія допиту, на якій встановлюється психологічний контакт – це створення і підтримання атмосфери, яка сприяє спілкуванню.

3. *Стадія виконання вимог кримінального процесуального законодавства.* Потрібно оголосити статус особи та її права і обов'язки з посиланням на відповідні статті законів України. Наразі свідка необхідно попередити про кримінальну відповідальність за ст. 385 КК України за відмову від давання показань і за дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України (ч. 3 ст. 224 КПК України), а потерпілого – тільки та дачу неправдивих показань. Якщо допитуваним є підозрюваний, то спочатку йому потрібно пояснити, в чому він підозрюється та його права

(ст. 42 КПК України).

4. *Стадія вільної розповіді.* Допит про конкретні обставини рекомендується у всіх випадках розпочинати з пропозиції допитуваній особі розповісти все, що їй відомо у даній справі. І тут дуже важливо слідчому продемонструвати готовність і вміння слухати. Не слід перепиняти розповідь питаннями, навіть тоді, коли особа розповідає не тільки про події, які мають значення для кримінального провадження, але й про суміжні факти. Вільна розповідь у більшості випадків не вичерпує допит. Тому після її вислуховування, як правило, переходять до запитань.

5. *Стадія постановки запитань.* Зміст і спрямованість запитань визначається тим, наскільки повною і правдивою була вільна розповідь допитуваної особи. За цією ознакою всі питання, що використовуються під час допиту, можна розподілити на змістовні і контрольні. Змістовні запитання – це питання, спрямовані на встановлення фактів, що мають значення для кримінальної справи. Змістовні – запитання можуть формулюватися як: основні; уточнюючі; нагадувальні. Контрольні запитання – це питання, що мають своєю метою перевірку одержаної інформації, коли є сумніви відносно її достовірності (запитання про джерела відомостей, які повідомляє особа).

6. *Заклучна стадія допиту.* Після того як предмет допиту вичерпано, необхідно оформити його результати відповідно до вимог кримінального процесуального закону (скласти протокол і в необхідних випадках додатки до нього).

Тактичні прийоми допиту. З тактичної точки зору допит є процесом спілкування двох осіб, при якому слідчий за допомогою певних прийомів спонукає допитувану особу правдиво розповісти все їй відоме про обставини, які мають значення для справи. Таким чином, проведення допиту завжди базується на здійсненні психологічному впливі на людину. З цих позицій тактичні прийоми допиту – це прийоми психологічного впливу на допитувану особу, які мають метою спонукання її до правдивих і повних показань. Тактичні прийоми допиту можуть полягати у такому:

– влучному формулюванні та черговості постановки запитань (з визначенням їх спрямованості, послідовності тощо);

– емоційній забарвленості запитань і допиту в цілому (емоційний фон допиту може створюватися по-різному і виражати співчуття, жаль, обурення тощо);

– поясненні окремих положень кримінального та кримінально-процесуального закону та наслідків поведінки допитуваної особи з їх

урахуванням;

– пред'явленні доказів (речових доказів, висновків експерта, оголошення показань інших осіб тощо);

– пропонуванні допитуваній особі власноручно написати свої показання;

– виборі слідчим темпу ведення допиту, стилю поведінки тощо;

– повідомленні інформації, що опосередковано стосується даної справи (інформації «для роздумів»).

На вибір тактики допиту впливають особливості допитуваної особи і позиція, яку вона займає (ситуація допиту). Зокрема, це стосується позиції підозрюваного, який може: відмовитися давати показання і відповідати на запитання слідчого; давати показання, відкидаючи підозру; давати показання, визнаючи частково свою вину; давати показання, повністю визнаючи свою вину. Однією із типових ситуацій допиту підозрюваного є відкидання підозри з посиланням на алібі. Алібі – це заява підозрюваного про те, що в момент вчинення кримінального правопорушення він перебував в іншому місці і тому не міг його вчинити. За наявності такої заяви рекомендується застосовувати такі тактичні прийоми:

а) деталізувати показання про обставини перебування в іншому місці (час, точне місце знаходження, що робив тощо);

б) повідомити, що негайно будуть викликані на допит особи, яких згадав допитуваний при заяві про алібі;

в) провести серію повторних допитів підозрюваного, роз'єднаних у часі з одних і тих же обставин (при цьому доцільно змінити послідовність запитань).

У деяких випадках значний ефект дає раптове пред'явлення доказів, починаючи і найбільш вагомим. Таким чином руйнується система заздалегідь підготовлених неправдивих показань. Не маючи достатнього часу для обміркування нових неправдивих показань, допитувана особа нерідко починає говорити правду. У справах про крадіжки, грабежі, розбійні напади доцільно раптово пред'являти на допиті підозрюваного речові докази, виявлені під час огляду місця події (забуті злочинцем предмети, сліди пальців рук, сліди ніг тощо). У справах про економічні злочини – документи виконані (підписані) допитуваним, акти ревізії, висновки експерта.

Під час допиту недобросовісних свідків, які, за визначенням слідчого, починають давати неправдиві показання, рекомендуються такі тактичні прийоми впливу на них:

– демонстрація слідчим знань деталей особистого життя

допитуваної особи, які свідчать про порядність людини;

- демонстрація знання мотивів дачі неправдивих показань;
- викриття дрібних невідповідностей з несуттєвих обставин тощо.

Тактичні особливості одночасного допиту кількох вже допитаних осіб (очної ставки). Очна ставка є різновидом допиту, який полягає в почерговому допиті в присутності один одного, двох чи більше раніше допитаних осіб з метою з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях. Сенс у проведенні такого допиту полягає у використанні слідчим можливості психологічного впливу на недобросовісну особу іншої особи, яка дала правдиві показання (використання ефекту присутності).

Найчастіше очна ставка проводиться між потерпілим, свідком і підозрюваним або між двома підозрюваними, з яких один говорить правду, а інший дає неправдиві показання. У процесі очної ставки діє фактор психологічного впливу на особу, яка дає неправдиві показання. Цей фактор називається ефектом присутності іншого учасника слідчої дії, який говорить правду. Чим більший авторитет учасника, який говорить правду, тим більший вплив його присутності та його слів. Встановлено, що тільки одна присутність на очній ставці авторитетної особи для підозрюваного утруднює, а іноді і виключає неправдиві показання. Ця обставина й використовується для усунення суттєвих розбіжностей та одержання правдивих показань.

Тактичні особливості очної ставки визначаються притаманними їй рисами:

- взаємним психологічним впливом двох допитуваних осіб;
- черговістю допиту, тобто таким порядком, коли про одну й ту ж обставину розпитують одну особу, а потім іншу;
- можливістю учасників допиту ставити один одному запитання.

Потрібно підкреслити, що очна ставка є досить складним і ризикованим різновидом допиту. Приймаючи рішення про її проведення, слідчий повинен зважати на можливість одержання негативного, протилежного очікуваному результату (особа, що говорила правду, міняє показання на неправдиві). Щоб запобігти такому наслідку і досягти поставленої мети, необхідно спиратися на знання таких тактичних правил проведення очної ставки:

1) у слідчого повинні бути достатні підстави вважати, що особа, яка дала правдиві показання, не змінить їх на неправдиві під впливом іншої особи;

2) доцільною є серія очних ставок неправдивої особи з кількома раніше допитаними учасниками, вона дає більший ефект, ніж одинична

очна ставка;

3) якщо організатор злочинної групи дає неправдиві показання, очні ставки доцільно проводити спочатку між другорядними співниками;

4) як правило, запитання потрібно ставити спочатку особі, яка говорить правду;

5) особі, яка дає правдиві показання, пропонують деталізувати їх (детальні показання більше впливають на неправдиву особу)

6) спочатку ставлять запитання про менш суттєві обставини, чи розбіжності;

7) у контрольованих слідчим межах допускається суперечка між учасниками очної ставки.

Наведені тактичні правила допиту кількох раніше допитаних осіб орієнтують слідчого на ретельну його підготовку цієї слідчої дії. У ситуації, коли сторона захисту ініціює проведення такого допиту, але є висока ймовірність негативного результату, то його проведення потрібно уникати (це право слідчого, прокурора).

3.1.13. Тактика пред'явлення для впізнання

Поняття пред'явлення для впізнання, його форми, види і значення в досудовому розслідуванні. Пред'явлення для впізнання – це слідчо-розшукова дія, яка полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта за уявним образом, що зберігся у пам'яті особи. Зміст цієї слідчої дії полягає у пред'явленні під час досудового розслідування потерпілому, свідкові чи підозрюваному об'єктів, що, за припущенням, спостерігались ними раніше, з метою встановлення їх тотожності.

Пред'явлення для впізнання, так само, як і допит, спрямоване на виявлення і використання в доказуванні «ідеальних» слідів кримінального правопорушення – образів-відбитків певних об'єктів у пам'яті людини. Необхідність такої слідчої дії обумовлена тим, що між вчиненням кримінального правопорушення і початком досудового розслідування завжди існує певний проміжок часу. Тому, коли слідчим виявляються певні об'єкти і вирішується завдання про їх зв'язок зі кримінальним правопорушенням, потрібно встановити що цей об'єкт є тим самим, який був задіяний у механізмі кримінального правопорушення. Тобто метою пред'явлення для впізнання є ідентифікація (встановлення тотожності) певного об'єкта, що існував у різні періоди часу. Таким чином в доказуванні долається часовий розрив між вчиненням кримінального правопорушення та його розслідуванням.

Впізнання є внутрішнім психічним актом людини, що залежить від особливостей протікання у даної особи психічних процесів під впливом тих чи інших зовнішніх і внутрішніх чинників. Далеко не всі очевидці кримінального правопорушення можуть запам'ятати, а потім відтворити окремі обставини події кримінального правопорушення, зокрема, це стосується образів людей чи речей. Таким чином пред'явлення для впізнання може бути проведено далеко не з усіма очевидцями події кримінального правопорушення. З урахуванням цього можна зробити висновок, що проведення даної слідчої дії є ситуативним. Тобто її проведення можливе лише тоді, коли встановлена особа, в пам'яті якої сформувався стійкий образ певного об'єкта, що має значення для кримінального провадження.

КПК України, залежно від об'єкта, передбачаються такі види пред'явлення для впізнання:

- пред'явлення особи для впізнання (ст. 228);
- пред'явлення речей для впізнання (ст. 229);
- пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230).

Форми пред'явлення для впізнання:

- 1) пред'явлення для впізнання в натуральному вигляді (безпосереднє сприйняття об'єкта);
- 2) пред'явлення для впізнання копії об'єкта (фотографія, відеозображення, фонограма).

Загальні правила пред'явлення для впізнання. На основі урахування положень психології людини, а також багаторічного практичного досвіду визначені принципово важливі загальні правила пред'явлення для впізнання.

1. Пред'явленню для впізнання повинен передувати допит особи, якій потенційно може бути пред'явлений певний об'єкт для впізнання. На допиті встановлюється, чи зможе дана особа впізнати об'єкт і за якими саме ознаками. Якщо особа називає такі ознаки, то вони повинні створювати певний комплекс, який вказує на наявність в її пам'яті відповідного образу, придатного для ідентифікації. У теорії криміналістичної ідентифікації такий комплекс отримав назву комплексу ідентифікаційних ознак. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає об'єкт, проте може впізнати його за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати об'єкт. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, об'єкт, який буде пред'являтися для впізнання, та надавати інші відомості про ознаки цього об'єкта. Крім того, під час допиту потрібно встановити обставини, за яких особа сприймала даний

об'єкт: об'єктивні обставини (місце, час, відстань, ступінь освітленості, тривалість спостереження); суб'єктивні обставини (стан зору і слуху, психічний стан в момент події, спрямованість уваги, наявність професійних навичок тощо). У результаті аналізу одержаних відомостей слідчий повинен зробити висновок про можливість чи неможливість ідентифікації певного об'єкта допитаною особою і, відповідно, про можливість пред'явлення об'єкта для впізнання. Таким чином, рішення про пред'явлення для впізнання приймається тільки після допиту особи, яка потенційно може впізнати певний об'єкт.

2. Об'єкт повинен пред'являтися разом з іншими однорідними об'єктами одного виду, яких має бути не менше трьох. Це означає, що для пред'явлення для впізнання певного об'єкта потрібно підшукати ще три об'єкта однієї групової належності (мають спільні загальні ознаки – приблизно однакові розміри, форму, колір).

3. Умови місця пред'явлення для впізнання повинні бути максимально сприятливими для сприйняття об'єктів та їхніх ознак.

4. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на об'єкт, який вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона його впізнала. Це правило також створює додаткові гарантії достовірності ідентифікації оскільки пояснення ознак, за якими відбулося впізнання, повинно співпадати з тими поясненнями, які зафіксовані у протоколі попереднього допиту цієї особи.

5. Пред'явлення для впізнання проводиться в присутності не менше двох понять, а в окремих випадках їх повинно бути четверо (залежить від виду впізнання).

6. Для фіксування впізнання технічними засобами можуть бути залучені відповідні спеціалісти, а також психологи, педагоги та інші спеціалісти.

Названі загальні правила пред'явлення для впізнання обумовлюють необхідність проведення певних підготовчих дій.

Особливості проведення окремих видів пред'явлення для впізнання

Пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України). Залежно від ідентифікуючих ознак пред'явлення для впізнання особи можливе за: анатомічними ознаками зовнішності; динамічними ознаками (хода, міміка, жестикуляція); ознаками голосу і мови.

З усіх цих видів найчастіше особи пред'являються для впізнання за анатомічними ознаками зовнішності. Після детального допиту впізнаючої особи щодо ознак зовнішності людини, яку сприймали і запам'ятали, слідчий вирішує питання щодо виду (в натурі чи за

зображенням), часу, місця пред'явлення для впізнання. Також слідчий повинен отримати добровільну згоду особи, яка буде пред'являтися, оскільки в протилежному випадку своєю поведінкою вона може зробити неможливою проведення даної слідчої дії. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи. Перед пред'явленням для впізнання слідчий повинен вжити заходів, котрі виключали б зустріч з впізнаючою особою людини, яку буде пред'явлено. З цією метою слідчий викликає цих осіб на різний час і розміщує в різних приміщеннях. Крім того, потрібно подбати, щоби серед осіб-статистів, які залучаються до пред'явлення для впізнання, не опинилися знайомі впізнаючої особи.

Найбільш доцільною вважається така послідовність пред'явлення для впізнання. Спочатку в спеціально підготовлену кімнату (кабінет слідчого) запрошуються поняті, спеціалісти, статисти. Потім запрошується особа, яка пред'являється для впізнання і їй пропонується за своїм вибором зайняти будь-яке місце серед статистів. Всім присутнім роз'яснюються їх права, обов'язки, відповідальність, правила поведіння під час слідчої дії. Після цього, способом, що виключає підказку (наприклад, телефоном) запрошується особа, яка впізнає. Особі, яка впізнає, пропонується оглянути осіб, які їй пред'являються, і відповісти на питання, чи впізнає вона серед присутніх особу, яку бачила раніше при певних обставинах. Результат пред'явлення для впізнання може бути позитивним, коли впізнаючий заявляє про впізнання і вказує не тільки загальні прикмети і ознаки, але й особливі, на сукупності яких ґрунтується ототожнення. Результат впізнання може бути негативним – серед пред'явлених осіб відсутня людина, яка підлягає ототожненню.

Окремим різновидом даної слідчої дії є пред'явлення для впізнання особи при односторонньому візуальному та аудіоспостереженні (ч. 4 ст. 228 КПК України). Цей різновид пред'явлення для впізнання проводиться з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає. Проводиться воно в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про результати впізнання особа, яка пред'являлася для впізнання, повідомляється.

Особа може бути пред'явлена для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису з дотриманням загальних правил цієї слідчої дії (ч. 6 ст. 228 КПК України). Як правило, така ситуація виникає, наприклад, коли є докази вчинення кримінального правопорушення відомою особою, але вона зникла і переховується від слідства. Потрібно

зазначити, що сприйняття фото– і відеозображення людини є, звичайно, менш інформативним у порівнянні з безпосереднім сприйняттям особи. Крім того, важливою обставиною, що повинна враховуватися, є законодавчо встановлене правило, відповідно до якого проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання. Тому рішення на проведення впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису повинно прийматися лише при наявності таких умов: 1) на допиті впізнаючої особи встановлено комплекс ознак зовнішності, за якими вона може впевнено ідентифікувати певну особу; 2) встановлений під час допиту комплекс ознак зовнішності достатньо повно відображено на фотознімках чи відеозаписі встановленої слідством особи.

Для пред'явлення фотографії повинні бути оформлені у вигляді фототаблиці – наклеєні, опечатані і пронумеровані. Окрім номерів біля фотографій не має бути жодних поміток. Особа, яка впізнає, вказує номер фотографії і називає ознаки, за якими вона впізнала зображену на фотографії особу. Використана фототаблиця долучається до протоколу як додаток.

Пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК України). Пред'явлення для впізнання речей проводиться за загальними правилами, але є й особливості. Спочатку впізнаючий допитується щодо ознак речі. Окрім встановлення загальних ознак (розміри, форма, колір), особлива увага приділяється окремим індивідуалізуючим ознакам предмета, які виникають під час виготовлення (якщо предмет саморобний) або експлуатації (наприклад, сліди ремонту). Предмет пред'являється серед інших, яких повинно бути не менше трьох однорідних предметів. Підібрані для впізнання предмети розкладаються в присутності понятих у довільному порядку. Вони розкладаються наразі щоби добре було видно окремі індивідуалізуючі ознаки, про які на допиті говорила впізнаюча особа. Поряд із кожним предметом кладеться бирка з відповідним номером. Впізнаючій особі надається можливість ретельно оглянути кожний з пред'явлених предметів – вона може взяти предмет в руки, розглянути зі всіх боків, приміряти (якщо йдеться про носильні речі). У випадку впізнання особа повинна назвати ознаки, за якими вона впізнала певну річ.

Іноді у практиці розслідування може виникнути потреба пред'явлення для впізнання рідкісних або унікальних (неповторних) об'єктів. Це можуть бути витвори мистецтва (картини, ікони, коштовності), що були викрадені або вивозяться з країни контрабандним шляхом. Пред'являти їх для впізнання в числі інших однорідних

(схожих) неможливо, оскільки або аналогів немає взагалі, або їх неможливо дістати. У такому випадку унікальний предмет пред'являється для впізнання в одиничному числі в присутності понять і за участю спеціаліста (ч. 3 ст. 229 КПК України). Унікальність пред'явленого предмета попередньо встановлюється висновком спеціалістів. Впізнання такого предмета не виключає проведення відповідної експертизи.

Пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України). Метою пред'явлення для впізнання трупа є встановлення особистості померлого. Тому воно проводиться у випадках, коли:

- 1) знайдено труп невідомої людини (документи відсутні);
- 2) зовнішність трупа набула суттєвих змін (була спотворена).

При виявленні трупа невідомої особи, перш за все, встановлюють, хто з місцевих жителів (населеного пункту, регіону) пропав без вісті. Для цього використовуються дані відповідного криміналістичного обліку. Особи, які заявили про зникнення людини, детально допитуються про ознаки зовнішності та особливості одягу та інших речей, що мала особа в день зникнення. Першочергово труп пред'являється родичам зниклої людини, а також іншим особам, які добре її знали. Такі особи можуть бути виявлені і в результаті демонстрації фотографій трупа по телебаченню.

Допит впізнаючої особи проводиться у звичайному порядку, але має певні особливості, що обумовлені як змінами об'єкта впізнання (наявність трупних плям), так і складностями психологічного характеру (родичі в силу емоційних переживань не завжди можуть описати ознаки зовнішності близької їм людини). Крім того, вигляд трупа, що пред'являється для впізнання, може викликати неприємні відчуття у впізнаючого, що утруднює впізнання. У зв'язку з цим труп пред'являється для впізнання в одиничному числі. Під час допиту зазначеної особи, увагу слід звернути на помітні ознаки, що зберігаються на протязі тривалого часу (особливості зубного апарату), дефекти розвитку («заяча губа»), аномалії в будові скелету та інші фізичні недоліки (відсутність ока, дефект носа, скорочені нога, рука) і таке інше.

У деяких випадках перед пред'явленням для впізнання необхідно провести «туалет трупа» (надання трупу прижиттєвого вигляду) або в більш складних випадках (наявність значних ушкоджень на обличчі чи зміни внаслідок довгого перебування у воді) пропонується зробити реставрацію обличчя трупа. Однак ці дії можуть провести тільки з дозволу слідчого і після проведення судово-медичної експертизи для збереження слідів кримінального правопорушення, що є на трупі.

Труп пред'являється для впізнання без одягу (прикритий тканиною). Одяг і речі, знайдені при ньому, пред'являються для впізнання окремо, серед схожих об'єктів, що дозволяє точніше виконати норму закону про порядок пред'явлення кожного з об'єктів (трупа і предметів).

В окремих випадках при впізнанні (невпізнанні) трупа родичами загиблого слідчому доцільно залучити до впізнання й інших осіб, які добре знали або бачили померлого, щоб виключити можливість умисного перекручення результату слідчої дії. Наприклад, родичі можуть умисно «не впізнати» труп за умови їх причетності до вбивства або безпідставно «впізнати» труп невідомої людини з корисливою метою (отримання грошової допомоги).

Фіксація ходу і результатів пред'явлення для впізнання. Основним засобом фіксації ходу і результатів пред'явлення для впізнання є протокол. Окрім протоколу додатками засобами фіксації можуть виступати фотозйомка і відеозапис. У вступній частині протоколу пред'явлення для впізнання вказуються дані про місце, час пред'явлення для впізнання, дані про слідчого, особу, яка впізнає, ПІБ та адреси понятих, а також дані спеціаліста, якщо він брав участь в слідчій дії. Зазначається, що учасникам була пояснена мета слідчої дії, їх права та обов'язки, а також їм повідомляється про застосування фото-, чи відео зйомки. До протоколу заносяться відомості про осіб (статистів), серед яких пред'являється певна особа. Опису в протоколі підлягають прізвище, ім'я, по батькові, вік, зріст, будова тіла, колір волосся, тип обличчя. Не менш важливо описати в протоколі ознаки одягу – вид, фасон, колір, крій тощо. Якщо для впізнання пред'являються предмети, то обов'язково зазначаються їх форма, розмір, колір та інші загальні й окремі ознаки. У протоколі відзначається факт того, що особа, яка впізнається за своїм вибором зайняла певне місце серед інших пред'явлених осіб. Стосовно предмета – вказується номер, під яким він був пред'явлений.

В описовій частині по можливості дослівно фіксуються пояснення впізнаючої особи щодо результатів впізнання. Зокрема, записується, за якими ознаками вона впізнала особу, річ чи труп. Якщо впізнаюча особа серед пред'явлених об'єктів нікого (нічого) не впізнала, то про це в протоколі робиться відповідний запис. У заключній частині протоколу вказуються дані щодо застосування засобів фіксації – фотографії чи відеозапису. Результати застосування фотографування або відеозапису повинні бути оформлені у вигляді відповідних додатків до протоколу пред'явлення для впізнання.

3.1.14. Тактика слідчого експерименту

Поняття слідчого експерименту, його види і значення в досудовому розслідуванні. Оскільки кримінальне правопорушення є подією минулого, яка знаходить відображення в навколишній обстановці тільки в певній мірі, її розслідування завжди здійснюється в умовах інформаційної невизначеності. До цього потрібно додати й можливу протидію розслідуванню з боку зацікавлених осіб (створюються різного роду перепони і фальсифікації). Для усунення інформаційних суперечностей на досудовому розслідуванні передбачена така слідчо-розшукова дія як експеримент.

Слідчий експеримент – це слідчо-розшукова дія, що полягає у проведенні перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань (ст. 240 КПК України). Тобто сутність даної слідчої дії полягає в наочному відтворенні окремих елементів розслідуваного кримінального правопорушення з метою перевірки або уточнення вже отриманих відомостей. Таким чином забезпечується достовірність зібраних доказів.

Слідчий експеримент може бути проведений за участі підозрюваного, потерпілого чи свідка для перевірки їх показань в присутності понятих. Наразі можуть бути присутніми також захисник і представник. Для надання допомоги слідчому чи прокурору в організації проведення даної слідчої дії та оцінки її результатів може бути заучений спеціаліст. Проведення слідчого експерименту допускається лише за умови, якщо при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їх честь і гідність, не завдається шкода.

Види слідчого експерименту: 1) відтворення показань на місці; 2) проведення випробувань або дослідів.

Відтворення показань на місці події є відносно простим видом слідчого експерименту, який полягає у повторному допиті особи на місці події, де вона має змогу не тільки відтворити свої покази, але й зорієнтувати їх відносно реально існуючої обстановки, продемонструвати окремі дії. Цим самим встановлюється не тільки достовірність раніше даних показань, але й стає можливим суттєве їх уточнення.

Проведення випробувань або дослідів є більш складним видом слідчого експерименту, що полягає у встановленні здатності певної особи вчинити певні дії чи виконати якусь роботу або у штучному відтворенні певної події або явища. Проведення випробувань або дослідів має метою встановлення можливості чи неможливості вчинення певних дій тією чи іншою особою або існування певного явища.

Значення слідчого експерименту на досудовому розслідуванні полягає в тому, що він виступає ефективним способом перевірки і уточнення вже одержаних доказів. Тим самим він виступає засобом забезпечення їх достовірності. Але в результаті проведення слідчого експерименту можуть бути встановлені і нові, раніше не відомі факти, що мають значення для кримінального провадження. І в цьому плані він є унікальною, незамінною слідчою дією.

Особливості проведення окремих видів слідчого експерименту. Наведені види слідчого експерименту суттєво розрізняються між собою за метою і змістом, що обумовлює їх тактичні особливості.

Особливості відтворення показань на місці події обумовлені характером типових тактичних завдань розслідування, які вирішуються за його допомогою:

- визначення місця, де відбувалася подія кримінального правопорушення (наприклад, у кримінальному провадженні про розбій потерпілий показує маршрут руху і місце, де на нього було здійснено напад злочинцями;

- виявлення місця приховання злочинцем слідів або знарядь кримінального правопорушення чи речей, якими він заволодів (наприклад, підозрюваний вказує місце де ним було закопано труп у лісі чи заховані або викинуті знаряддя кримінального правопорушення, інші речі);

- усунення певних неточностей чи суперечностей в показаннях раніше допитаної особи (особа може не запам'ятати певні юридично важливі деталі події кримінального правопорушення, але може їх пригадати, знаходячись на місці події);

- встановлення злочинної обізнаності особи про обстановку місця та обставини події (підозрюваний на допиті розповідає про обстановку на місці події, а потім його показання зіставляються з його участю з реально існуючою обстановкою і з демонстрацією ним своїх дій).

При відтворенні показань на місці події потрібно керуватися такими тактичними положеннями (правилами):

- 1) здійснення відтворення показань із кожним свідком, потерпілим чи підозрюваним порізно;

- 2) надання ініціативи особі, показання якої відтворюються;
- 3) поєднання при відтворенні показань на місці події розповіді з демонстрацією окремих дій;
- 4) використання для демонстрації особою своїх дій заміників речових доказів (макету зброї, манекена);
- 5) поєднання відтворення показань на місці події із дослідженням цього місця та окремих об'єктів (при можливості виявлення нових слідів);
- б) спостереження за поведінкою особи, яка відтворює свої показання.

Потрібно підкреслити, що відтворення показань підозрюваним на місці події є можливим лише у випадку, якщо особа виражає згоду брати участь у цій слідчій дії, розповісти про ті або інші вчинені ним дії, продемонструвати їх і дати необхідні пояснення.

Особливості проведення випробувань або дослідів, як виду слідчого експерименту, також обумовлені характером тактичних завдань, які вирішуються у такий спосіб:

- встановлення можливості сприйняття певної події органами відчуття особи, чиї показання перевіряються (наприклад, здатність свідка бачити злочинця в певних умовах, чути зміст розмови чи звук пострілу тощо);
- встановлення можливості особи здійснити певні дії (наприклад, можливості проникнення підозрюваного до приміщення через квартиру);
- встановлення наявності у особи, чиї показання перевіряється, певних професійних або злочинних навичок (наприклад, уміння працювати на комп'ютері, відкрити замок за допомогою відмички тощо);
- встановлення можливості існування певного факту, явища (наприклад, гальмівного шляху автомобіля при різних швидкостях його руху, втрати ваги продуктів після їх термообробки тощо).

При проведенні слідчого експерименту, змістом якого є випробування або дослід, потрібно керуватися такими тактичними правилами:

- 1) проведення випробування або дослідів повинно здійснюватися в обстановці, тотожній або максимально наближеній до тієї, у якій відбувалася подія. Це означає, що експериментальні дії повинні здійснюватися на тому самому місці, в тій самій обстановці. Тому такі експерименти (перевірка можливості бачити когось або щось із певного місця; чути звуки з певної відстані; здійснити певні дії в конкретних умовах або за певний час) доцільно проводити в тому ж місці – у конкретному помешканні, на конкретній ділянці відкритої місцевості, де

відбувалася подія;

2) використання тих же самих приладів, механізмів, матеріалів, коли це має принципове значення. Зокрема, це стосується встановлення обставин дорожньо-транспортних пригод – випробування повинні здійснюватися з використанням того самого транспортного засобу, який був задіяний у ДТП;

3) дотримання послідовності та інших характеристик дій, які були названі особою, чії показання перевіряються. Це правило стосується, наприклад, швидкості руху автомобіля, маневрування та інших маніпуляцій про які дала показання особа;

4) кількаразове повторення дослідів у змінених умовах з метою виключення випадкових результатів і підвищення тим самим їх достовірності. Наприклад, при випробуванні особи на сприйняття нею певних звуків гучність мови, криків рекомендується змінювати в градації від тихого до дуже голосного;

5) проведення складних випробувань або дослідів поетапно. Складні досліди, як правило займають багато часу, що впливає на сприйняття та оцінку їх результатів. Тому рекомендується попередньо розбивати їх на окремі етапи, після виконання яких робити певну перерву для фіксації та оцінки проміжних результатів.

Оцінка результатів слідчого експерименту. Оцінка результатів проведеного експерименту в окремих випадках є набагато складнішою оцінок результатів проведення інших слідчих дій. Перш за все це залежить від виду проведеного слідчого експерименту. Оцінка результатів відтворення показань на місці події, як правило не складає труднощів – отриманий результат зіставляється з вирішенням чи не вирішенням тих тактичних завдань, які ставилися перед даною слідчою дією. Результат може бути позитивний – відтворення показань на місці події показало їх достовірність. Але результат може бути й негативним – відтворення раніше даних показань на місці події показало їх невідповідність реально існуючій обстановці. Це вказує на неправдивість таких показань, наданих особою на попередніх допитах.

Оцінка результатів випробувань або дослідів не така однозначна, як під час відтворення показань на місці події. Перш за все привертає увагу недотримання правил проведення зазначених випробувань чи дослідів. Зокрема, йдеться про створення умов, максимально наближених до тих, в яких відбувалася реальна подія. Ретельному аналізу підлягають фактори, що могли вплинути на отриманий результат з урахуванням характеру тактичного завдання, яке ставилося перед даною слідчою дією. Результат може бути позитивним, наприклад, випробування показали

можливість особи бачити або чути в певних умовах, вчинення нею певних дій, наявність у неї певних навичок чи можливість існування певного явища. У такому разі правильним буде висновок, що подія могла мати місце при зазначених обставинах. Але це ще не значить, що так і було в реальній дійсності (потрібно збирати й інші докази). Негативний же результат випробування чи дослідів дає підстави для категоричного висновку про те, що заявлена подія в певних умовах не могла мати місце (відповідно, її не було).

Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту. Основним засобом фіксації процесу і результатів слідчого експерименту є протокол, який складається із вступу, описової і заключної частин.

У вступній частині протоколу слідчого експерименту, окрім загальних для протоколів кожної слідчої дії положень, потрібно відобразити короткий зміст показань особи (свідка, потерпілого чи підозрюваного), які будуть перевірятися, а також мету (завдання) слідчого експерименту.

В описовій частині протоколу має бути відображено умови, в яких проводився слідчий експеримент, а також зміст і послідовність відтворюваних показань і дій.

У заключній частині протоколу повинні бути зафіксовані: заяви учасників слідчого експерименту, якщо вони мали місце; вилучення з місця проведення експерименту певних речей чи документів, характер їх пакування; відомості про застосування додаткових засобів фіксації (фотографування, відеозапис, складання планів і схем); підписи учасників слідчого експерименту.

3.1.15. Використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз

Поняття спеціальних знань та їх використання у кримінальному провадженні. Зародження криміналістики як нової наукової галузі знань кінця XIX століття значною мірою було обумовлено бурхливим розвитком медицини, фізики, хімії, біології та інших наук. Їх розвиток цілком закономірно обумовив великі перспективи їх використання у кримінальному провадженні, що на сьогодні пов'язано із поняттями «спеціальні знання», «обізнана особа», «спеціаліст», «експерт».

Спеціальні знання у кримінальному провадженні – це неправові

знання з певних галузей науки, техніки, мистецтва чи ремесла, що отримані в результаті спеціальної підготовки і використовуються з метою встановлення (доказування) обставин кримінального правопорушення. Носіями спеціальних знань є обізнані особи, які отримали відповідну підготовку і мають практичні навички їх використання. При залученні обізнаних осіб до кримінального провадження вони можуть виконувати функції спеціаліста або експерта.

Спеціаліст – це обізнана особа, яка залучена до кримінального провадження у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку для надання допомоги у вирішенні питань, які потребують спеціальних знань у певній галузі. Зокрема, йдеться про залучення такої особи до проведення процесуальних дій для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду (ст. 71 КПК України). Обов'язковим є залучення перекладача (ст. 29 КПК України), педагога бо психолога (ст. 226 КПК України), судово-медичного експерта або лікаря (ст. 238 КПК України).

Експерт (судовий експерт) – це обізнана особа, яку залучають сторони кримінального провадження чи суд для проведення експертизи. Але не всі обізнані особи можуть виконувати функцію експерта у кримінальному провадженні, а тільки ті, що внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів. Зокрема, вони повинні мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у встановленому порядку (ст. 10 ЗУ «Про судову експертизу»).

Найбільш досконалим і значущим для доказування є використання спеціальних знань у кримінальному провадженні у формі експертизи.

Поняття експертизи в кримінальному провадженні та її класифікація. Оскільки сліди кримінальних правопорушень можуть мати різну природу, то слідчий часто стикається із необхідністю дослідження об'єктів, які потребують застосування спеціальних знань. Для цього законодавством передбачається такий спосіб отримання доказів, як судова експертиза.

Експертиза в кримінальному провадженні – це слідча дія, яка полягає в дослідженні експертом на основі спеціальних знань об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть

предметом судового розгляду. Результати проведеного експертом дослідження відбиваються у висновку експерта, який відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України є процесуальним джерелом доказів. Організаційні питання щодо проведення експертизи у кримінальному провадженні регулюються статтями 69-70, 101-102, 242-245 КПК України.

Судові експертизи є надзвичайно різноманітними за своєю природою, у зв'язку з чим потребують класифікації. Класифікація експертиз – це система їх розподілу на класи, роди, види за окремими ознаками чи властивостями. Найважливішою для розуміння змісту судових експертиз є класифікація за галуззю знань, які використовуються для дослідження певного об'єкта. Клас експертиз є певною кількістю експертиз, поєднаних спільністю знань, що слугують джерелом формування їх теоретичних і методичних основ. Рід експертиз – це підмножина експертиз певного класу, яка виділяється за загальним для них предметом, об'єктом, методикою експертного дослідження. Вид експертиз – це підмножина експертиз певного роду, яка відрізняється специфічністю предмету дослідження та особливими методиками і задачами його дослідження. Наприклад, клас криміналістичних експертиз включає в себе: почеркознавчу; авторознавчу; технічна експертизу документів; фототехнічну; портретну; трасологічну; балістичну; вибухотехнічну; відеозвукозапису; матеріалів, речовин та виробів з них (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів, пластмас; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин; спиртостітких сумішей; металів і сплавів).

Відповідно до чинного законодавства судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. До державних спеціалізованих установ належать (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»):

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонно-розшукової діяльнісної служби України.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Підготовка експертизи. Фактичною підставою для залучення

експерта і доручення йому проведення експертизи в кримінальному провадженні є потреба в спеціальних знаннях для вирішення певних питань. Відповідно до ст. 243 КПК України сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Але сторона захисту має право і самостійно залучити експерта на договірних умовах. Для сторони обвинувачення юридичною підставою проведення експертизи є постанова слідчого чи прокурора про доручення проведення експертизи. Якщо експерт залучається слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, підставою для проведення експертизи є ухвала слідчого судді про доручення проведення експертизи (ч. 6 ст. 244 КПК України).

За наявності фактичних підстав для експертизи, її проведення має бути здійснене якомога раніше, адже її виконання потребує певного періоду часу, тривалість якого залежить від складності досліджень. Крім того, зволікання з проведенням експертизи може призвести до зміни об'єктів, відносно яких потрібна експертиза (псування, фальсифікація, знищення). Але призначатися експертиза повинна тільки тоді, коли здійснено комплекс таких підготовчих заходів.

1. Визначення обставин кримінального правопорушення, які для свого встановлення потребують використання спеціальних знань. Йдеться про чітке визначення певного завдання, вирішення якого має значення для досудового розслідування і судового розгляду. Такі завдання поділяються на діагностичні та ідентифікаційні.

Діагностичне завдання полягає у визначенні ознак, властивостей і стану певних об'єктів. У такий спосіб одержується важлива інформація про обставини вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, визначається особливості об'єкту, яким було залишено виявлені сліди (людини, знаряддя, автомобіля тощо) і який підлягає розшуку. Діагностичне завдання може полягати у визначенні класу, роду і виду певного об'єкта на основі вивчення його властивостей. Наприклад, такими завданнями є встановлення класу виявленої рідини, типу волокнистого матеріалу (мікрочастинок), виду ґрунту, приналежності предмета до зброї, порошку – до наркотичного засобу тощо. Реалізується такі завдання у запитаннях типу «Що являє собою дана рідина?», «Що являють собою дані волокна, чи не є вони частинами одягу?». Одержана інформація використовується для розшуку об'єкта, який підлягає ідентифікації.

Ідентифікаційне завдання полягає у встановленні конкретного одиничного об'єкта, яким були залишені виявлені сліди-відбитки, або у встановленні об'єкта по його частинах. Зокрема, таке завдання

вирішується у випадку, коли були виявлені певні сліди-відбитки і встановлено об'єкт, яким ці сліди могли бути залишені. Воно реалізується у запитаннях «Чи не залишені сліди даним об'єктом?» або «Чи не є даний об'єкт тим самим, яким було залишено сліди?». В останньому варіанті запитання реалізується подолання розриву у часі між вчиненням кримінального правопорушення та його розслідуванням.

Ідентифікаційне завдання вирішується й у випадку встановлення об'єкту, який при вчиненні кримінального правопорушення був розділений на частини (часток, фрагментів, осколків, деталей). Наприклад, досліджуваними частинами об'єкту можуть бути шматки розірваного документу, осколки розбитого розсіювача фари автомобіля, частини тілі людини, частинки ґрунту на одязі підозрюваного тощо. Реалізується таке завдання у питаннях типу «Чи не склали дані частини єдине ціле?», «Чи не є дані частини тіла людини частинами одного трупа?» тощо.

2. Визначення об'єктів, відносно яких потрібне експертне дослідження. Такими об'єктами виступають особи (люди), трупи, предмети, речовини та їх сліди. У теорії криміналістичної ідентифікації існує розподіл названих об'єктів на ідентифіковані та ідентифікуючі. Ідентифіковані – це об'єкти, які відображають свої ознаки на інших об'єктах (відносно них вирішується питання про тотожність). Наприклад, пістолет під час пострілу відображає свої ознаки на кулях і гільзах. Ідентифікуючі – це об'єкти, що відображають на собі ознаки інших об'єктів, які з ними взаємодіяли. За допомогою ідентифікуючих об'єктів вирішується питання про тотожність інших (ідентифікованих) об'єктів. Наприклад, шляхом дослідження кулі, яка несе на собі сліди каналу ствола пістолета, визначається, з якого саме пістолета вона була вистріляна. За частинами розділеного об'єкту визначається, якому саме об'єктові вони приналежні (утворювали його).

3. Визначення класу, роду і виду експертизи. Вирішення цього підготовчого завдання здійснюється з урахування природи об'єктів, що підлягають експертному дослідженню та його завдань. Зокрема, йдеться про визначення галузі спеціальних знань, які потрібно залучити для встановлення тих чи інших обставин кримінального правопорушення. Орієнтовною тут є класифікація судових експертиз за галузями знань.

4. Визначення державної спеціалізованої експертної установи або судового експерта, якому буде доручено проведення експертизи. Потрібно мати на увазі, що виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-

психіатричних експертиз. Слідчий органів внутрішніх справ, зазвичай доручає проведення експертиз певному підрозділу експертної служби МВС України і лише тоді, коли у відомчій системі відсутні певні фахівці – експертиза доручається експертній установі Міністерства юстиції України чи Міністерства охорони здоров'я України.

5. Формулювання запитань, що потрібно поставити перед експертом. Запитання є відображенням тих тактичних завдань розслідування, що пов'язані з встановленням обставин кримінального правопорушення. Відповідно вони можуть бути діагностичного чи ідентифікаційного характеру.

6. Підготовка зразків, які потрібно направити для забезпечення проведення експертизи. Зразками є матеріальні джерела інформації, в яких відобразилися властивості об'єктів, що перевіряється. Зразки потрібні під час проведення експертизи, якою вирішуються ідентифікаційні завдання (така експертиза завжди є порівняльним дослідженням). Вони можуть бути одержані двома способами: 1) отримання експериментальних зразків експертом в процесі проведення експертизи від об'єктів, направлених на дослідження; 2) отримання слідчим зразків для порівняльного експертного дослідження.

Отримання зразків для експертизи слідчим передбачено ст. 245 КПК України, де зазначається, що у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. В окремих випадках може мати місце негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Зразки повинні відповідати низці вимог, недотримання яких робить неможливим проведення ідентифікаційного дослідження:

– достовірність походження (зразки відображають властивості певного об'єкта, що зафіксовано у протоколі процесуальної дії, в результаті якої зразки були отримані);

– необхідна кількість (кількісні параметри зразків: число, маса, об'єм, розміри – повинні забезпечувати повноцінне експертне дослідження);

– належна якість (зразки повинні відображати достатні ідентифікаційні ознаки об'єкта);

– порівнянність (зразки повинні бути близькими зі слідами кримінального правопорушення за умовами походження – якщо досліджуваний рукописний документ виконано олівцем на картоні, то і

зразки повинні бути виконані олівцем на картоні).

Для дотримання зазначених вимог слідчий може запропонувати експерту бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження, що є правом експерта (ч. 3 ст. 69 КПК України).

7. Визначення матеріалів кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження і можуть бути потрібними експерту для ознайомлення. При проведенні експертизи в експерта може виникнути потреба в ознайомленні з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження (право експерта – ч. 3 ст. 69 КПК України). Такими матеріалами найчастіше виступають протоколи оглядів, обшуків, допитів, слідчих експериментів.

8. Належне оформлення об'єктів, що направляються на експертизу (пакування, опечатування, спорядження пояснювальними написами і підписами). Цим забезпечується достовірність об'єктів, що направляються до спеціалізованого експертного закладу чи до окремого судового експерта.

3.1.16. Взаємодія учасників розкриття і розслідування кримінальних правопорушень

Поняття взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень. Успішне виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України, залежить від належної взаємодії слідчого, перш за все, з оперативними підрозділами. Указані суб'єкти досудового розслідування мають спільне (стратегічне) завдання, але на шляху його вирішення використовують різні методи та засоби, тому їх діяльність має бути узгодженою.

Взаємодія у досудовому розслідуванні – це спільна узгоджена за цілями, характером, місцем і часом діяльність слідчого й оперативного підрозділу, що ґрунтується на законодавстві й підзаконних нормативно-правових актах, спрямована на виконання завдань кримінального провадження. Установлені кримінальним процесуальним законодавством, а також вироблені практикою й закріплені у підзаконних нормативно-правових актах (наказах, інструкціях) способи зв'язку між слідчим та оперативним підрозділом отримали назву правил (принципів) взаємодії.

1. Розмежування компетенції та посадових обов'язків за пріоритетної (керівної) ролі слідчого. Саме слідчий ухвалює

процесуальні рішення у кримінальному провадженні в межах свої компетенції та несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій. Він уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, які є обов'язковими до виконання (п. 3 ч. 2 ст. 40, ч. 3 ст. 41 КПК України, ч. 4 ст. 7 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Але слідчому не підпорядковується оперативний підрозділ, і він не має права давати вказівки щодо застосування тих чи інших методів – це виходить за межі його компетенції, оскільки він не є суб'єктом оперативно-розшукової діяльності. Оперативний підрозділ є самостійним у виборі методів і засобів здійснення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій у межах чинного законодавства.

2. Спільне (узгоджене) планування підготовки та проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Цей принцип означає вимогу впорядкування досудового розслідування, в якому беруть участь кілька суб'єктів, у вигляді розроблення певної ідеальної моделі (плану) діяльності цих суб'єктів. План складається сумісно, і в ньому відбиваються функції кожного учасника та зв'язок його дій за характером, місцем і часом із діями інших учасників розслідування. Спільне планування дозволяє досягти усвідомлення кожним суб'єктом свого місця, ролі та значимості своїх дій у виконанні спільного завдання, що є важливою запорукою ефективності сумісної діяльності.

3. Взаємний обмін інформацією, якою володіють слідчий та оперативний підрозділ. Цей принцип впливає з попереднього й означає, що для досягнення успіху у кримінальному провадженні кожен виконавець слідчо-розшукових дій повинен володіти певним обсягом відомостей, які мають значення для виконання певного завдання чи для проведення окремої слідчо-розшукової дії. Саме це дозволяє як усвідомити її значення, так і обрати найбільш ефективні методи, прийоми й засоби її проведення.

4. Забезпечення конфіденційності та нерозголошення даних оперативно-розшукової діяльності й досудового слідства. інформація, що отримується в результаті оперативно-розшукової діяльності і досудового слідства, може мати, як зазначалося, конфіденційний та конспіративний характер, і її несанкціонований витік може суттєво зашкодити виконанню завдань кримінального провадження. Тому відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з дозволу слідчого або прокурора й у тому обсязі, в якому вони визнають це можливим (ст. 222 КПК України). Отже, у взаємодії слідчого й оперативного

підрозділу правилом є взаємний обмін інформацією тільки в тих межах, які визначаються компетенцією того чи іншого суб'єкта. Наразі оперативний підрозділ, надаючи слідчому інформацію, яка має значення для кримінального провадження, не повинен розкривати конфідента, від якого така інформація була отримана, та в який спосіб її отримали. У свою чергу, слідчий, даючи доручення оперативному підрозділу щодо проведення певної слідчо-розшукової дії, повинен інформувати його тільки в тому обсязі, який потрібен для проведення цієї слідчо-розшукової дії.

Найбільший ефект у налагодженні взаємодії досягається в разі створення слідчо-оперативних груп, у яких сумісно працюють слідчі та співробітники оперативних підрозділів. Слідчо-оперативна група – це організаційна форма взаємодії слідчих і співробітників оперативних підрозділів, якою забезпечується найбільш ефективно поєднання різних методів і заходів у вирішенні завдань кримінального провадження. Залежно від характеру завдань, для вирішення яких створюються слідчо-оперативні групи, вони поділяються на такі види:

1) чергові слідчо-оперативні групи, що створюються при чергових частинах територіальних (районних, міських) органів поліції для реагування на повідомлення про злочини та виїзду на місця подій для проведення їх оглядів та здійснення певних поліцейських заходів (ст. 30, 31 закону України «Про Національну поліцію»);

2) слідчо-оперативні групи, що створюються для проведення окремої складної та тривалої слідчої (розшукової) дії, наприклад для огляду місця авіаційної або залізничної катастрофи, проведення багатоетапного слідчого експерименту тощо;

3) слідчо-оперативні групи, що створюються для проведення досудового розслідування конкретних резонансних тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, коли потрібно виконувати значний обсяг складної слідчо-оперативної роботи у встановлені строки (ст. 219 КПК України);

4) слідчо-оперативні групи, що створюються для проведення досудового розслідування злочинної діяльності організованої групи осіб – сукупності різнорідних кримінальних правопорушень, учинених просягом значного часу в різних регіонах чи об'єктах (наприклад, у будівельних компаніях);

5) спеціалізовані слідчо-оперативні групи, які створюються для розслідування певної категорії кримінальних правопорушень, що характеризуються значною складністю (кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами, дорожньо-транспортними пригодами, умисних

убивств на замовлення тощо).

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що поняття «слідчо-оперативна група» у кримінальному процесуальному законодавстві не використовується. Процедура їх створення й організації діяльності встановлюється та регулюється відомчими нормативно-правовими актами (наказами, інструкціями).

Використання допомоги громадськості та засобів медіа. Оскільки злочини вчиняються в соціальному середовищі (серед людей), то, окрім матеріальних слідів, вони завжди залишають сліди і в пам'яті та свідомості людей. Тож, у кожному кримінальному провадженні існує можливість знайти особу, яка безпосередньо щось бачила або чула чи володіє іншою інформацією, що має значення для розслідування. Але потенційна можливість виявити таку особу й отримати від неї відповідну інформацію може бути реалізована лише тоді, коли правоохоронними органами налагоджено відповідні контакти з населенням, і вони користуються повагою й авторитетом. Без підтримки громадськості ефективна протидія злочинності є просто неможливою. Тому в законі України «Про Національну поліцію» принципово важливими є положення, що поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства (ст. 9, 11). У цьому положенні закладена важлива ідея, що діяльність правоохоронних органів повинна бути спрямована на задоволення потреб населення, а саме забезпечення охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку. Тому для реалізації такої ідеї у правоохоронних органів є всі підстави очікувати від кожного представника суспільства надання допомоги та сприяння у протидії злочинності. Ця потенційна можливість може бути реалізована, зокрема в досудовому розслідуванні, лише тоді, коли слідчий і співробітник оперативного підрозділу цілеспрямовано проводять таку роботу у кожному кримінальному провадженні.

Напрямки використання допомоги громадськості у досудовому розслідуванні:

1) отримання оперативної інформації шляхом опитування осіб за їх згодою, використання іншої їх добровільної допомоги, зокрема у формі конфіденційного співробітництва, про що може бути укладена відповідна письмова угода (п. 1, 14 ст. 8, ч. 2 ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»);

2) надання сприяння у проведенні слідчих (розшукових) дій з боку

незацікавлених у результатах кримінального провадження осіб (понятих), які можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України);

3) установлення свідків, які володіють інформацією, що має значення для кримінального провадження (наявність свідків у кримінальному провадженні значною мірою залежить від бажання людей надавати допомогу правоохоронним органам).

Окрім передбачених законодавством напрямків використання допомоги громадськості, на практиці склалися й інші, зокрема залучення громадян-активістів до:

- надання первинної допомоги потерпілим на місці події;
- охорони місця події й виявлених речей, які плануються до вилучення;
- обстеження (прочісування) прилеглої до місця події території з метою виявлення слідів і речей, що можуть мати значення;
- виявлення осіб, які володіють значущою для розслідування інформацією.

Варто відзначити ту обставину, що свідома участь громадян у сприянні правоохоронним органам створює атмосферу публічної нетерпимості до порушення законів і позитивно впливає на осіб, схильних до правопорушень, утримуючи від їх вчинення. Але слід звернути увагу й на те, що активність населення залежить, з одного боку, від рівня його правосвідомості, а з іншого – від рівня довіри до органів національної поліції та інших правоохоронних органів. Протягом багатьох останніх років відзначався низький рівень такої довіри, який пояснювався низкою факторів (корумпованістю, застосуванням насильства, тяганиною та ін.). Але перші кроки у реформуванні правоохоронної системи України були в цілому позитивно оцінені суспільством і викликали поступову зміну у ставленні до правоохоронців. Тому кардинального значення набувають підтримка і стимулювання цієї тенденції, зокрема з боку працівників різних підрозділів, які беруть участь у протидії злочинності.

Принципи використання допомоги громадськості: добровільність; безпека; недопустимість перекладання службових обов'язків правоохоронців; нерозголошення інформації, що складає слідчу таємницю.

Використання засобів масової інформації (медіа). Засоби медіа відіграють надзвичайно велику роль у сучасному демократичному суспільстві, з чим і пов'язано їх порівняння із законодавчою, виконавчою

та судовою владою («четверта гілка влади»). Ця роль обумовлюється здатністю газет, журналів, телепередач та Інтернету впливати на поведінку людей шляхом надання їм певної інформації.

Відповідно до чинного законодавства засоби медіа призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації, у тому числі правової інформації, до якої віднесено відомості про правопорушення й боротьбу з ними та їх профілактику. При цьому журналісти наділені ексклюзивними правами. Зокрема, забороняється будь-яка цензура, а також втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єктів владних повноважень. У зв'язку із цим журналіст, наприклад, не може бути допитаний як свідок про відомості, що містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану з умовою нерозголошення авторства або джерела інформації (п. 6 ч. 2 ст. 65 КПК України).

Досудове розслідування кримінальних правопорушень як суспільно значущий вид діяльності державних органів завжди матиме інформаційне супроводження з боку медіа, але воно може містити як позитивний, так і негативний аспекти, що вимагає від правоохоронців знань провідних його напрямків і певних тактичних положень. Зокрема, перш за все треба відзначити, що взаємовідносини правоохоронних органів і медіа під час досудового розслідування повинні будуватися на заздалегідь виваженій основі та з урахуванням таких його напрямків і вимог:

1) матеріали журналістських розслідувань можуть бути використані як джерело інформації про підготовлювані чи вже вчинені кримінальні правопорушення;

2) медіа можуть бути використані для створення атмосфери довіри до правоохоронних органів з боку громадськості шляхом надання достовірної інформації про правопорушення, стан і результати розслідування у резонансних кримінальних провадженнях;

3) використання медіа для виявлення свідків і підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень шляхом розміщення відповідних звернень (наприклад, у справах про ДТП із тяжкими наслідками та ін.);

4) використання медіа для розміщення певної інформації в інтересах проведення тих чи інших слідчо-оперативних комбінацій;

5) інформування населення щодо уникнення небезпечних ситуацій,

пов'язаних із посяганнями з боку злочинців (обачна поведінка, заходи щодо збереження грошей і матеріальних цінностей, дії та поведінка під час нападу тощо).

3.1.17. Концептуальні положення криміналістичної методики

Об'єкт і предмет криміналістичної методики. Криміналістична методика є заключним розділом криміналістики, в якому розробляються теоретичні положення та практичні рекомендації з розслідування окремих видів кримінальних правопорушень з урахуванням їх особливостей. Тобто, методика є сукупністю своєрідних програм (алгоритмів) розслідування кримінальних правопорушень, а її практичні рекомендації спираються на наукові положення, які формулюються в результаті вивчення конкретного об'єкта – сукупності певних явищ дійсності.

Основне завдання методики полягає в забезпеченні слідчого (органа дізнання) знаннями про ситуації, що можуть скластися під час розслідування кримінальних правопорушень певного виду та як треба в них діяти, щоб досягти успіху. Тобто, методика дає знання про те, які слідчі дії й оперативно-розшукові заходи треба здійснювати і в якій послідовності, та про те, в чому полягають особливості їх підготовки та проведення. Тому об'єктом її вивчення перш за все є діяльність із розслідування кримінальних правопорушень окремих видів. Але замало знати, як діяв слідчий у тій чи іншій ситуації, не менш важливо пояснити, чому він вибрав саме таку послідовність дій. Очевидно, що для відповіді на це питання необхідно враховувати особливості вчинення кримінальних правопорушень окремих видів (місце, час та обстановку, способи кримінальних правопорушень і характерні сліди, які вони залишають, особливості злочинців та ін.). Тому об'єктом вивчення методики є також і діяльність злочинців, яка в криміналістиці визначається як механізм учинення кримінальних правопорушень окремих видів.

Отже, методика вивчає складний об'єкт, у який входять два протилежні, але пов'язані між собою види людської діяльності. Визначимо їх у логічній послідовності:

- 1) механізм учинення кримінальних правопорушень окремого виду;
- 2) розслідування кримінальних правопорушень окремого виду (діяльність слідчих, органів дізнання).

У процесі вивчення двох протилежних видів людської діяльності

методика в кожній її складовій частині встановлює певні суттєві зв'язки та залежності, що повторюються. Наприклад, у разі умисного вбивства злочинець відповідно до своїх психофізіологічних особливостей, навичок і можливостей обирає спосіб і знаряддя вбивства, місце, час та обстановку його вчинення. Вибраний спосіб і знаряддя злочину залишають характерні для них сліди. Повторюючись у багатьох випадках, ці залежності та зв'язки дозволяють виявити певні тенденції в механізмі вчинення кримінальних правопорушень цього виду й на їх основі сформулювати відповідні рекомендації щодо їх розслідування.

У процесі вивчення діяльності з розслідувань кримінальних правопорушень окремих видів (другої частини об'єкта) також виявляються залежності, що визначаються як закономірності розслідування, пов'язані з формуванням слідчих ситуацій та їх впливом на проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Ці закономірності теж входять до предмету вивчення методики.

Таким чином, до предмета криміналістичної методики, відповідно до структури її об'єкта, належать дві групи закономірностей:

- 1) закономірності механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду;
- 2) закономірності розслідування кримінальних правопорушень окремого виду.

Отже, *криміналістична методика* – це розділ криміналістики, що вивчає закономірності механізму вчинення кримінальних правопорушень окремих видів, а також закономірності їх розслідування і на цій основі та із залученням положень інших наук розробляє практичні рекомендації щодо розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістична методика складається з загальних (концептуальних) положень і методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (окремих методик).

Структура окремої криміналістичної методики. Кожна окрема методика є своєрідним алгоритмом розслідування кримінальних правопорушень, передбачених особливою частиною КК України, і містить такі елементи.

1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень окремого виду (групи). Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це система відомостей (знань) про елементи механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови і перевірки версій в конкретних розслідуваннях. Елементами цього механізму є:

- особа (суб'єкт) кримінального правопорушення (особливості кримінальника, його зв'язків, відносин, що пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень і можуть бути використані для їх розслідування);
- предмет посягання та особливості жертви (потерпілого);
- обстановка, характерна для вчинення кримінальних правопорушень певних видів;
- способи підготовки, вчинення і приховування кримінальних правопорушень;
- сліди кримінальних правопорушень (різноманітні зміни, що вносяться ними в навколишню обстановку).

Ці структурні елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень окремого виду знаходяться між собою у багатозначних зв'язках і утворюють динамічну систему кримінальної діяльності, що підлягає криміналістичному дослідженню для використання отриманих знань у розслідуванні кримінальних правопорушень.

2. *Особливості відкриття кримінального провадження і початкового етапу розслідування.* В цій частині кожної методики на основі узагальнення слідчого досвіду розглядаються такі питання:

- особливості первинного матеріалу про кримінальне правопорушення певного виду і відкриття кримінального провадження (у різних справах характер та обсяг початкової інформації різний, що впливає на прийняття рішень слідчого);
- завдання початкового етапу розслідування залежно від первинного матеріалу (обставини, що підлягають встановленню).

3. *Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування.* Початковим етапом розслідування вважається проміжок часу, що охоплює проведення слідчо-розшукових дій до встановлення підозрюваної особи і вручення їй повідомлення про підозру. Типові, тобто найбільш характерні слідчі ситуації відіграють ключову роль при формуванні практичних рекомендацій на цьому етапі. Слідча ситуація – це інформаційні умови, в яких відбувається розслідування на певний його момент (що відомо і що залишається невідомим). Таким чином типові слідчі ситуації визначаються на початковому етапі розслідування залежно від характеру первинних відомостей, що вносяться в ЄРДР.

4. *Подальший (наступний) етап розслідування.* Цей етап починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і триває до закінчення досудового розслідування. Основними завданнями подальшого етапу є:

– формування системи доказів з обвинувачення особи в вчиненні кримінального правопорушення (будуть відображені в обвинувальному акті);

– встановлення всіх співучасників кримінального правопорушення і збір доказів щодо їх обвинувачення;

– забезпечення відшкодування заподіяних збитків, збір інформації про особистість підозрюваного (обвинуваченого).

5. *Особливості тактики окремих слідчих (розшукових) дій.* Як правило, в окремих методиках на початковому і подальшому етапах розслідування розглядаються комплекси слідчо-розшукових дій в типових ситуаціях. Зокрема, акцент робиться на послідовності їх проведення. У зв'язку з цим особливості проведення окремих процесуальних дій, що визначаються механізмом кримінальних правопорушень певних видів (наприклад, характером слідів, особистістю кримінального правопорушника та інш.), розглядаються в методиках окремо. Це дає змогу більш детально дослідити питання підготовки і проведення цих слідчих (розшукових) дій, вказати на типові труднощі і шляхи їх подолання.

3.1.18. Розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи містять низку передбачених особливою частиною КК України суспільно-небезпечних діянь. До них належать, зокрема, вбивства (статті 115-119 КК), заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості (статті 121-125 КК). З криміналістичної точки зору їхніми спільними рисами є:

– заподіяння шкоди життю або здоров'ю людей, а віднаразі утворення слідів біологічного походження, які потребують специфічних методів і прийомів виявлення, фіксації, вилучення і дослідження (труп, тілесні ушкодження, кров, частинки тіла тощо);

– використання певних знарядь, зокрема холодної, вогнепальної зброї або вибухових пристроїв.

Наявність спільних рис у механізмі вчинення вказаних кримінальних правопорушень зумовлює й спільність окремих методичних положень їх розслідування. У криміналістиці особлива увага приділяється розробленню методики розслідування найбільш небезпечних злочинів – умисних вбивств (ст. 115КК) і тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть, положення якої розглянемо як

принципово важливі для даної категорії кримінальних правопорушень.

Криміналістична характеристика вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть

Першим елементом механізму цих злочинів є місце, час та обстановка вчинення. Ці обставини мають велике значення, оскільки, будучи пов'язаними з іншими елементами криміналістичної характеристики, суттєво впливають на визначення завдань розслідування. Залежно від місця, часу й обставин виявлення трупа в розшуковій і слідчій практиці вбивства поділяють на дві категорії:

1) вбивства, вчинені в умовах очевидності – це, перш за все, вбивства, що вчиняються за сімейно-побутовими мотивами (ревнощі, помста, побутове хуліганство, особисті неприязні відносини; такі злочини мають ситуативний характер – скоюються без попередньої підготовки під впливом конфліктних відносин між знайомими особами;

2) вбивства, вчинені в умовах неочевидності – це вбивства, скоєні з подальшим приховуванням особи потерпілого, знищенням слідів, а іноді й трупа (труп або його частини виявлено поза житлом; особа потерпілого невідома; немає очевидців, відсутня інформація щодо особи підозрюваного у вбивстві).

Способи вбивства, характерні сліди, особа злочинця. Із криміналістичної точки зору способи вбивства поділяються на дві групи, що характеризують особу злочинця і певним чином мотив:

1) способи, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень: побиття руками та ногами; заподіяння тілесних ушкоджень тупими предметами; заподіяння колото-різаних ран; заподіяння вогнепальних тілесних ушкоджень; використання вибухових пристроїв; скидання з висоти; заподіяння смертельної травми шляхом наїзду автомобілем);

2) способи, не пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень: задушення-асфіксія; утоплення, характерною ознакою якого є вода в легенях; отруєння (залишки отрути в їжі та напоях); ураження електрострумом (електромітка); використання високої або низької температури; використання радіоактивних матеріалів симптоми променевої хвороби).

Способами приховування вчиненого злочину є:

– інсценування – створення штучної обстановки самогубства, нещасного випадку, природної смерті тощо (застосовується з метою уникнення відповідальності частіше за все членами сім'ї, родичами, а також знайомими, чії зв'язки й відносини з жертвою добре відомі оточенню);

– приховування факту смерті особи (як правило, приховування

трупа здійснюють особи, близькі потерпілому).

Особа жертви (потерпілого). Встановлення особи потерпілого – одне з найважливіших тактичних завдань під час розслідування. Це обумовлено тим, що в більшості випадків між потерпілим і вбивцею існує певний соціальний зв'язок (службовий, корисливий, побутовий, статевий тощо). Тому для криміналістичної характеристики вбивств типологічні риси особи потерпілого та його зв'язок з убивцею є досить важливими. Більшість потерпілих перебувала в певних відносинах з убивцею. Поширеними є вбивства під час сварок чи бійок, що виникають на ґрунті побутових негараздів, пияцтва та хуліганства, за яких часто провокуючим чинником є поведінка потерпілих.

Особливості відкриття кримінального провадження та початкового етапу розслідування. Досудове розслідування може розпочинатись із внесення до ЄРДР відомостей, пов'язаних із такими фактами: 1) виявленням трупа з ознаками насильницької смерті або його частин; 2) заявою очевидців убивства, а також потерпілих з осіб, що залишилися живими; 3) зникнення людини за наявності обставин, що вказують на високу ймовірність її вбивства; 4) явка з повинною.

Основними завданнями початкового етапу розслідування вбивств є:

- 1) установлення особистості загиблої людини та безпосередньої причини смерті;
- 2) установлення місця, часу й способу вчинення вбивства;
- 3) виявлення, фіксація та вилучення слідів убивства, у тому числі тих, які дозволяють ідентифікувати злочинця;
- 4) установлення, розшук і затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину;
- 5) збирання доказів, достатніх для повідомлення про підозру.

На вирішення цих завдань суттєво впливають слідчі ситуації, зміст яких визначається характером первинних відомостей про злочин, внесених до ЄРДР. Наразі можна визначити типовий алгоритм проведення слідчо-розшукових дій, орієнтованих на виявлення і дослідження трупа:

– огляд місця події (місця виявлення трупа, самого трупа й окремих знайдених слідів);

– пред'явлення трупа для впізнання та проведення інших заходів з метою встановлення особистості загиблої людини, якщо вбивство вчинено в умовах неочевидності;

– проведення судово-медичних експертиз трупа й речових доказів, вилучених з місця події (може бути призначена експертиза живих осіб, які отримали тілесні ушкодження в результаті розслідуваної події);

- проведення криміналістичних та інших експертиз, зокрема експертизи речових доказів, вилучених з місця події;
- допити свідків, у тому числі очевидців убивства;
- затримання й допит підозрюваного, якщо вбивство вчинено в умовах очевидності;
- виїмка одягу підозрюваного, обшук за місцем його проживання, проведення відповідних експертиз (судово-медичної, криміналістичної);
- заходи з метою встановлення підозрюваного, якщо вбивство вчинено в умовах неочевидності (з подальшим затриманням, допитом, обшуком і проведенням експертиз).

Особливості наступного етапу розслідування. Наступний етап розслідування пов'язується із врученням особі повідомлення про підозру у порядку ст. 276-279 КПК України. Після цього слідчий повинен провести допит підозрюваної особи та обрати запобіжний захід (звернутися з клопотанням до слідчого судді).

На початку допиту необхідно виявити ставлення особи до суті повідомленої підозри, після чого їй пропонується дати свідчення. Отже, характер слідчої ситуації цілком залежить від позиції підозрюваного на допиті, яка може мати чотири варіанти:

1) підозрюваний відмовляється давати свідчення й відповідати на запитання (слідчий зобов'язаний відповідно до ч. 4 ст. 224 КПК України зупинити допит одразу після отримання такої заяви);

2) підозрюваний визнає себе винним частково (слідчому потрібно зафіксувати позицію підозрюваного і встановити його аргументи для їх наступної перевірки);

3) підозрюваний визнає себе винним повністю (слідчому потрібно встановити деталі обставин вчиненого кримінального правопорушення для їх наступної їх перевірки);

4) підозрюваний не визнає себе винним і не погоджується з підозрою (слідчому потрібно зафіксувати позицію підозрюваного і встановити його аргументи щодо спростування підозри для їх наступної перевірки).

Для вирішення цих завдань здійснюються комплекси слідчо-розшукових дій, послідовність яких обумовлюється особливостями конкретної слідчої ситуації на тому чи іншому відрізку часу. Типовими для наступного етапу розслідування вбивств є такі слідчо-розшукові дії та заходи:

- негласні слідчо-розшукові дії щодо встановлення всіх співучасників убивства, а також можливих його свідків;
- допит свідків, які з'явилися у кримінальному провадженні після

допиту підозрюваного;

– забезпечення безпеки свідків, а також осіб, визнаних потерпілими у справі про вбивство;

– виїмки документів, у яких міститься інформація про особистість підозрюваного та інші дії з метою збору такої інформації;

– одночасні допити раніше допитаних осіб, у показаннях яких були виявлені розбіжності;

– слідчий експеримент за участю підозрюваного, який визнав себе винним у вбивстві, з метою перевірки свідчень і встановлення його злочинної обізнаності;

– проведення експертиз речових доказів, виявлених після допиту підозрюваного;

– проведення судово-психіатричної та судово-наркологічної експертиз підозрюваного.

Метою наступного етапу розслідування є перевірка раніше зібраних доказів і формування їх системи, необхідної для складання обвинувального акту.

Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Огляд місця події є невідкладною слідчою дією, особливості якої у справах про вбивства визначаються специфічністю центрального об'єкта огляду, яким виступають труп людини й відповідні сліди (рани, кров, мікрочастинки тканин і внутрішніх органів тощо). Це впливає як на послідовність дій слідчого та спеціалістів, так і на їх зміст. Слід звернути увагу, що в огляді трупа обов'язковою є участь судово-медичного експерта. Якщо його неможливо викликати, запрошується лікар (ст. 238 КПК України).

Під час огляду місця події у справах про вбивства з'ясовуються такі питання:

– що саме сталося: вбивство, самогубство чи нещасний випадок;

– час учинення вбивства, а також проміжок часу, протягом якого злочинець перебував на місці події;

– місце вчинення злочину (чи відбулося вбивство там, де було виявлено труп потерпілого);

– ким є потерпілий, які дані характеризують його особу;

– хто вчинив убивство (одна людина чи декілька), які дані характеризують особу злочинця;

– спосіб убивства, знаряддя використали злочинці;

– мотиви й мета злочину;

– шляхи приходу та відходу злочинців із місця події;

- шляхи підходу потерпілого до місця події;
- які сліди залишилися на місці події (у тому числі предмети або їх частини, залишені злочинцем);
- предмети, забрані злочинцями з місця події;
- сліди, що ймовірно могли залишитися на злочинцях (кров, частинки ґрунту тощо).

Судово-медична експертиза. Судово-медична експертиза може бути проведена стосовно: трупа чи його частин; речових доказів; живих осіб.

Судово-медична експертиза трупа призначається для вирішення таких основних питань:

- які тілесні ушкодження є на трупі, якими є їх кількість, характер і локалізація;
- яке з тілесних ушкоджень стало безпосередньою причиною смерті;
- час настання смерті;
- послідовність заподіяння тілесних ушкоджень;
- які з тілесних ушкоджень є прижиттєвими, а які – посмертними;
- які особливості має знаряддя, яким були заподіяні тілесні ушкодження;
- в якому положенні перебував потерпілий під час заподіяння тілесних ушкоджень, зокрема смертельного;
- чи є в ранах мікрочастинки сторонніх речовин;
- чи не перебував потерпілий у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Судово-медична експертиза речових доказів призначається стосовно предметів і документів зі слідами біологічного походження. Зокрема, об'єктами дослідження можуть виступати:

- 1) одяг і взуття підозрюваного та потерпілого;
- 2) предмети, які могли бути знаряддям убивства;
- 3) документи зі слідами крові, слини, сперми тощо;
- 4) зразки речовин, вилучених з місця події (тампони зі зразками попередньо висушеної рідкої крові, зшкрябані зразки висохлої крові);
- 5) волосся, нігті, мікрочастинки тканин тіла.

На вирішення експерта ставляться такі запитання:

- чи є на об'єкті сліди біологічного походження (сліди крові, слини, сперми тощо);
- чи є ця речовина слідами крові (сперми) людини або тварини;
- чи є ці волокна волоссям людини або шерстю тварини;
- чи є ці частинки частинками тіла людини (зокрема її внутрішніх

органів);

– чи виділила їх конкретна особа (для вирішення цього завдання може бути використана методика дослідження ДНК);

– яким міг бути механізм утворення слідів крові (бризки фонтануючої крові, від удару, під час руху тощо).

Судово-медична експертиза живих осіб призначається у кримінальних провадженнях про вбивство (замах на вбивство) стосовно потерпілих, які отримали тілесні ушкодження для вирішення таких питань:

– які тілесні ушкодження є у цієї особи; їх кількість, характер і локалізація;

– якою є давність заподіяння тілесних ушкоджень;

– яким є ступінь тяжкості тілесних ушкоджень.

Обшук. Обшук може проводитись як за місцем проживання підозрюваного, так і за місцем його роботи. Його метою є виявлення таких слідів – доказів причетності певної особи до злочину:

1) прихованого трупа або його частин (у разі обшуку приватної ділянки місцевості);

2) знаряддя вбивства (зброя й боєприпаси, побутові предмети);

3) одягу й взуття злочинця, що були на ньому під час учинення вбивства;

4) предметів і документів, якими особа заволоділа в результаті вчинення вбивства;

5) документів, що можуть пояснити характер взаємовідносин підозрюваного та потерпілого;

6) слідів крові, мікрочастинок тканин тіла (коли приміщення є місцем убивства або розчленування трупа);

7) вільних зразків почерку особи для призначення почеркознавчої експертизи.

Метою проведення обшуку може бути виявлення підозрюваного, який переховується у певному місці (у родичів чи знайомих), із подальшим його затриманням.

Слідчий експеримент. Ця слідчо-розшукова дія найчастіше проводиться у ситуації, коли підозрюваний визнав свою вину й дав показання про обставини вчинення злочину. Наразі слідчий може ставити перед собою дві взаємно пов'язані мети: 1) перевірити, чи не бере підозрюваний на себе вину в учиненні вбивства, якого він не скоїв (рано чи пізно він відмовиться від цього); 2) встановити деталі механізму вчинення вбивства, наявність яких потім можна буде підтвердити проведенням інших слідчо-розшукових дій.

Загалом, слідчий експеримент спрямовано на виявлення у підозрюваного злочинної обізнаності, тобто встановлення таких деталей вбивства, які може знати лише той, хто його вчинив, тому місцем проведення цієї слідчої дії має бути місце події, де підозрюваному пропонується продемонструвати (відтворити) свої дії під час учинення злочину у тій самої обстановці. Для цього використовується манекен (потерпілий) і макети знаряддя вбивства. Наприклад, підозрюваному пропонується показати, де і в якому положенні перебували потерпілий і він; скільки разів і куди саме він ударив і під яким кутом; як поведився потерпілий; у якому положенні підозрюваний залишив його на місці події тощо. Відтворювані дії фіксуються у протоколі, а також за допомогою технічних засобів (фотографування, відеозапис) і потім порівнюються з результатами огляду місця події, показаннями свідків і висновками експертиз. До участі у проведенні цієї слідчої дії доцільно залучати судово-медичного експерта й експерта криміналіста, яким під час відтворення підозрюваним події злочину надається можливість ставити уточнюючі запитання з урахуванням даних, одержаних під час проведення експертних досліджень. Тим самим забезпечується комплексна перевірка свідчень підозрюваного.

3.1.19. Розслідування кримінальних правопорушень проти власності

Кримінальні правопорушення проти власності містять низку передбачених особливою частиною КК України суспільно-небезпечних діянь. До них віднесені, зокрема крадіжка (ст. 185 КК), грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК), вимагання (ст. 189 КК), шахрайство (ст. 190 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК).

З погляду криміналістики у них є спільні риси – заподіяння шкоди власнику майна (фізичній або юридичній особі) та схожість слідів кримінальних правопорушень у вигляді вилучення грошових коштів і матеріальних цінностей, що також обумовлює схожість методів вирішення завдань кримінального провадження. Наявність спільних рис у механізмі вчинення вказаних кримінальних правопорушень зумовлює й спільність окремих методичних положень їх розслідування. Водночас є й істотні відмінності, що заслуговують на окремі дослідження в межах відповідних методик розслідування. Але враховуючи, що з наведених кримінальних правопорушень проти власності найбільш поширеними є

крадіжки, що обумовлює найбільше навантаження на органи досудового розслідування і суди, доцільним є розгляд методичних положень розслідування саме крадіжок (ст. 185 КК України).

Криміналістична характеристика крадіжок з проникненням до житла. Крадіжка, тобто таємне викрадення чужого майна, є одним із найбільш поширених і потенційно небезпечних злочинів проти власності. Ступінь суспільної небезпечності крадіжок значно підвищується в тих випадках, коли вони вчиняються особами, що заздальгідь об'єдналися в організовані групи, та з проникненням у житло, або якщо вони завдали значної шкоди потерпілому. У випадку, коли крадіїв своєчасно не встановлюють і не притягують до відповідальності, це породжує у них почуття безкарності та як наслідок – активізує злочинну діяльність.

Механізм учинення крадіжок, зокрема вибір безпосереднього предмета злочинного посягання, обстановки та способів учинення крадіжки, поведінка злочинця, а часом і самого потерпілого є досить специфічними за своєю криміналістичною характеристикою, знання якої багато в чому обумовлює оптимальну методику розкриття, розслідування й запобігання цим небезпечним злочинам.

Крадіжки можна класифікувати, поділивши їх на такі групи:

– крадіжки матеріальних цінностей зі службових приміщень і спеціальних сховищ підприємств, організацій або установ (банків, музеїв, магазинів, складів, залізничних вагонів і т. ін.);

– крадіжки грошових коштів із особистих рахунків громадян у державних і комерційних банках;

– крадіжки особистого майна громадян зі службових кабінетів, гардеробів і роздягалень державних підприємств, організацій чи установ, із приватних офісів, приватизованих магазинів, кафе, кіосків чи лотків;

– крадіжки з квартир (приватних будинків, дач, кімнат у гуртожитку чи готелі та прирівняних до них житлових приміщень) і нежилых споруд громадян (сараїв, погребів, індивідуальних гаражів та інших підсобних приміщень);

– крадіжки мопедів, запасних частин, інструментів і речей власника автомобіля, що були в салоні чи багажнику;

– крадіжки ручної поклажі у пасажирів, зокрема з автоматичних камер схову багажу на об'єктах залізничного, водяного та повітряного транспорту тощо.

Статистика свідчить, що найбільше поширення мають крадіжки з проникненням у житло (так звані квартирні крадіжки).

Предметом крадіжки з проникненням у житло або інше приміщення

є речі, гроші або документи, що виконують функцію грошового еквівалента. Речі як предмет крадіжки, перш за все, повинні мати економічні ознаки, тобто мінову та споживчу вартість (їх мають переважно ювелірні вироби із дорогоцінних металів, каменю та скла, антикваріат, предмети релігійного культу, одяг і т. ін.), або здатність задовольняти матеріальні й інші потреби людини.

Способи вчинення крадіжок і типові сліди. Щодо наявності тих чи інших цінностей злодій дізнається зазвичай за допомогою особистої розвідки або сторонньої наводки. Наразі готуючись до вчинення квартирної крадіжки, він ретельно вивчає розпорядок денний мешканців квартири й обстановку, у якій йому доведеться діяти, а іноді створює сприятливі умови для реалізації злочинного наміру. Звертається увага й на способи проникнення у приміщення, якими є: руйнування полотна вхідних дверей і замикальних пристроїв; вирізування або видавлювання шибок, зламу стулочних віконних рам, кватирки або дверей на лоджіях і балконах; руйнування конструктивних елементів будівлі: стелі, стіни або підлоги тощо. Типовими слідами названих способів проникнення до приміщення є сліди злomu: відповідні пошкодження конструктивних елементів будівлі, замків та інших замикальних пристроїв, сліди-відображення знарядь зламу, відщепи деревини, мікрочастинки (металу, дерева, штукатурки, фарби) і волокна тканини, що залишаються на місці події, а також на одязі та взутті злочинця, сліди рук і ніг злочинця.

Особа злочинця-крадія. Цих злочинців можна поділити на дві групи: 1) професійні крадії, для яких крадіжки є основним джерелом існування (як правило, вони раніше судимі за аналогічні злочини, мають навички проникнення до приміщення, намагаються не залишати своїх слідів або знищують їх); 2) некваліфіковані крадії, які вчиняють крадіжку вперше, або вчиняють їх нерегулярно (переважно діють спонтанно, ситуативно і заволодівши предметом намагаються швидко покинути місце крадіжки).

Особа потерпілого. Потерпілими від крадіжок із проникненням у житло найчастіше стають громадяни, які є представниками так званого «середнього класу». Тобто, це особи, які мають стабільні доходи і тримають у житлі необхідні для задоволення поточних потреб речі та гроші. Водночас вони, не маючи зайвих коштів, намагаються зекономити на замикальних засобах, сигналізації тощо. Нерідко такі люди є необачними у знайомствах і підтриманні соціальних зв'язків з окремими категоріями людей. Саме такі громадяни та їх житло потрапляють у поле зору злодіїв і стають об'єктом підвищеної «злочинної уваги». Що ж стосується житла заможних громадян, то злодії знають, що вони,

зазвичай, великих грошових сум удома не зберігають, також їх житло забезпечене надійною сигналізацією. Отже, недбале ставлення до охорони особистого майна та зайва довірливість потерпілих значно полегшують реалізацію злочинного наміру.

Особливості відкриття кримінального провадження та початкового етапу розслідування крадіжки з проникненням у приміщення. Кримінальне провадження щодо крадіжок розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань зазвичай на підставі заяв потерпілих або інших громадян, які стали очевидцями крадіжки або затримали злочинця на місці вчинення злочину. Заяви або повідомлення фізичних чи юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення та/або іншу подію можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення.

Під час розслідування крадіжок потрібно встановлювати певні обставини, коло й обсяг яких визначаються ст. 91 і 485 КПК України, кваліфікуючими ознаками ст. 185 КК України, а також особливостями вчинення конкретного виду крадіжки. Зокрема, найбільш суттєвими є такі обставини: чи був факт таємного та протиправного заволодіння чужим майном; яким саме є вид крадіжки; коли (рік, місяць, число, час доби) і де (точні географічні координати) її було вчинено; у який спосіб здійснено крадіжку та які засоби було використано під час її вчинення; ким учинено крадіжку (якщо групою осіб, то яким є кількісно-якісний склад злодійської групи, час і мета її формування, наявність попередньої змови та чіткого розподілу ролей між співучасниками крадіжки, хто з них є організатором злодійської групи і вчиненої крадіжки); які обставини пом'якшують чи обтяжують відповідальність винних або позитивно чи негативно характеризують їх особистість; хто є потерпілим від злочину, та розмір заподіяної шкоди; прикмети викраденого майна, його індивідуальна та загальна вартість; які документи підтверджують приналежність викраденого майна потерпілому та чи не було воно застраховано та ін.

Те, які слідчо-розшукові дії потрібно проводити і в якому порядку, залежить від слідчої ситуації. Типовими ситуаціями є такі.

Ситуація 1. Кримінальне провадження розпочато у зв'язку із затриманням підозрюваного у момент вчинення крадіжки або відразу ж після її вчинення.

Ситуація 2. Кримінальне провадження розпочато за ознаками крадіжки, вчиненої відомою особою, яку затримати не вдалося.

Ситуація 3. Кримінальне провадження розпочато за ознаками

крадіжки, вчиненої особою, інформація щодо якої є обмеженою.

Для всіх зазначених ситуацій потрібно проведення таких слідчо-розшукових дій: огляд місця події; допит потерпілого та свідків; проведення криміналістичних експертиз за слідами, виявленими під час огляду місця події; обшук; пред'явлення для впізнання та ін. Але порядок проведення слідчих дій визначається слідчим з урахуванням ситуації, що склалася, та відповідних тактичних завдань.

Особливості наступного етапу розслідування крадіжок. Характер, обсяг і спрямованість роботи на подальшому етапі розслідування крадіжок багато в чому зумовлюються результатами початкових слідчих (розшукових) дій та інших заходів у кримінальному провадженні. На відміну від початкового етапу, основним завданням якого було встановлення особи злочинця, наступний етап розслідування крадіжки починається переважно/зазвичай із моменту повідомлення особі про підозру. У найзагальнішому вигляді цей етап можна охарактеризувати як розгорнуте планування розслідування, послідовне та методичне доведення причетності підозрюваного до розслідуваної квартирної крадіжки. Тому його специфічними завданнями є такі:

- формування системи доказів для повідомлення особі про підозру в скоєнні крадіжки (у тому числі встановлення її злочинної діяльності у повному обсязі);
- встановлення всіх співучасників крадіжки і збір доказів, які їх викривають;
- збирання інформації щодо особистості кожного з підозрюваних;
- забезпечення відшкодування збитків, заподіяних крадіжкою.

Особливості тактики проведення окремих слідчих дій

Огляд місця події має проводитися в усіх випадках крадіжок чужого майна, оскільки місце крадіжки є основним (хоча і не єдиним) джерелом отримання доказової інформації щодо події, що відбулася, та осіб, причетних до неї. У результаті своєчасно та детально проведеного огляду місця крадіжки можуть бути успішно вирішені важливі для кримінального провадження завдання, а саме: чи мала місце крадіжка, або подія не має кримінально-караного характеру; чи була крадіжка вчинена на тому місці, що оглядається; яким був спосіб проникнення злочинця до місця зберігання матеріальних цінностей і чи застосував він для цього які-небудь знаряддя злому; які дії та в якій послідовності робилися злодієм; скільки осіб перебувало на місці крадіжки і як довго вони там були; які сліди злодії залишили на місці крадіжки і які сліди з місця події мали залишитися на їх одязі чи тілі; деякі прикмети злодіїв (стать, вік, зріст, особливості ходи, пошкодження на руках тощо); чи знав

злочинці місце знаходження дорогоцінного майна; хто і звідки міг бачити (чути) підхід злочинця до місця вчинення крадіжки та його відхід і подолання ним перешкоди; які обставини сприяли вчиненню розслідуваної крадіжки.

Допит потерпілого має на меті отримання вичерпної інформації стосовно факту, висловленого ним у заяві про крадіжку. Зокрема, пам'ятаючи про те, що потерпілий є особою, зацікавленою у результатах справи, якій крадіжкою заподіяно матеріальної та моральної шкоди, і давання свідчень є її правом, а не обов'язком. Слідчий повинен прагнути одержати відповіді на таке коло питань: коли було вчинено крадіжку чужого майна, ким і за яких обставин її було виявлено, що саме викрадено (докладний опис викрадених цінностей, їх вартість і відмітні ознаки, наявність відповідних документів на викрадені речі), чи є застрахованим викрадене майно, де було розташовано кожен з викрадених речей і хто востаннє бачив її на тому місці, чи належить викрадене майно потерпілому, іншій особі або організації чи установі, яким є матеріальний достаток потерпілого та якою для нього є заподіяна матеріальна шкода (значною, великою чи особливо великою), чи зможе потерпілий впізнати викрадені речі в разі їх знайдення та за якими саме прикметами, яким є розпорядок денний мешканців квартири й коли в квартирі нікого не буває, чи у кожного члена сім'ї є свій ключ від дверей або вони користуються одним, де його ховають і хто із сторонніх осіб знає про його місцезнаходження, хто з осіб найближчого оточення потерпілого або членів його родини відвідував їх квартиру напередодні крадіжки або проявив цікавість до наявних цінностей, що за конфлікти та з ким потерпілий мав і якими були їх причини, чи не підозрює потерпілий когось у вчиненні крадіжки, якщо так, Наразі то кого саме й на чому ґрунтується ця підозра тощо.

Тактика допиту свідків мало чим відрізняється від тактики допиту потерпілих, тому його специфіка має свій прояв лише у визначенні кола осіб та переліку питань, що підлягають з'ясуванню у допитуваних. Наразі у провадженнях про крадіжки з проникненням у житло як свідків зазвичай допитують сусідів потерпілого, зокрема жінок-домогосподарок і пенсіонерів, які значний час перебувають на вулиці з дітьми або собаками й могли звернути увагу на сторонніх відвідувачів їх під'їзду; працівників поліції та громадян, що брали участь у затриманні крадія, а також осіб, що купили у злочинця крадене.

Допитуючи свідків-очевидців, які бачили крадія, необхідно з'ясувати, коли і в якому місці вони спостерігали крадіжку, звідки з'явився злодій і чи були у нього співучасники, що він робив на тому

місці, де його бачили свідки, що в зовнішньому вигляді або поведінці злочинця привернуло їх увагу тощо. Відтак, необхідно отримати максимум відомостей щодо прикмет зовнішності злочинця для складання словесного чи мальованого або композиційного портрету (для розшук).

Затримання особи. Затримання особи, підозрюваної в учиненні крадіжки, можливе за наявності підстав, визначених законом (ст. 207, 208 КПК України).

Затримавши підозрюваного, доцільно провести тимчасове вилучення майна (ст. 167, 168 КПК України). Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони були підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли на собі його сліди, є предметом кримінального правопорушення, були одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них.

Після затримання підозрюваного доцільно провести освідування. Це необхідно в тих випадках, коли припускається, що на одязі, взутті чи на тілі підозрюваного залишилися певні сліди його перебування на місці крадіжки (різноманітні пошкодження, плями крові, фарби, частинки зламані перешкоди, білення стін і т. ін.), що в зіставленні з даними огляду місця події, допитів потерпілого та свідків-очевидців можуть стати важливими доказами причетності підозрюваного до розслідуваної крадіжки. Після вручення повідомлення про підозру особу потрібно допитати.

Обшук за місцем проживання підозрюваного в крадіжці є ефективним методом перевірки його свідчень та отримання нових доказів у кримінальному провадженні. Головна мета обшуку полягає у виявленні й вилученні крадених речей, їх частин і предметів упаковки, використаного для вчинення крадіжки злочинського знаряддя, а також одягу та взуття, в які підозрюваний був одягнений у момент учинення крадіжки, які, можливо, містять на собі сліди з місця злочину.

У справах про крадіжки досить поширеною слідчою дією є пред'явлення для впізнання. Об'єктами впізнання зазвичай виступають крадене майно. У тих випадках, коли очевидці запам'ятали особу, що вчинила крадіжку, об'єктом упізнання може бути і сам підозрюваний. Наразі предмети, вилучені у крадія (а так само в осіб, яким він збув крадене), за своїм зовнішнім виглядом схожі на викрадені, обов'язково мають бути пред'явлені для впізнання потерпілому. Упізнання потерпілим цих предметів свідчить про те, що у крадія вилучено саме те майно, що було ним викрадене.

Слідчий експеримент зазвичай проводиться для перевірки або уточнення показань підозрюваного, коли він визнає свою вину. Наприклад, у випадках, коли крадій не в змозі назвати точної адреси обкраденого ним житла, проте добре пам'ятає, де саме воно розташоване й може показати його слідчому. Задовольнятися й обмежуватися фактом збігу його показань стосовно місця крадіжки, часу та способу її вчинення з інформацією про зареєстровану крадіжку не можна, оскільки про ці обставини підозрюваний міг дізнатися зі слів інших осіб. Вихід же з ним на місце події дозволяє перевірити його поінформованість не лише щодо розташування обкраденого житла, але і знання ним особливостей кімнатної обстановки, точного місця перебування викрадених цінностей та інших обставин крадіжки.

Призначення експертиз під час розслідування крадіжок здебільшого обумовлюється необхідністю ідентифікувати особу за слідами рук, ніг чи зубів, а також діагностувати й ототожнити відповідно знаряддя вчинення злочину, використані злодієм транспортні засоби за слідами віджимання, різання, тиску чи відбитками протекторів, залишеними на місці крадіжки, тощо. Найпоширенішими є криміналістичні експертизи (дактилоскопічна, трасологічна, мікрочастинок). Наприклад, за допомогою дактилоскопічної експертизи можна встановити, що вилучені з місця крадіжки сліди папілярних візерунків залишено пальцями підозрюваного, а також, що сліди рук, вилучені з місць учинення декількох крадіжок, були залишені тією ж самою особою.

3.1.20. Особливості розслідування кримінальних правопорушень «за гарячими слідами»

Поняття та організаційні основи розслідування кримінальних правопорушень «за гарячими слідами»

Розслідування злочину «за гарячими слідами» означає його здійснення в максимально стислий термін з моменту, коли були виявлені ознаки злочину чи надійшло повідомлення про нього. Йдеться, перш за все, про встановлення особи підозрюваного. Словосполучення «за гарячими слідами» (в окремих джерелах – «за свіжими слідами») вживається лише в переносному значенні (це умовний термін). Його етимологічне значення визначається як «негайно», «не втрачаючи часу».

Практика роботи правоохоронних органів свідчить про найбільш високу ефективність розслідування злочинів на початковому етапі

розслідування, зокрема в перші години та доби після їх вчинення. Передусім, йдеться про ситуації затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, в порядку статей 207 і 208 КПК України. Зокрема, мається на увазі затримання потерпілими або свідками підозрюваного при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення (крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, зґвалтування та ін.) на місці або під час безперервного переслідування особи після вчинення нею кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 207 КПК України). Така ситуація може скластися і при безпосередньому виявленні кримінального правопорушення уповноваженою службовою особою (наприклад, офіцером патрульної поліції), викликаною громадянами. У цьому випадку уповноважена службова особа має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (п. 1-2, ч. 1 ст. 208 КПК України). Такі ситуації надають можливість у короткий термін (за «гарячими слідами») оперативно зібрати докази і завершити досудове розслідування.

Вимоги щодо організації та розслідування «за гарячими слідами»:

- 1) максимально швидке прибуття чергової слідчо-оперативної групи (СОГ) на місце події;
- 2) невідкладне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР;
- 3) невідкладне проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів;
- 4) цілеспрямованість на встановлення обставин кримінального правопорушення, що слугували підставою для затримання підозрюваного;
- 5) дотримання логічної черговості (послідовності) проведення слідчих (розшукових) дій;
- 6) максимальне зосередження сил і засобів для закінчення досудового розслідування у стислий термін (залучення оперативних підрозділів і служб поліції, використання спеціальних знань тощо).

Реалізація вищезазначених вимог буде реальною за умови завчасного створення низки організаційних й матеріально-технічних умов, що дозволяють швидко реагувати на повідомлення про кримінальне правопорушення:

– належна організація роботи чергової частини підрозділу поліції (чергування слідчо-оперативних груп);

– відпрацювання ефективної системи заходів для охорони місця події до прибуття СОГ;

– забезпеченість чергової СОГ необхідними криміналістичними засобами виявлення, фіксації і вилучення слідів кримінального правопорушення;

– наявність системи стабільного зв'язку чергової частини і СОГ, що виїхала на місце події.

Слідчі (розшукові) дії і процесуальні заходи. Для розслідування кримінальних правопорушень «за гарячими слідами» характерним є певний комплекс слідчих (розшукових) дій і процесуальних заходів.

Затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення. Як зазначалося, таке затримання здійснюється в порядку статей 207 і 208 КПК України. Таке затримання є процесуальною дією, що здійснюється до відкриття кримінального провадження і, відповідно, без ухвали слідчого судді чи суду. Затримання – це захід забезпечення кримінального провадження, а також тимчасовий запобіжний захід, який обирається органом досудового слідства чи органом дізнання в разі нагальної потреби запобігти кримінальному правопорушенню чи припинити його і який полягає в тому, що особа, яка затримується, позбавляється волі на певний термін.

Затримання є примусовою процесуальною дією, що здійснюється до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і початку досудового розслідування. Зокрема, таке затримання відбувається у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого чинним законодавством про кримінальну відповідальність, що є ознакою кримінального провадження (п. 10 ст. 3 КПК України). Метою цього затримання є, з одного боку, припинення кримінального правопорушення, а з іншого – забезпечення притягнення винної особи до кримінальної відповідальності та забезпечення ефективності досудового розслідування в цілому. У цьому сенсі затримання особи на місці вчинення (замаху) кримінального правопорушення може розглядатися як юридичний факт, що містить приводи і підстави для початку досудового розслідування.

Затримання підозрюваного передбачає такі дії процесуального характеру (п. 5 ст. 208, ч. 1 ст. 210 КПК України):

1) фізичне захоплення особи (позбавлення особи свободи пересування і місця знаходження);

2) повідомлення затриманому підстави затримання та у вчиненні

якого злочину він підозрюється, а також роз'яснення його прав;

3) здійснення особистого обшуку затриманого;

4) складання протоколу затримання, у якому зазначаються відомості про: місце, дату і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого;

5) доставлення затриманої особи до органу досудового розслідування з передачею слідчому протоколу затримання і вилучених речей і документів (негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості).

Отримані слідчим матеріали слугують підставою для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і початку досудового розслідування.

Огляд місця події. Місцем події в зазначених ситуаціях може бути місце вчинення кримінального правопорушення (замаху) або місце безпосереднього затримання під час безперервного переслідування, де можуть залишатися сліди кримінального правопорушення. Огляд проводиться за загальними правилами. Наразі можуть мати місце й особливості, зокрема пов'язані з тим, що підозрюваний намагався позбавитися окремих речей, що обумовлює необхідність їх розшуку (наприклад, кинув зброю через паркан домоволодіння). Під час/у процесі затримання можуть бути виявлені ознаки того, що підозрюваний приїхав на власному автомобілі, який може знаходитися поблизу місця затримання, що обумовлює необхідність/потребу його відшукання та огляду. В автомобілі можуть знаходитися речі та документи, що можуть слугувати джерелами доказів.

Допит очевидців (потерпілих і свідків). Вони проводяться невідкладно і найчастіше перші допити бувають короткими, спрямованими на одержання найбільш істотних відомостей щодо кримінального правопорушення та злочинця. У подальшому може виникнути потреба в додаткових допитах, але це буває досить рідко. Основна мета першого допиту – з'ясування даних стосовно особи затриманого та обставини, що слугували підставою для затримання. Допит потерпілого може бути невідкладним, що залежить від стану його здоров'я. У разі отримання тілесних ушкоджень допит такої особи здійснюється відразу ж після одержання на це дозволу лікаря. Наразі потрібно враховувати і психічний стан цієї особи (переляк, стрес у результаті пережитого, вплив отриманих травм). Коли дозволяє обстановка, варто дати потерпілому можливість заспокоїтися – можливо

в певних межах дещо відстрочити допит, але не надовго.

Обшук. Ця слідчо-розшукова дія проводиться після затримання підозрюваного за місцем його проживання і роботи. Обшук у справах цієї категорії проводиться з метою виявлення речей і документів, що вказують на вчинення інших кримінальних правопорушень (зброї, викрадених речей, підроблених документів тощо). У разі виявлення таких речей перевіряється їх зв'язок з іншими кримінальними справами, у яких особу підозрюваного не було встановлено, з наступним проведенням відповідних слідчо-розшукових дій (експертиз, повторним допитом потерпілих, пред'явленням для впізнання у зупинених, а потім відновлених кримінальних провадженнях). Таким чином, затримання підозрюваного «на гарячому» відкриває перспективу відновити зупинені кримінальні провадження та успішно закінчити їх досудовим розслідуванням.

3.2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПІДГОТОВКИ ДО ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ

Державний екзамен з криміналістики має на меті перевірку засвоєння студентами основних теоретичних питань під час лекцій, семінарських і практичних занять, самостійної роботи. Зокрема, здобувач повинен знати і вільно орієнтуватися в питаннях:

- природи виникнення і завдань науки криміналістики, її предмета і системи;
- слідів кримінального правопорушення різних видів як процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні, механізму їх утворення;
- технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення і дослідження слідів кримінального правопорушення (у т.ч. криміналістичного фотографування і відезьомки);
- ознак зовнішності людини, використання методів словесного, мальованого і композиційних портретів розшукуваних осіб;
- роботи з трасологічними слідами кримінального правопорушення на місці події;
- проведення технічного і почеркознавчого дослідження документів, як джерел доказів;
- проведення криміналістичного дослідження зброї різних видів (вогнепальної, вибухової, холодної);

– концептуальних положень криміналістичної тактики як частини науки криміналістики;

– використання версій під час здійснення планування розслідування та його організації;

– тактики проведення огляду та освідування;

– тактики проведення обшуку;

– тактики проведення допиту;

– тактики пред'явлення для впізнання;

– тактики проведення слідчого експерименту;

– взаємодії учасників розкриття і розслідування кримінальних правопорушень;

– концептуальних положень криміналістичної методики як частини науки криміналістики;

– розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи;

– розслідування кримінальних правопорушень проти власності;

– особливостей розслідування кримінальних правопорушень за «гарячими слідами».

Підготовка до теоретичних питань поєднує такі напрямки:

1) опрацювання конспектів лекцій з визначених тем;

2) опрацювання додаткових записів, зроблених під час семінарських і практичних занять;

3) вивчення (поновлення знань) відповідних статей КПК України;

4) опрацювання відповідних тем у підручниках із криміналістики і рекомендованій літературі.

3.3. ПЕРЕЛІК ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ З КРИМІНАЛІСТИКИ

1. До чергової частини відділу поліції надійшло повідомлення про вчинення крадіжки з проникненням у домоволодіння № 2 по вул. Ювілейній (передмістя м. Дніпра). На місце події направлено чергову СОГ. Завдання: який вид фотозйомки місця події потрібно зробити перед початком його огляду?

2. На березі річки виявлено труп чоловіка з ознаками насильницької смерті. Завдання: визначте, з яких точок зйомки потрібно сфотографувати труп, охарактеризуйте цю процедуру.

3. Під час розслідування розбійного нападу потерпілий у процесі допиту заявив, що запам'ятав зовнішність нападника. Завдання: визначте, який криміналістичний метод і засоби доцільно використати для розшуку злочинця, охарактеризуйте цю процедуру.

4. Під час доставлення до відділу поліції затриманого за крадіжку чоловіка він вирвався і втік від офіцера поліції. Завдання: який криміналістичний метод (засіб) може бути швидко використано для розшуку і затримання підозрюваного; охарактеризуйте цю процедуру.

5. Під час огляду місця події було виявлено металеву банку з під пива з чітким папілярним візерунком пальця людини. Завдання: 1) вкажіть спосіб вилучення даного сліду, охарактеризуйте цю процедуру; 2) яку експертизу потрібно призначити?

6. Під час митного огляду в купе потяга при було виявлено поліетиленовий пакет із наркотичним засобом. Громадянин Н., у багажному відділі якого виявлений пакет, категорично заперечував його належність йому. Інші пасажири купе С., К., і С. також відмовлялися від пакета. Завдання: вкажіть за якими слідами може бути встановлена належність пакета, охарактеризуйте їх.

7. Під балконом квартири, із якої було вчинено крадіжку, виявлено чіткий об'ємний слід взуття. Завдання: 1) вкажіть спосіб вилучення даного сліду, охарактеризуйте цю процедуру; 2) яка експертиза має бути призначена?

8. Під час огляду місця події на вологому піску виявлено доріжку слідів взуття, що складалася з шести послідовних відбитків. Завдання: 1) вкажіть дії щодо фіксації доріжки слідів; 2) яку інформацію можна отримати про особу, яка залишила сліди.

9. Під час огляду місця події крадіжки з проникненням до приміщення було встановлено, що проникнення було здійснено через

вхідні пофарбовані у червоний колір дерев'яні двері, що були зламані шляхом відтискання. У підозрюваного під час обшуку з гаража вилучено ломик, що міг бути використаний для злочину. Завдання: наведіть ознаки, що можуть свідчити про те, що вилучений ломик і двері знаходилися в контакті, охарактеризуйте їх.

10. У затриманого підозрюваного під час замаху на шахрайство було вилучено паспорт, який викликав сумніви у достовірності, оскільки мав ознаки підчисток. Завдання: вкажіть, об'єктом якої експертизи має бути вилучений паспорт.

11. До поліції звернувся громадянин А. з заявою про погрозу вбивством і передав рукописний текст (записку) з відповідною погрозою. Завдання: вкажіть, об'єктом якої експертизи має бути записка.

12. У парку біля готелю «Асторія» сталася групова бійка. Перехожі викликали працівників поліції, які затримали громадянина у якого в руках була бейсбольна біта. Завдання: вкажіть, об'єктом якої експертизи має бути вилучена бейсбольна біта, охарактеризуйте її.

13. У приміщенні гаража домоволодіння № 14 по вул. Перемоги мешканці вранці виявили труп глави сім'ї з ознаками вогнепального поранення (викликали поліцію). Під час огляду біля трупа було виявлено пістолет «Форт». Завдання: вкажіть, об'єктом якої експертизи має бути вилучений пістолет, охарактеризуйте її.

14. У кримінальній справі про вбивство під час огляду місця виявлення трупів трьох чоловіків із чисельними вогнепальними пораненнями не було виявлено жодної стріляної гільзи. Завдання: для пояснення ситуації сформулюйте версії, як міг діяти вбивця.

15. Під час похоронної церемонії на кладовищі стався вибух, кілька людей отримали тілесні ушкодження (поранення). Завдання: визначте, які сліди потрібно виявити під час огляду, об'єктом якої експертизи вони мають бути.

16. Під час огляду місця події у справі про крадіжку з проникненням до квартири було встановлено, що з холодильника на кухні зникли продукти (ковбаса, копчена риба, вершкове масло). Завдання: визначте представником якої соціальної групи ймовірніше за все вчинено крадіжку.

17. На внутрішній поверхні дверцят сейфа виявлено чіткий слід пальця руки. У протоколі огляду місця події даний факт зафіксований таким чином: «... на нижній частині дверцят сейфа, розміщеного на відстані 3-х метрів від північної стіни приміщення виявлено чіткий потожировий слід пальця руки розміром 12 x 14 мм см із вираженим папілярним візерунком. Його має бути сфотографовано, оброблено

світлим порошком і скопійовано на темну дактилоплівку». Завдання: назвіть важливу обставину виявлення сліду, що не була зафіксована у протоколі.

18. У справі про розбійний напад, який стався у серпні, потерпіла жінка вказала, що злочинець був одягнений у чорну майку, а на плечі у нього було татування у вигляді портрету дівчини та автомобіля з емблемою «БМВ» (ознаки зовнішності вона не запам'ятала). У жовтні було встановлено ймовірного підозрюваного, який був затриманий за вчинення іншого правопорушення. Слідчий вирішив провести освідування підозрюваного. Завдання: вкажіть, з якою метою проводиться освідування у цьому випадку.

19. Під час переслідування чоловіка, який вчинив злочин, останній переліз через паркан домоволодіння і сховався там. Працівники поліції також подолали паркан і затримали підозрюваного, у якого виявили знаряддя вчинення злочину. Завдання: визначте, чи правильно діяли працівники поліції, яким має бути процесуальне оформлення їх дій.

20. Під час проведення обшуку у квартирі підозрюваного його захисник заявив, що він хоче використовувати відеозапис, на що слідчий заперечив, зазначивши, що це заважатиме проведенню обшуку. Завдання: визначте, чи правильно діяв слідчий, охарактеризуйте цю процедуру.

21. Після вручення повідомлення про підозру особі щодо вчинення нею тяжкого злочину і роз'яснення її прав підозруваний заявив, що відмовляється від залучення захисника і буде захищати себе самостійно. Під час допиту він заявив, що відмовляється давати показання і відповідати на запитання. Але слідчий вирішив застосувати тактичний прийом переконання за допомогою доказів підозруваного у тому, що в його інтересах визнати вину, а її заперечення лише погіршує його становище. Завдання: визначте, чи правильно діяв слідчий, аргументуйте своє рішення.

22. Слідчий після отримання висновку експерта та його оцінки виявив незрозумілі для себе місця і вирішив допитати експерта для отримання пояснень і можливих доповнень. Але експерт на виклик слідчого відповів, що він зайняти своєю експертною роботою і не може прийти на допит. Завдання: визначте, чи правильно діяв слідчий й експерт, аргументуйте своє рішення.

23. Під час розслідування тяжкого злочину, вчиненого групою осіб, слідчий вирішив використати тактичний прийом – допитати одного зі співучасників як свідка. Після такого допиту слідчий через деякий час вручив йому повідомлення про підозру і допитав його як підозрюваного.

Завдання: визначте, чи правильну тактику допиту обрав слідчий, аргументуйте своє рішення.

24. У кримінальній справі про розбійний напад свідок Т. під час допиту показав, що раніше не знав нападника, але добре запам'ятав його і зможе впізнати. Завдання: вкажіть, назвіть дії, що обов'язково потрібно виконати слідчому перед пред'явленням підозрюваного для впізнання.

25. Для пред'явлення для впізнання підозрюваного слідчий запросив для участі в цій слідчо-розшуковій дії трьох чоловіків, які сиділи на лавочці неподалік відділу поліції. Під час впізнання потерпілий привітався з трьома статистами як зі знайомими йому особами, після чого вказав на підозрюваного, якого він впізнає і назвав ознаки зовнішності. Завдання: визначте, чи правильно було підготовлено та організовано пред'явлення для впізнання.

26. У справі про розбій слідчий для економії часу пред'явив потерпілому пачку фотографій мобільних телефонів, вилучених у підозрюваного під час обшуку. На одному із фотознімків потерпілий упізнав один мобільний телефон, як той, що належить йому. Завдання: визначте, чи правильною була тактика пред'явлення для впізнання, охарактеризуйте її.

27. У справі про крадіжку з проникненням до приміщення через квартиру слідчий вирішив провести слідчий експеримент і запропонував підозрюваному, який визнавав вину, пролізти через квартиру до кабінету слідчого в присутності понятих. Завдання: визначте, чи правильним було рішення слідчого і тактика проведення слідчого експерименту, охарактеризуйте такий його проведення.

28. У справі про вбивство, вчинене у м. Дніпрі на прибудинковій території (дворі) у ранній ранковий час (близько 5.00), слідчий вирішив провести слідчий експеримент для перевірки показань свідка, який чув розмову людей під час вчинення злочину. Мета експерименту – встановлення можливості свідка чути зміст розмови, який в цей час знаходився у своїй квартирі і працював за комп'ютером. У робочий час (в 10.30) слідчий провів експеримент на можливість свідка чути згадану розмову в зазначених умовах й отримав негативний результат. Завдання: визначте, чи правильно діяв слідчий, охарактеризуйте його дії.

29. У квартирі було виявлено труп чоловіка з ознаками насильницької смерті. Під час огляду місця події було встановлено, що з квартири зникли відеокамера, гроші, коштовності. Слідів боротьби і характерних ознак пошуку майна не виявлено, хоча коштовності та гроші були у схованці. Завдання: сформулюйте версії щодо особи вбивці; визначте, яка з них є найбільш вірогідною і чому.

30. У парку було знайдено труп невідомої жінки. Під час огляду виявлено ознаки задушення (асфіксії). Ознак згвалтування не виявлено. Вбита мала при собі сумочку, у якій знаходилося 1200 грн., була вдягнута в коричневе плаття, шерстяну кофту, коричневі туфлі, у вухах – золоті сережки. Завдання: сформулюйте першочергове завдання у даній ситуації, обґрунтуйте його.

31. Під час розслідування вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, слідчий перед призначенням психіатричної експертизи підозрюваного Ф. викликав на допит лікаря, який надавав медичні послуги сім'ї Ф. Перед допитом лікаря, як свідка, слідчий повідомив його про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу неправдивих показань. Лікар відмовився відповідати на запитання слідчого. Завдання: визначте, як повинен діяти слідчий в такій ситуації.

32. До чергової частини відділу поліції надійшло повідомлення про те, що у кв. 6 буд. 12 по вул. Незламній зламано вхідні двері, викрадене майно гр. Б. Завдання: визначте першочергові слідчі (розшукові) дії.

33. Під час огляду місця події у справі про крадіжку з проникненням до квартири було встановлено, що викрадено лише одну картину, але дуже вартісну. Завдання: визначте представником якої соціальної групи ймовірніше за все вчинено крадіжку.

34. Працівниками поліції, викликаними громадянами, був затриманий К. на місці крадіжки з квартири (із краденими речами). Завдання: як саме має бути процесуально оформлене затримання і які першочергові слідчі (розшукові) дії мають бути проведені.

35. Підозрюваний у вчиненні крадіжки з квартири на третьому поверсі під час допиту визнав свою вину і розповів, що вчинив крадіжку, залізши до квартири через форточку?! (кватирку). Слідчий, маючи сумніви щодо такого способу проникнення, вирішив провести слідчий експеримент. Завдання: охарактеризуйте рішення слідчого.

3.4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ

Метою державного екзамену з криміналістики є перевірка уміння студента застосовувати теоретичні знання для вирішення практичних завдань під час кримінального провадження. Наразі мова йде про вироблення криміналістичного (критичного) мислення щодо встановлення причинно-наслідкових зв'язків між виявленими слідами і встановленими фактами. Перевірці піддається, зокрема уміння визначати

тактичні завдання розслідування в певній слідчій ситуації й обирати для їх вирішення відповідні техніко-криміналістичні засоби і тактичні прийоми відповідно до вимог (приписів) кримінального процесуального законодавства.

Підготовка до виконання практичних завдань передбачає актуалізацію (пригадування) типових рішень, відпрацьованих під час семінарських і практичних занять. Для цього потрібно поновити у пам'яті відповідні криміналістичні рекомендації прикладного характеру та процесуальне оформлення їх практичної реалізації.

3.5. ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДЛЯ ДЕРЖАВНОГО ЕКЗАМЕНУ

1. Кримінальний кодекс України від 01.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
4. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
6. Про затвердження Інструкції про проведення судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.
7. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 380 с.
8. Криміналістика : підруч. : у 2-х т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. Т. 1. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.
9. Криміналістика : підруч. В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ КОМПЛЕКСНОГО ДЕРЖАВНОГО ЕКЗАМЕНУ

Оцінювання результатів складання університетського атестаційного іспиту здійснюється у порядку, передбаченому прийнятою в університеті системою контролю знань: за національною шкалою, 100-бальною університетською та шкалою ЄКТС.

Екзаменаційна робота для особи, яка навчається на освітньо-професійній програмі «Правоохоронна діяльність» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» галузі знань 26 «Цивільна безпека» і складатиме комплексний екзамен, буде сформовано з 35-ти білетів з трьох дисциплін за єдиним принципом: кожен білет містить теоретичну та практичну частини. Теоретична частина містить два питання; практична частина – одне практичне завдання (задача). Максимальний час для підготовки до екзамену дається – 30 хвилин. Кожне питання членами екзаменаційної комісії оцінюється окремо за 100 бальною системою та виводиться середньоарифметичне, що складає загальну оцінку по 100 бальній системі.

Максимально можливий результат особи, яка складає комплексний екзамен – 100 балів. Здобувач вищої освіти має **30 хвилин** для підготовки до комплексного екзамену з трьох предметів, кожна з яких оцінюється максимально в 100 балів загальна оцінка виставляється як середнє арифметичне з трьох предметів. Під час оголошення сигналу «Повітряна тривога», здобувачі вищої освіти залишають роботи в аудиторії та проходять до сховища на весь час до сигналу «Відбій повітряної тривоги». Час дії сигналу «Повітряна тривога» не враховується до загального терміну складання комплексного екзамену.

Якщо здобувач вищої освіти хоча б з одного предмету отримав незадовільну оцінку, комплексний екзамен вважається складеним на незадовільну оцінку з усіх трьох предметів.

Повторне складання (перескладання) комплексного екзамену з метою підвищення оцінки не дозволяється.

Результати складання екзамену оцінюються у порядку, передбаченому прийнятою в університеті шкалою оцінювання:

За 100-бальною шкалою	За національною шкалою	За шкалою ECTS	Пояснення
90–100	Відмінно	А	Теоретичний зміст курсу засвоєний у повному обсязі (<i>повна здатність</i> застосовувати знання завдань, принципів і доктрин права та правоохоронної діяльності, а також змісту правових інститутів; знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права); сформовано необхідні практичні навички (<i>повна здатність</i> до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності)
83–89	Добре	В	Теоретичний зміст курсу засвоєний у повному обсязі (здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин права та правоохоронної діяльності, а також змісту правових інститутів у <i>достатньому обсязі</i> ; знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права); загалом сформовано необхідні практичні навички (здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у сфері правоохоронної діяльності <i>в достатньому обсязі</i>)
75–82		С	Теоретичний зміст курсу переважно засвоєно (здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин права та правоохоронної діяльності, а також змісту правових інститутів <i>на належному для правника рівні</i> ; знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального процесуального права); переважно сформовані практичні навички (здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у сфері правоохоронної діяльності <i>на належному для правоохоронця рівні</i>)

68–74	Задовільно	D	Теоретичний зміст курсу засвоєно не повністю , але прогалини не носять істотного характеру (неповна здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин права та правоохоронної діяльності, а також змісту його правових інститутів на належному для правника рівні ; знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права); переважно/загалом сформовано практичні навички (неповна здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у сфері правоохоронної діяльності на належному для правоохоронця рівні)
60–67		E	Теоретичний зміст курсу засвоєний частково (часткова здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин права та правоохоронної діяльності, а також змісту правових інститутів); не сформовано деякі практичні навички (часткова здатність до аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності)
35–59	Незадовільно	FX	Теоретичний зміст курсу засвоєний частково з істотними прогалинами (НЕЗДАТНІСТЬ застосовувати знання завдань, принципів і доктрин права та правоохоронної діяльності, а також змісту правових інститутів); не сформовано необхідні практичні навички (НЕЗДАТНІСТЬ до аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності)
1–34		F	Теоретичний зміст курсу не засвоєно (ПОВНА НЕЗДАТНІСТЬ застосовувати знання завдань, принципів і доктрин права та правоохоронної діяльності, а також змісту правових інститутів); не сформовано необхідні практичні навички (ПОВНА НЕЗДАТНІСТЬ до аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності)

Результати складання екзамену у вигляді усної відповіді оцінюються у порядку, передбаченому прийнятою в університеті шкалою оцінювання:

За 100-бальною шкалою	За національною шкалою	За шкалою ECTS
90–100	Відмінно	A
83–89	Добре	B
75–82		C
68–74	Задовільно	D
60–67		E
35–59	Незадовільно	FX
1–34		F

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- закони України:

1. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

4. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>.

5. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text/>

6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

7. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>.

- підзаконні акти:

8. Про ліквідацію апеляційних судів та утворення апеляційних судів в апеляційних округах : Указ Президента України від 29.12.2017 № 452/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/2017#n61>.

9. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України : наказ Державної судової адміністрації України

від 20.08.2019 № 814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text>.

9. Про затвердження Інструкції про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду : наказ Державної судової адміністрації України від 15.12.2011 №168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168750-11#Text>.

10. Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, у медіа : постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF#Text>.

11. Про затвердження Переліку судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання : наказ Державної судової адміністрації України від 07.12.2017 № 1087. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1087750-17#Text>.

12. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : рішення Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18, зі змінами станом на 2024 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text>.

13. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затв. рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0025414-15#Text>.

14. Про затвердження Правил поведінки працівника суду : рішення Ради суддів України від 06.02.2009 року № 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr033414-09#Text>.

- **підручники:**

1. Кримінальний процес : підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право. 2013. 824 с.

2. Кримінальний процес : підруч. У 2-х ч. / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

3. Кримінальний процес : підруч. / О. П. Бойко, А. Г. Гаркуша, А. В. Захарко та ін. ; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О.Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 1. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 337 с.

4. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підруч. 10-е вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2023. 698 с.

5. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 380 с.

6. Криміналістика : підруч. У 2-х т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. Т. 1. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 384 с.

7. Криміналістика : підруч. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

- **навчальні посібники:**

1. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 774 с.

2. Основи кримінального процесу : навч. посіб. / О. В. Пчеліна, Т. Г. Фоміна, В. В. Романюк, Г. І. Глобенко ; за заг. ред. Т. Г. Фоміної. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2023. 132 с.

3. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях : навч. посіб. / авт. кол. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків : ХНУВС, 2021. 300 с.

4. Кримінальний процес : підруч. У 2-х ч. / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Ч. 1. 492 с.

5. Кримінальний процес : навч. посіб. / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша та ін. Одеса : Фенікс, 2020. 582 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/16211>.

6. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.

7. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. Д. Удалова, М. А. Макаров, Ю. І. Азаров та ін. 5-е вид., перероб. і доп. Київ : НАВС, 2020. 497 с.

- **допоміжна література:**

1. Особливості досудового розслідування щодо окремої категорії осіб : наук.-метод. рекомендації / О. О. Юхно, С. Є. Абламський, Т. Г. Фоміна та ін. Харків : ХНУВС, 2017. 60 с.

2. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 2022. № 3(99). С. 283-284.

Для нотаток

Навчальне видання

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
КРИМІНАЛІСТИКА

*Навчальний посібник для підготовки
до державного екзамену*

Колектив авторів

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Редактор *Н. В. Леонова*

Підп. до друку 05.12.2024. Формат 60x84/16. Друк – цифровий. Гарнітура – Times.
Ум.-друк. арк. 19,30. Обл.-вид. арк. 20,75. Наклад – 25 прим. Зам. № 25/24-нп

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024